STEFAN ŻEROMSKI

VJERNA RIJEKA

STEFAN ŻEROMSKI

VJERNA RIJEKA

PRIČA.

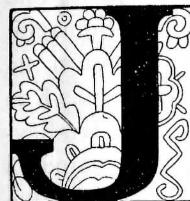
PREVEO

STJEPAN MUSULIN.

U ZAGREBU
IZDALA MATICA HRVATSKA
1914.

TISAK DIONIČKE TISKARE U ZAGREBU.

STEFAN ŻEROMSKI.

oš prije petnaest godina stajao je Henryk Sienkiewicz na prvom mjestu u poljskoj književnosti. Njegova je slava imala čvrste osnove nesamo u širokim masama poljskoga naroda, nego i u čitavom kulturnom svijetu, i njegovi se uspjesi još tada „dižu visoko" nad uspjehe svih poljskih književnika, i starijih i mladih. Sienkiewiczeva trilogija potamnila je slavu staroga Kraszewskoga, premda se iza onih 28 historičkih romana u 79 svezaka, koje je napisao Kraszewski, taj tvorac poljske književne publike, činilo, da je u poljskoj povijesti teško naći još koju neobradjenu epohu za historički roman. Sienkiewicz je oborio čvrste kule pozitivizma, koje digoše demokrati i kosmopoliti na očaju i razočaranju nakon nesretnog ustanka g. 1863. Uskrsnuo je on opet vjeru u ideale, ljubav za prošlost i zanos za vremena Jana Skrzetuskoga, Podbipięte, Zagłobe, pana Wołodyjowskoga, Kmicica, Juranda, Jagiełła i kraljice Jadwige. Zasjenio je Sienkiewicz i slavu svojih velikih suvremenika Bolesława Prusa i Elize Orzeszkowe.

Pa ipak su g. 1900. već dobro poznata u poljskoj književnosti imena: Żeromski, Reymont i Sieroszewski. Danas ta tri imena označuju tri veličine u poljskoj modernoj, „mladoj" književnosti. Danas se više ne može reći za njih, da je njihov uspjeh bio „to prolazniji, što je bio bučniji" (Brückner). Oni su prestavnici modernoga poljskog romana i pripovijetke, a slava njihova prelazi granice poljskoga naroda. Prvi

radovi te trojice izadjoše već devedesetih godina. Odmah se pokazalo, da su to neobični talenti, i ako oni nisu odmah osvojili svu publiku. Unijeli su oni u poljsku književnost individualnost, uveli su u nju ljude i život — mjesto opisivanja i dogadjaja, dali su joj osjećaj i dušu — mjesto tendencije.

Rodio se Stefan Żeromski * g. 1864. u Strawczynu u kieleckoj guberniji Poljskoga Kraljevstva. Majku je izgubio još kao dijete, oca kao šesnaestgodišnji mladić. Gimnaziju je svršio u Kielcima, a onda se obrazovao u Warszawi na sveučilištu, koje morade ostaviti radi slaba zdravlja. Kao privatni učitelj prošao je Żeromski razne dijelove Kraljevstva i upoznao dobro domovinu, sve slojeve svoga naroda i teško stanje njegovo. Onda je otišao u tudjinu. Četiri godine (od 1892.) živi u Švicarskoj kao bibliotekar Narodnoga poljskog muzeja u Rapperswilu, zatim se vraća na šest godina u Warszawu za pomoćnika glavnog bibliotekara u Biblioteci grofova Zamoyskich. Dalje živi tri godine u Parizu, dvije u Italiji, ali najčešće boravi u Zakopanu u Galiciji, gdje i sada piše svoje najnovije djelo u dva sveska „Borba s djavolom".

Prve pripovijetke Żeromskoga javljaju se oko g. 1890. u raznim časopisima. Od g. 1894., kad je izašla prva njegova knjiga „Pripovijesti" (Opowiadania), do „Vjerne rijeke" (Wierna rzeka) 1913. izašli su njegovi radovi u nekoliko desetaka svezaka. To su manje i veće pripovijesti, romani, a u novije vrijeme i drame. G. 1899. izlazi nova „Knjiga pripovijedaka" (Utwory powieściowe), a g. 1900. prvo veliko djelo

---

* Podatke za ovaj nacrt života poslao je prevodiocu sam autor.

O radu Stefana Żeromskoga pisano je u poljskoj književnosti vrlo mnogo. Za ovaj prikaz poslužila su napose ova djela i rasprave:

W. Feldman: Współczesna literatura polska. 1880—1904. Warszawa 1905.

W. Feldman: O twórczości Stan. Wyspiańskiego i Stef. Żeromskiego. Kraków 1905.

A. Gałecki: Stefan Żeromski. Lwów 1902.

u 2 sveska socijalnopsihološki roman „Beskućnici" (Ludzie bezdomni). Najvećega je značenja njegov historički roman iz konca XVIII. i početka XIX. vijeka „Prah i pepeo" (Popioły) u 3 sv. Iste godine izdaje svoje duboke priče „Ariman se osvećuje" (Aryman mści się) i „Jedan sat" (Godzina), g. 1905. roman „Povijest grijeha" (Dzieje grzechu) u 2 sv. i „Pjesmu o hetmanu" (Duma o hetmanie), g. 1912. roman „Krasota života" (Uroda życia) u 2 sv. G. 1909. napisao je dramu „Ruža", a 1910. tragediju „Sułkowski".

Nisu time ni izdaleka nabrojeni radovi toga neumornog pripovjedača. Može se reći, da od 1900. svaka godina donosi koje novo njegovo djelo, a svako je nov dobitak za poljsku književnost, svaki njegov rad pozdravlja i kritika i publika kao velik dogadjaj. Njegove knjige doživljavaju u jednoj godini nova izdanja, a gotovo svaki njegov rad izašao je za nekoliko godina u dva, tri ili četiri izdanja. Njegova su djela prevedena i prevode se na ruski, češki, hrvatski (g. 1906.-7. „Prah i pepeo" u „Obzoru"), njemački i druge jezike.

Odmah nakon prve zbirke novela svratio je Żeromski na sebe pažnju poljske kritike, našao je svoje protivnike i oduševljene pristaše. Iz njegovih je novela elementarnom snagom udarao život, a psihološka i misaona dubina, plastika lica, smisao za prirodu, jakost osjećaja i neobičan, osobit jezik preneražavali su čitaoce. Do god. 1900. izdao je Żeromski tri knjige, dvije knjige pripovijedaka i socijalnopsihološki roman „Beskućnici". Predmete za svoja djela nalazio je svagdje, a najviše u najbližoj okolici, u životu.

Svagdje susrećemo zlo, bijedu, nepravdu, izrabljivanje. Susrećemo zlo u sebi i izvan sebe, u pojedincima i narodima, ono je tako obično, da ga već i ne zapažamo, da smo prema njemu otvrdnuli, da otkrećemo od njega glavu, da ga bacamo iz svoga srca i pameti u zaborav. Jer onaj, koji tako ne čini, nesamo da vidi zlo i radi toga pati, on tone u zlo, on pada pod

teretom zla, on postaje žrtvom svojom i okoline svoje. U takvu dušu sjeda tuga, koja nema dna i nema prestanka. To vidjenje i poimanje zla opterećuje čovjeka odgovornošću za nepočinjene grijehe. Ta društvena savjest sili ljude, da dižu humanitarne, zdravstvene i obrazovne institucije, koje imaju da blaže bijedu čitavih slojeva i da tako skidaju odgovornost s „čovjekoljubaca". „Nitko od naših pisaca prije Żeromskoga" — kaže A. Gałecki — „nije nam otkrio društvenu bijedu kao pojave obične i svakodnevne, koje nas ne zapanjuju zato, što su to pojedinačni slučajevi, nego zato, što su tako obični". Mladić, zdrav i donedavna veseo, zapada u crne misli jedan sat prije operacije, gdje će mu liječnici odrezati ruku, koju je zdrobio u šaki padom s konja („Jedan sat"). „Nije najveća patnja nositi jaram, nego vidjeti, kako ga drugi nose. Tu sliku treba uništiti, tu sliku, koja je otrovala žile i kosti, napunila prsa i lubanju, koja se pretvorila u nešto neizlječivo kao bolesna pluća, koja se pretvorila u srce. Šta to znači: nositi jaram? Krist je nosio na ledjima svoj križ govoreći: „Ne plačite nada mnom, nego nad sobom i nad djecom vašom". A oni, koji su nad Njim plakali, vukli su s trudom jaram svoj. Kako su svete riječi onoga, koji je išao u smrt! Konop jarma možemo raskinuti na čas, ali sliku Krista, kako nosi svoj vlastiti jaram na brijeg Kalvariju . . ."

I u tom satu, prije nego će mladić izgubiti najbolji dio svoga tijela, desnicu ruku, ne može da se otrese slike, što ju je doživio u gradu. Slika obična, svakodnevna, ali jedna od onih, koje se urezuju u dušu kao u kamen. Sedmogodišnju djevojčicu, dijete glada i sirotinje, vodi neki vratar na redarstvo, da tamo kaže ime svoje „nevaljale matere", koja je tu jadnicu s desetmjesečnim bratom na ruci istjerala u zimski dan, na velikogradsku ulicu, da svojim strašnim izgledom budi odvratnost i samilost i da isprosi koji novčić. Tu sliku predočuje mladić u bolničkom vrtu sestri milosrdnici. „Išao sam pospanim korakom gradskoga čovjeka, a pred očima sam imao zapušteno dijete, koje je bilo već tako pokvareno, da je moralo da bude sudionikom prestupka. Novce je, bakrene izraze svete samilosti, hvatalo okretnim, ropskim kretom izvježbanog majmuna. Stopala se te kradljivke nisu uopće dizala s krasnoga pločnika, nego su derala potplatima njegovu hrapavost brzo, brzo, brzo. Bile su to noge crvene, mršave, smiješne kao u zeca i u stopalu na stranu iskrivljene kao u jazavčara. Kad se to prljavče micalo po kraju pločnika, koji je načinjen za prosvijetljene ljude, djelovalo je to kao otrovni ugrizi, ostavljalo je u ušima, u rukama, u prsima, u nogama, u čitavom tijelu kao neke sićušne žalce. Mali joj je dječak privezan krpetinom za čitav dan sjedio na lijevoj ruci i iskrivio joj svojom težinom čitavo tijelo. Mališ se crvenom rukom grčevito držao djevojčina vrata. Bila je to desnica desetmjesečnoga čovjeka, koji je već naprtio ljudski jaram. Njegova se glava okretala na našu stranu, prema ganutim gledaocima. Gole lopatice, — koje su svaki čas podrhtavale, kad bi ona više podizala breme, — sve do bedara otkrivene noge šibao je vjetar i udarao ih snježni bič. Išli smo sve brže."

Takvim je očima gledao Żeromski u svijet osobito u svojim novelama i u „Beskućnicima".

Mladi, plemeniti, energični i odvažni doktor Obarecki (u noveli „Junakinja") dolazi u malo mjesto doduše ne s mnogo novih misli, ali zato s nekoliko neobično korisnih nakana. Dolazi u ono vrijeme, kad se propovijedalo, da mladi i sposobni inteligenti treba da idu medju narod, u zapuštena sela i zaboravljena mala mjestanca, da tu preporadjaju narod, pomažu sirotinju, uklanjaju bijedu, djeluju nesebično i čovječanski. Doktor Obarecki započne odmah iza svoga dolaska borbu protiv apotekara i mjesnih ranara, koji su liječeći i praveći tobožnje, skupe lijekove „eksploatirali situaciju" i posagradili lijepe i velike kuće. Pa kad doktor Obarecki stane nositi sa

sobom priručnu apoteku, dijeliti badava lijekove, učiti priprosti svijet higijenskom životu, — kad stane raditi bez odmora i bez sna, koje čudo, da mu jednoga dana budu razbijeni svi prozori na skromnom njegovu stanu, koje čudo, da se u narodu stanu širiti glasovi, kako mladi doktor opći s paklenskim dusima, a u mjesnoj inteligenciji, da je neuk, neznalica, nevješt i nesposoban. „Mladi doktor nije svraćao pažnju na sve to, jer je vjerovao u pobjedu istine. Pobjeda istine nije nastupila. Ne zna se zašto... I već poslije godinu dana osjeti doktor, da njegova energija postaje „carstvom crvi". Nastupa razočaranje, sve veća klonulost. Obarecki sam osjeća, kako od njega postaje sve više „mesojedni i biljojedni stvor, koji može da proguta silan broj boca piva", — osjeća, kako se od časa, kad se u njegov organizam ugnijezdilo ono „sve mi je baš sasvim sve jedno", počeo u njemu proces umiranja. Iz toga procesa trgne ga samo jedan dogadjaj. Jednoga zimskoga dana dodju iz nedalekoga seoca po doktora kola. Poslao ih seoski kmet, jer je tamo učiteljica teško oboljela. Doktor se odveze onamo, dakako bez priručne apoteke, jer je nju odavna zaključao u ormar, još prije, nego se pomirio i prilično složio s apotekarom. Nadje tamo mladu učiteljicu, ideal svojih djačkih, sirotinjskih dana, za kojim je čeznuo, dok se nije s njome slučajno upoznao, i u koju se zaljubio poslije poznanstva tako, te je zaboravio, da je student bez igdje ičesa, a ona sirota studentkinja, koja živi od „satova", zaboravio to i zaprosio je. A ona mu se mjesto odgovora od srca nasmijala i rastala se s njime uz prijateljski stisak ruke. Doskora mu je sasvim nestala iz očiju, otišla je za učiteljicu nekud, u narod. A sad ju je eto tu našao, gdje leži u besvijesti i — tifusu. Brzo šalje seljačkog momka kući po lijekove i sanjari kraj bolesničina uzglavlja o novoj, divnoj budućnosti. Budi se u njemu uspavana mladost, stvara nove odluke. „Sve će sad biti drugačije." No bolesnici biva sve gore. Momak ne donosi lijekove, jer je zalutao u mećavi.

Doktor se odveze sam po njih, vrati se, što je brže mogao, i nadje učiteljicu — mrtvu.

„Smrt gospodjice Stanislave" — svršava autor — „djelovala je nešto na raspoloženje doktora Pawła. Neko je vrijeme u slobodnim časovima čitao Danteovu „Božansku komediju", nije se pače više ni kartao, otpravio je svoju dvadesetčetirgodišnju gazdaricu. S vremenom se ipak umirio. Sad mu je jako dobro: odebljao je, naslagao omašnu kesu novaca...".

To je neznatna, ali bolna tragedija malih ljudi. A takvi su svi ljudi njegovih novela.

Żeromski je pjesnik tuge i sumornosti: tuga provijava sve njegove radove. Pa i onda, kad crta momente veselja, čini to kroz velo tuge. „Tuga, tuga", — kaže sam Żeromski — „ostaje s čovjekom sama nasamo kao nestalna, ali nerazdruživa sjena njegova lika. Na kojugod stranu, na kojugod stvar baci on pogled, vidi je, gdje se vije po zemlji neshvatljiva, ali uvijek nazočna."

Uz takvo pesimistično raspoloženje, uz te poglede na život prijetila je opasnost, da će nam Żeromski prikazivati samo ljude stradalnike, koji trpe i padaju, jer je sve protiv njih, jer je dalja borba nad njihovu silu, jer je zlo nad njima. Bili bi to borci za pravdu i dobro, ali bez nade u uspjeh i pobjedu. Ali Żeromski nije stvarao samo patnike, nego i pobjednike. Žrtve njihove za bližnjega moraju donijeti plodova, one se slažu kao kamen na kamenu u novoj zgradi budućih pokoljenja — zgradi pravde, istine i ljubavi. Zato se doktor Judym („Beskućnici") odriče svoje ljubavi, jer zna, da bi ga ljubav i porodična sreća sprečavala u radu za njegovu životnu ideju, da bi ga morala odvratiti od te ideje. Doktor Judym hoće da bude „dobar liječnik", koji se brine, zbilja brine za zdravlje i život ljudski, ali da to postane, mora se sav posvetiti svojoj ideji, mora žrtvovati sve drugo, dakle i ljubav i težnju za srećom, mora ostati „beskućnik", da radi

za „beskućnike". On poznaje bijedu od djetinjstva, kao sin bijednih roditelja izrastao je iz siromaštva i nevolje, vidio je zlo u podrumskim stanovima, u prljavim ulicama i dvorištima warszawskih predgradja. A sada, kad kao tvornički i radnički liječnik gleda zlu okom u oko, kad vidi, kako radnici za zaslužbu daju zdravlje i život svoj, ne može Judym naći sreće u braku, ne može, jer se ne može razdijeliti u dva čovjeka. U legijama egoista on i njemu slični junaci označuju zoru novoga doba, oni su vjesnici onih dana, kad će moral i ideal dobra pobijediti zlo. To je doba daleko, zato su rijetki i takvi tipovi.

U našem životu još prevladava strast, podlost. Materija sapinje okovima duh, a duh je najčešće malen i slab. Uzalud bježi Diokles („Ariman se osvećuje") od svijeta, uzalud uklanja u pustinju sina svoga Jana od svijeta, od žene, uči ga i zaklinje, da tjera od sebe zamamna prividjenja, djavolske prikaze žene. Uzalud se i poslije smrti očeve otima pustinjak Jan njoj, koja ga zove u svijet, koja mu nudi sebe, užitak, uzalud pali sve prste desnice svoje u živoj vatri, kad počne osjećati slast od pogleda na ljepotu žensku. Ruka izgori, a utjelovljena ljepota, žena, umire od groze pustinjaku kraj nogu. I tada pustinjak prokune duh svoga oca, što ga je naučio prezirati ljepotu.

„Nek bude prokleta tvoja ljubav prema meni, jer je iz nje potekla tvoja snaga, a moja slabost.

„Lakomi proždrljivče i zavidni uništitelju sreće, što nisi otišao djavolu, da se od njega učiš dobroti? . . .

„Dobar je djavao i vlada njegove slasti : noć."

Dakle čovjek ne može „prestati da osjeća potrebu slasti", — ne može „baciti na zemlju i nogom satrti posljednji cvijet, a dušu, ropkinju strasti, povesti u svijet, gdje leti drugo vrijeme . . .", ne može „čvrstim kožnim užetom svezati strasti kao pse i kuje." „Stvoren je Adam, da se u njemu dovrši oslobodjenje svijetla. Njegov duh treba da spozna sve znanje o samom sebi i svu snagu čovječje naravi." Uzalud je otac na sklonu života shvatio, „da ljubav prema ženi i radjanje djece vezuju svijetli duh s materijom", jer sin je u naponu snage prokleo očev duh, što ga je naučio odricanju.

Tako se osvetio Ariman. Takav je život čovjeka. Materija, narav čovječja sputava i još pobjedjuje duh.

Što vrijedi za muškarca, to biva i sa ženom. I ona je podvrgnuta zlu i ona pati, mnogo puta i više nego muškarac, pati radi njega, jer joj je on sastavni dio života. Osveta Arimanova stiže i nju za svaki časak sreće, za svaki trenutak naslade i užitka.

Żeromski je stvorio čitav niz ženskih tipova. Učiteljica Stanisława, ta „silna ženska", koja odbija ljubav doktora Obareckoga, jer hoće da slobodna i nevezana radi za narod, da ga uči i da mu piše knjige, umire samotna i zaboravljena u šumskom seocu.

Joasia, mirna i tiha ljubav doktora Judyma, ali puna snage za rad i život, spremna i sama, da radi uz muža za opće dobro, da se muči zajedno s njime za bijedne i potištene, — priklanja glavu i odlazi zauvijek od Judyma u času, kad se riješila svih veza i došla k njemu, da živi samo za nj i s njime, odlazi od njega bez riječi, jer on je „beskućnik" bio, on takav mora i ostati, ako osjeća i hoće raditi za „beskućnike".

Ewa Pobratyńska („Povijest grijeha") cvijet je nikao iz sirotinje warszawskog malog činovničkog života, radina kontoristica, dok je ne zanese mahnita i bezumna ljubav prema oženjenom i rastavljenom mužu, koji odgovara ljubavlju na njenu ljubav, ali nema dosta snage, da skine sa sebe spone prvoga braka, da se oženi Ewom. U svojoj nemoći ostavlja je u najgorem času, prepušta je samu sebi i protiv svoje volje, da tako postane od te čiste djevice čedomorka. Tako je grijeh započeo, a dalje raste sam, iz grijeha se radja

grijeh. Dalje je za Ewu život nizbrdica sa svim fazama od aristokratske ljubavnice do ulične djevojke. Teško bi se našao u književnosti još koji tip tako psihološki motiviran i tako umjetnički izradjen, kao što je Ewa Żeromskoga, koju život baca u blato i kal, ali joj ne može da uništi čistu, nepokvarenu, samo beskrajno nesretnu dušu. Srce njeno ostaje vjerno prvom i jedinom dragom i za njega žrtvuje napokon život.

Može se komu učiniti, da su ženska lica u Żeromskoga idealizirana, romantična, sentimentalna. Ipak su to žene rada, požrtvovanja i patnje. Ta lica žive, čitalac ih vidi, osjeća s njima i ne zaboravlja ih.

Żeromski je svojim licima udahnuo svoju dušu. Nijedan pisac u poljskoj književnosti nije pokazao toliko osjećajnosti. Iz nje izlazi njegova ljubav, samilost za sve ojadjeno. Zato su one strane, gdje Żeromski opisuje bol, patnju i nevolju bližnjega, krvlju pisane.

Što je dakle plod ovakoga duševnoga razvoja? U čemu vidi pjesnik svrhu života? Odgovor se daje sam, jasan je, jednostavan i velik: umanjiti makar za kapljicu oceana sve zlo, umanjiti krivicu prema bližnjemu, sijati ljubav, obarati mržnju, gaziti je nogama. To je filozofija Żeromskoga.

Njegovi junaci trpe, strašno trpe, ali ih ta patnja ne uzdržava od rada, čina i žrtvovanja. Za onaj daleki ideal: ukloniti bol i krivdu s lica zemaljskoga, treba požrtvovanosti, djelâ, odricanja, treba sizifske snage, nadljudskog naprezanja, treba i žrtava. Treba se boriti i pasti pod barjakom, i ako na njem piše: „raskidat će vas vrane i gavrani." Djelo će ostati, čin će svijetliti.

Ovako uglavnom prikazuje psihični razvoj Żeromskoga najbolji njegov poznavalac W. Feldman. Preostaje nam, da ogledamo rad Żeromskoga s konstruktivnoga i formalnog stajališta.

Żeromski je realistički impresionist, ali glavna je crta u njega njegov individualizam. Tu je izvor njegovoj najčišćoj lirskoj poeziji. Svijet mu je simbolom čuvstava, zato najradije crta duševne dispozicije slikama iz prirode. A njegovi opisi prirode odišu najjačim tonovima srca, djeluju hipnotičkom snagom i ujedno prelijevaju ideju. Prirodu crta Żeromski uvijek prema nastroju onoga lica, koje opisuje. A crta je tako, da prožima čovjeka, da srsi i trnci prolaze do najtanjih žilica u tijelu. On je pjesnik, koji osjeća prirodu i njenu dušu, koji plače i smije se s njom. Sugestivna moć, koja odatle izvire, jest nedostiživa. Tako je prekrasan opis šume na početku „Praha i pepela". Rekli bismo, da je autor gledao na sitnozor i bilježio svaku sitnicu, da nije sve prožeto takim osjećajem i takim životom, te se osjeća život, duša šume. Najnježnije niti vežu pjesnika s prirodom, prolaze mu tijelom i dušom, zazivaju uspomene, dižu misli. Duša se pjesnikova prelijeva u prirodu, a priroda pjesnika omamljuje, zatravljuje. „Činilo se Rafalu, da će šumska pjesma teći kroz njegovo tijelo isto tako kao kroz drveće." Nije to ipak mikroskopski realizam, to je psihizam prirode, pjesma o prirodi, pjesma jednog od stotinu srdaca neizmjerne, prekrasne, starinske, drevne, nježne majke prirode. To je neki panpsihizam, komu na čas nestaju dimenzije vremena i prostora: sve se ljepote odraze u široko otvorenom oku pjesnikovu, svi vijekovi, čak tamo od vremena slavenskih šumskih božanstva s kamenim čelom, tvrdim grudima. Teški dah stare šume, tvrda prsa kamene gore, sveta mjesta starih Slavena, neprohodne guštare, božanske dubove, sve to opisuje Żeromski, zaronjuje, analizira, razredjuje boje, razbira glasove. U svakoj grančici, u svakom cvjetiću, u svakoj kaplji rose, u svakom kamenčiću, zvuku, odjeku, glasku ptice osjeća Żeromski dušu prirode, dušu svoju. Samo priroda može da ulije snage u dušu očajnoga mladića, koji mora da izgubi svoju ruku. U najtežem satu svoga života nalazi mladić

utjehe samo u prirodi. Zato kaže on: „Drveće ljubi mnogo većma čovjeka, negoli on drveće."

Zato zapada mladić u ovakve misli: „Rodjeni otac i rodjena majka iznose tri sata nakon smrti jedino i najmilije dijete preko praga svoje kuće. Pustit će, da strani ljudi razbijaju grudama vlažne zemlje glavicu, u kojoj su najvećma uživale njihove oči, koliko je to u stanju čovjek; pristat će na to, da ono samo ostane u noći, na vjetru i kiši u dalekom groblju medju mrtvacima zakopanim u zemlji; priviknut će se na misao o gadnoj vodi, od koje će mu istrunuti odjećica, o vodi, što će mu teći po nemoćnim, hladnim prsima, — o glini, koja će mu slijepiti ustašca mirisavija od pregršta ruža. Odvratit će misao svoju od njegovih očiju, što su se zanavijek rastvorile.

Onda će tužna breza početi da marno traži. Nježnim će korijenjem kao vlakanca iščešljanog lana, tko zna? — možda osjetljivijim nego majčini prsti — napipati u tami i obujmiti nemoćnu glavu, opasat će naga rebra i mali vrat, na koji je otac zaboravio. Tankim će se nitima kao vlasi i dobrim kao san doticati mjesta, koja trunu i najvećma bole. Sisanjem će, nježnijim možda od cjelova čiste povjerljivosti medju majkom i kćerkom pri tajanstvenoj uspomeni na rodjenje, primiti u krilo svoje, puno života i svetih promjena, krv, koja se stinula pred vratima srca, i posljednje suze zjenica."

I zato za mladića, koji će doskora da zaviri smrti u oko, nema veće sreće nego: „Ljuljati se u lipinu vršku, u rodbinskom kolu gustih šibljika, koje se s ljubavlju sraščivaju jedna s drugom. Najranije pozdravljati, najkasnije se opraštati sa svetim tracima i na njihovim se rukama bez zapreke kao vjetar dizati medju slobodne oblake, koji nikad nisu medju sobom slični, koji su vječni. Prekrivati se noćnim maglama kao odjećom, koju usred milina i milovanja tiho skida jutro, što izdaleka dolazi. Navlačiti na sebe posivjeli oklop od leda, kad siječanjski vjetar poput tabora ubojnih vojska udari u šume. Čeznuti za blagoslovenim kišama za suše, a iza nje za danom punim tmine, koja se izlegla u duši oblaka."

Druga je sjajna strana u romanima, a često i u manjim pripovijetkama Żeromskoga upravo nedostiživa psihologija. Najintimniji drhtaji duše u radosti, najkonvulzivniji grčevi srca od bola, najteže konverzije duše u očajanju, sve otkriva Żeromski kao nekom lakoćom. Baca se upravo s užitkom u neznane ponore duše, goneta najtanje zagonetke duše ljudske. Kao da nema za njega duša ljudska više nikakvih tajna.

Kao pravi lirik stoji Żeromski to više, što je subjektivniji. Najsmjeliji je upravo u svijetu svoje duše. Često se čini, da ne mari za vanjski svijet, za vanjske dogadjaje. Crta ih s nekim omalovažavanjem, umorom. Osjeća se to više u starijim nego u mladjim djelima.

Żeromski je spojio umjetnost sa životom, i to životom pojedinaca i životom čitavoga naroda poljskog. Težnje i boli njegova naroda težnje su i boli njegova srca.

Silno je bilo zanimanje, kad je taj lirik počeo g. 1902. štampati u Tygodniku Ilustrowanom roman iz konca XVIII. i početka XIX. vijeka „Prah i pepeo" (Popioły). Kritika je nazvala taj roman lirskom epopejom. „Prah i pepeo" je historija najtragičnije i najžalosnije epohe u povijesti poljskoj. To je doba, kad je svaki Poljak, najveći patriot i najobičniji čovjek, osjetio svu težinu sadašnjosti. Doba praha i pepela u srcu svakoga Poljaka. Tada su sinovi Poljske umirali za tudju domovinu, za tudjega, slavnog i nepobjedivog cara. Posijali su oni tada kosti svoje za pravdu i nepravdu pod plavim nebom italskim, pod vjekovječnim piramidama, pod veličanstvenim Pirenejima, na strašnim Antilima. A sve je bilo uzalud . . . Iza tolikih žrtava, tolikog naprezanja, tolikih nada ostajao je samo očaj. U to je doba zašao Żeromski, tu je našao i poredjao tipove ili upravo porodicu tipova s jednom, zajedničkom,

patničkom i očajnom dušom. Tu su različiti nazori, različita djela, različiti putovi pojedinaca. Tip je Nardzewski: stari primitivni, despotski, staropoljski plemić. Trideset godina, otkako je tudjinac zasio u njegovu domovinu, ne izlazi iz svoga dvora, samo da ne vidi one promjene, s kojima se njegova duša ne može smiriti, u koje ne će da vjeruje, jer ih nije vidio. To je vuk stisnutih zubi, koji ne može da skoči, ali mu blizu ne smije nitko. Tip je Petar Olbromski: duša složena, čuvstvena, nježna i osjetljiva, za koju iza rezignacije i patnje nema razvoja. „Boli me šum lišća, draži me miris cvijeća, dodijava mi slika rane zore i zore večernje.“ Katkad se samo blaži altruizmom, pomaže drugima, seljaku, kmetu daje slobodu. Tip je knez Gintułt: iz mladenačkog patriota postao cinik. Hoće da bude egoist, baca se u vir života, izlazi preporodjen. Postaje slobodni zidar, altruist, idealan pobornik protiv sveljudskog zla, takav i umire. Tip je Cedro, Sułkowski Dąbrowski i bezbroj drugih.

Roman je osnovan na tlu napoleonskoga doba i napoleonskih ratova. Ali Żeromski je sve prepojio svojim duhom.

Silnim je potezima ocrtao tadašnje društveno stanje, historički njegov razvoj, od demoralizacije i apatije poslije dioba do probudjenja samosvijesti i moći narodne, ali vjeran sebi uvijek vidi čovjeka i njegovu bijedu, vidi unutrašnje i vanjsko zlo. Veličanstvene slike s napoleonskih bojišta ne crta pjesnik radi slave, koju su posvuda pobirale poljske legije, njihove vodje i bezimeni junaci, nego da prikaže sve užase rata, sva barbarstva, izdajstva i okrutnosti. I iz slika domaćega i ljubavnog života udara tužba na isprazno̧st ljudskih čuvstava. Svagdje samo — prah i pepeo . . .

Kao što je Żeromski u „Prahu i pepelu” prikazao tragediju poljskoga naroda u Napoleonovo doba, tako je u „Vjernoj rijeci” opjevao patnje posljednjega poljskog ustanka g. 1863. Poljska historija iza prve diobe nije ništa drugo nego tragedija naroda, tragedija njegovih najboljih sinova i tragedija svakoga Poljaka. „Poljsko pleme zapalo je medju dva mlinska kola istrebljenja — medju Nijemce i Moskvu. Ono mora i samo postati mlinski kamen ili će biti samljeveno za hranu Nijemcima i Moskvi”. Diobe i ustanci poljski najstrašniji su udarci, što su mogli zadesiti koji narod i koje je mogao koji narod pretrpjeti, ali zato danas taj narod toliko progonjen, uništavan, istrebljivan stoji čvrst, iskušan, ojačan, neoboriv. Kultura je najjači dokaz snage narodne, književnost označuje visinu kulture, a poljska se književnost danas broji medju prve.

Iz historije narodne, „vjerne rijeke”, koja teče svojim vijugavim, drevnim i vječno novim, dalekim putem, — koja tisućama kapljica plâče, izmiva, čisti svaku ranu i kao majka ljubi iz rana oštrinu patnje, — koja tisućama valova omata i prima u sebe spise ustaničke vlade, tajne Otadžbine, da ih pred dušmanima sakrije u dubine i pohrani na dnu svome, — koja guta u sebe novac i zlatnike, malu i sitnu nagradu za veliko pregaranje, beskrajni trud i skrajnje požrtvovanje, što ga na žrtvenik domovine prinosi poljska žena, — odatle je Żeromski uzeo glavna lica svoje priče „Vjerna rijeka”.

Knez Józef je mlad „demokrat”, jedan od nebrojenih poljskih mladića, koji su g. 1863. i 1864. iz škola i tvornica, iz gospodskih dvorova zimi pošli u polja, u šume, u bare i gore, da umiru od glada, da kao psi slušaju zapovijedi, da se bore kosama i lovačkim puškama, katkad batinama, a često i bez oružja, da ih ranjene na bojištu do kraja ubijaju bajuneti podivljalih vojnika, sablje i pištolji časnički, da ih gaze točkovi topovskih kola. Knez Józef je jedan od rijetkih ustaša, koga je sreća izvela kroz šume i dovela preko polja u napola spaljeni plemićki dvor. Tu ga prime blage, neutrudive i neustrašive ruke gospodjice Salomeje. Ona mu liječi bezbrojne, strašne rane, ona ga spasava od vješala, koja su tako neminovno čekala ranjene i neranjene poljske junake toga ustanka.

A gospodjica Salomeja, to je Poljakinja, koja je prožeta onom posvećenom idejom, da je „domovina prva dužnost svakoga Poljaka", pa zato ona ne pozna straha, ne plaši se nijednoga truda, stavlja na kocku sve i ponajprije sebe, samo da spase tudjega čovjeka, ustašu, koji je dopao strašnih rana boreći se za svetu domovinsku stvar. Pa kad se vidajući svoga ranjenika zaljubi u njega i stane s njime graditi najdivnije osnove budućega svoga sretnog braka u slobodnoj domovini, kad napokon prodju najteže pogibli i ona vidi, da je svoga dragoga spasla, onda mora ona da podnese udarac, koji ubija dušu, onda se ona — na zahtjev kneževe matere, neumoljive aristokratkinje — bez riječi protesta odriče dragoga, rastaje s njime u spoznanju, da ga zauvijek gubi. Ona nalazi i te snage u sebi, da ga obmanjuje i uvjeri, kako mu je potrebno, da otputuje radi oporavka za granicu, da se okrijepi i opet vrati u redove boraca za slobodu. Ponos poljske djevojke, požrtvovna ljubav i želja, da očuva dragom tako skupo otkupljeni život, daju joj tu snagu.

Ovu pjesmu o ljubavi, koju prekida i ugušuje doba razorenih, u blato zgaženih narodnih ideala, dao je Żeromski svomu narodu o pedesetgodišnjici posljednjeg ustanka. Ispjevao je divnu priču o ustanku prikazujući njegove strahote, kako se odsijevaju u dušama pojedinaca. Kao u ranijim radovima i tu su glavni tonovi: trud i stradanje, patnja i razočaranje.

Pored svih odlika, koje pokazuju starija djela Żeromskoga, ističe se ova „priča" i osobito lijepom kompozicijom. Żeromski je ovim djelom dao historijskoj pripovijesti novu, savršenu umjetničku formu. Na tlu izmišljene fabule crta nam nedostiživom plastikom historijski dogadjaj, cijelo doba i ideale njegove. Posvuda su razasute i upletene historijske crte, ali ne toliko radi historijske vjernosti, koliko da nam psihološki motiviraju lica. U ovoj pripovijesti sve je izradjeno do najmanje sitnice, sve na svom mjestu, sve kao

klesano. Formi starijih djela Żeromskoga prigovarala je poljska kritika. „Beskućnike" zove Gałecki dnevnikom, historičkom romanu „Prah i pepeo" dao je Feldman ime lirske epopeje. Oboje je imalo značiti, da se Żeromski jako udaljio od uobičajenih pravila romana. Veća njegova starija djela doista se raspadaju u niz divnih, ali veličinom vrlo nejednakih slika, medju kojima je često dosta slaba veza. Dolazi to otuda, što je Żeromski pjesnik od naravi. Zato njegovi romani ne mogu biti shvaćeni kao ono, što se obično pod tim imenom shvaća. To nisu velike pripovijesti sa stalnom tendencijom. To je poezija konstruirana u realna lica. Zato ta lica i trpe tako intenzivno, jer je to, što ona osjećaju, pretrpio i proživio sam autor. Żeromski nije svojim junacima trebao stvarati dušu, jer im je dao dijelove svoje duše.

Baš radi neobuzdane pjesničke naravi trpjela je cjelina većih njegovih romana. No kako je Żeromski nedostiživi plastik i gospodar forme, čitatelj zaboravlja mane u konstrukciji. Ima romana, u kojima je glavno pitanje zanimljivost. Kod takvih se romana svaki i najmanji ustup od pravila, koja napokon sebi nameće ipak sam autor, osjeća kao neoprostiva mana. Ima romana, u kojima je formalna, vanjska veza savršena, savršeno zanimljiva (Sienkiewicz). Kod Żeromskoga pitanje kompozicije, a još manje pitanje zanimljivosti ne dolazi na pamet. Żeromski je pjesnik, koji ne računa s efektom, ne mari za silne obrate, nervoznu, napetu drhtavicu čitateljevu. On često kao da zaboravlja čitatelja. U njega snaga kompozicije izlazi iz samoga djela, iz života njegovih lica.

„Vjerna rijeka" ima sve odlike velikih djela Żeromskoga, a usto je potpuna i zaobljena cjelina.

U Zagrebu, mjeseca svibnja 1914.

S. M.

*

VJERNA RIJEKA.

I.

Probudila se opet studen, koja kida utrobu, i patnja, što uzamance, poput sjekire razvaljuje glavu. Bol je trgao bez prestanka u desnom bedru, kao da tko čupa iz njega kuku željezne udice. Svaki čas je polivao ledja oganj, kojega ne pojmi, ne poznaje zdravo tijelo, a tama puna raznobojnih iskara zasljepljivala je oči. Ranjenik se zamota i uvuče u kožušak, koji je još za dana strgnuo s ubijenoga vojnika u šikarju na obali rijeke. Gole noge i krvava bedra stane utiskivati dublje u gomilu leševa tražeći ona dva tijela, koja su ga u noći grijala toplom krvi, dok je još curila iz rana, a zavijanjem i jaukom budila iz sna smrti na milost života. Ali ona dvojica se umirila, ukočila, postala isto tako gadna kao i njiva i krvava strnjika na njoj. Ruke i noge tražile su toplinu živih tjelesa, a nailazile su samo na mokre i skliske mrtvace.

Ranjenik digne glavu.

Ugleda očima svršetak, koji je bio preživio, — vidje to novo djelo, koje je u duhu prepatio. Eno ih leži nekoliko stotina u jutarnjem osvitu kao bijelo brdo, — dotukao ih tamo, gdje padoše od rana, neprijatelj na zapovijest svoga vodje, zemljaka i doskorašnjeg urotnika, — svukla je s njih vojska prnje do posljednje krpe, — raznijela ih na bajunete, — probola ih naskroz po deset puta i prikovala za tle časnička sablja, — razmrskalo im glave zrno iz cijevi prislonjene na čelo, — prejurili su preko njih, smrvili ih točkovi Čengjerovih topova.

Zacrvenjelo se nadaleko pjeskovito tlo od krvi, koja je do posljednje kapi istekla iz tih leševa. Omekšale su grude tvrdog oranja. Rastopio se snijeg. Pometoše oni, očistiše kosom široku njivu, kad su ih za noge vukli sa svih strana na to mjesto. Zagrabiše ukočenim prstima zemlju. Prošaptaše posljednje riječi u slogove njivâ, zagrizoše u njih u posljednjem jecaju.

Zanijemilo je i utihnulo małogosko polje. Posljednji živi vojnik gledao ga kroz samrtnu omaglicu u praskozorje tihoga jutra.

Pričini mu se, da netom zastadoše na tom mjestu konji... Još tutnji zemlja, kako trista drugova sa smrtonosnim pokrikom juri na izdajicu! Gdje je hat? Gdje je sablja? Gdje je pod stopalom željezni stremen, taj posljednji drug?

Ne čuje se više huka granata, kojima Dobrowolski zasipa dolinu. Iščezoše kozački i dragunski redovi, što su preko četiri sata sipali strjeljački vatru. Tamo, otkud su provaljivali kupovi i koluti dima i gdje je sijevao oganj, cŕnî se u tišini spram juga strm humak. Na zapadu se vidi bijela crta zida oko groblja; tu bijaše gnijezdo Jeziorańskoga i njegovih junaka, konjice, mužara ... A tamo, na srijedi, gdje je stajala pješadija, — nema više ništa! S dvocijevkama, što nose jedva sto koraka, — uz nogu — stajali su oni pod četnom vatrom neprijatelja, dok je on gadjao u njih kao u nišan iz karabinaka, koje nose do tisuću pet stotina metara. Čekali su strpljivo grčkom izdržljivošću, — dodji i uzmi! — dok se dušmanin ne približi na dohvat njihova metka, dok ne padne zapovijest — na juriš. A sad leže nabacani na gomilu. U daljini se mota i valja nad nizinom dim mjestanca, što ga je vojska spalila do temelja. Svaki čas sukne iz garišta, pepela i dima široki plamen i vijori kao barjak neke neumoljive sile, — treptavim sjajem titra u smrtnom mraku i iscjepkanim jezikom progovara spram crnog neba. Tad provali izmedju crnih žarišta pronicav ljudski krik i dopre do ranjenikovih ušiju, — ali

mu više ni on nije dirao srca i nije mogao da digne ruku. Kao ono oganj nad garištem tako se u toga čovjeka dizali osjećaji, ali i gasili odmah u crnom dimu slijepe patnje.

Spusti se sitna kiša sa snijegom. Iz šume kraj rječice Łośne razlije se mokra magla. Njezini se oblaci pruže po golim i strmim brežuljcima, stanu se vući uz rijeku i preko polja. Ovlaže ranjeniku lice kao mokrim rupcem. U toj jutarnjoj magli ipak se vidjela kosmata, crna smrekova šuma. Iz jednovitog reda drveća kanda je strujao topao povjetarac, — blagi šum granja. Ljuljale se polaganim kretom duge, ispružene grane, nisko spuštene, promočene grančice, i dozivale su ranjenika muklim glasom, da bježi onamo.

Ne bijaše živa stvora. Nigdje, — nikoga. Nablizu je ležao mrtav čovjek, koji je na nogama imao prljave prtene hlače. Ranjenik se prebaci preko sloga, svuče s leša taj komad odjeće i navuče ga, što je brže mogao, na svoje gole, uzdrhtale noge. Tražio je očima na kojem trupu čizme, ali nijedan ih nije imao. Sve su mrtvace izuli i opljačkali. Najednom se razlijegne s istočne strane, od Bolmina topovski tutanj. Iza toga drugi ... treći ... Taj zvuk probudi život. U čitavom ranjenikovu biću zadršće nešto i pokrene mu sile. Bitka! Na oružje! U boj! Stane da plazi na onu stranu četveronoške, brazdom, brzo, što brže! Ali već iza nekoliko pokreta padne nanovo, glavom medju grude. Desna se noga nemoćno vukla. Bol je kidao u bedru. Invalid napipa to mjesto i naidje velikim prstom na duboku, otečenu rupu, iz koje se pomalo, ali još uvijek cijedila krv. Na lijevo oko nije vidio. Osjećao je pod prstima na mjestu obrve, vjedje, oka i lične kosti izbočenu kvrgu, u kojoj je oganj bez prestanka trgao i sipao raznobojne iskre. Nije tu više bilo oko, nego se pojavila čudna i smiješna velika izraslina. Glavu su mu u bitki isjekli sabljama, pa se iz nje iscijedilo u kosu mnogo krvi, koja se stinula, slijepila u rese i načinila na lubanji pravu crvenu kapu. U prsima, izmedju rebara, u ra-

menima trgale su rane od bezbrojnih uboda bajuneta. Ali studen bijaše jača od svakoga bola. Gvozdenom je šakom grabila u okrvavljenu kosu, zabadala pandže u kosti i medju rebra, potresala nemilosrdnim drhtajem isječeno i sumrtvo tijelo. Ona je tjerala naprijed. Ranjenik počne opet da se vuče četveronoške. Najprije je micao obje ruke i lijevo koljeno, onda bi se odupr'o na stopalo i dlanove, jer se desna noga nemoćno vukla, — a sve se to slagalo u sliku teške, ali vrlo smiješne nesreće. Tako se dovuče do prvoga drvca u šumi. Smrekove grane ljuljale se na zimskoj kiši i u magli. S njih se spuštao na tle neizreciv šum. Ne bijaše u njemu ni tuge, ni saučešća, ni milosrdja niti prezira. Dugo se slivao taj hladni šum na polumrtvo srce.

Osamljenik se pridigne na ruke, obuhvati najbliže šumsko stablo i stane na noge. Osluškivao je odjek bitke. Ništa nije prekidalo tišinu. Zagleda se u bojište. Nije žalio ni one, što leže na crnom polju, niti sebe ni cijeli pothvat. Jedan mu se osjećaj zadržao u prsima, jedna jedina misao pod okrvavljenom kosom: da se bori. Vidio je, kako su vojnici ubijali ranjene vojnike, kako su s njih još napola živih derali krpe odjeće . . . A sad samo nije imao čim da ugasi život, koji se pretvorio u sramotu i porugu. Požalio je za ležajem medju leševima. Stane da se moli za smrt. Padne na ruke i lice. Dušu zastre mrak . . .

Dugo je trajala bešćutnost, jer kad se probudio, sunce bijaše već visoko. S polja je dopirao žamor. Podigne glavu i ugleda ljude. Vukli su tjelesa nekamo pod brijeg. Netko je tim ljudima izdavao naloge. Ranjenik oćuti u sebi grozan strah, da ga živa ne zakopaju. Stane da bježi. Plazio je izmedju smrekova grmlja, kroz napola otopljen snijeg, po glatkim borovim iglicama. Ukočene se noge zagrijavale, kad se tako kretao, puzao na koljenu i rukama. Prividjalo mu se u razbitoj glavi, da se šuma zatvara, da ga prekriva zelenim pokrivačima, zaslanja pred zlim očima čupavom maramom, da mu neka

nevidljiva a ipak zbiljska sila brže bolje pokazuje drhtavom rukom izmedju stabalja tajne puteljke, koje su utapkali borovnjaci, da mu otkriva tragove, koje su lisice utrle šapama i repovima. Negdje, daleko u šumi namjeri se na tom svome vijugavom putu, u mrtvoj guštari na savijenu toljagu, suhu jelovu granu, koja je pala na tle s visokoga drveta. Na debljem kraju imala je ta osušena grana čvor, koji odmah dobro dodje kao potporanj pod pazuho. A i duga je ona bila upravo za štaku. Bjegunac se podupre batinom i za trenutak zamisli, tko mu je to na divljem putu bacio pred nemoćnu nogu ovu toljagu. Svemogući Bog ili sam nemilosni udes? I nasmije se njihovu milosrdju, rekne im iz dna duše svoje, koja nije više ništa tražila ni od Boga niti od udesa, jer je sve proživjela na ustaškim pohodima i bitkama, — rekne im, da prezire to njihovo milosrdje i da bi taj dokaz samilosti mogao odbaciti od sebe! Ali tada se sjeti pobijene braće, małogoskog garišta — i pritisne uz bok to posljednje oružje. Kroz čitavo biće kanda proletje orlovski osvetnički krik, a u srce udje bijesna snaga. Oćuti u sebi okrutnu, mahnitu, staru, od patnje sasvim podivljalu dušu Czachowskoga. Krene dalje opirući se o svoju štaku, velikim koracima, kao na štulama. Pričinjavalo mu se, da hiti prema Bolminu, u pomoć braći. Kako se micao tijelom, postajali su bolovi u bedru, ledjima i glavi nepodnosivi kao udarci usijanoga pruta. U kostima i žilama plane pravi požar, zahvati glavu i stane zastirati oči crnim dimom. Bosa je noga u hodu neprestance nailazila na čvorove, korijenje, šiblje, bodljike i šumske iglice sakrivene u snijegu. Izbola se na njima, krvarila je. Često se izmoreno tijelo rušilo u snijeg, negdje u gustoj šumskoj česti ili u mahovini promočenoj do dna. Ali čim bi ranjenika opet obuzela studen, dizao se iznova i gazio je po pocrnjelom snijegu, po hrpama smrznute kupine, — gackao je po dugim, beskrajnim trakovima mrtve šumske vode, koja se tamo nepomično slegla u udole. Dokle je oko sezalo, dokle je uho

dopiralo, prostirala se pusta šuma. Tek gdjegdje zacvrkuće šumska ptičica uplašivši se od šuštaja čovječjih koraka — i odleti daleko. Nijemo je naokolo drveće i nijemo nebo nad njim. Zemlja je obrasla kletim biljem, koje ubija izranjene noge. Krv se cijedi iz rana. Krvavi tragovi ostaju na snijegu, na smrekovu granju, na stabljikama i mahovini.

Ranjenik je svaki čas padao i u njegovim se očima ta donedavna milostiva šuma produljivala, širila, otvarala sve dublje, — pokazivala svoje čudnovate prolaze i uvale, koje nemaju izlaza, crne dubine i zavoje, napola okrugle zakrete i beskrajne hodnike medju drvećem. Prolazili su satovi, a golema šuma niti se prorjedjivala niti svršavala. Gdjegdje se dizao strm pješčan humak, preko koga je ranjenik prelazio s naporom kao preko tatranskoga sedla. Napokon izadje na šumski put, koji je dijelio šumu u dva dijela, ali je i sam nestajao medju drvećem. Opirući se o svoju štaku dopre bjegunac do jednoga pješčanog humka. Legne na nj i odluči, da tu zaspi zauvijek. Samo da više neršće od zime, da ne trpi te čudesne muke i da ne misli! Zaboravi, na koju stranu treba da dalje gazi. Izgubi put . . .

Zaspi smjesta. Ali bijaše to san ružan, pun prividjenja i buke. Činilo mu se, da okolna šuma dršće i stenje. Sve je u njoj kipjelo od udaraca mahnitog srca. Snivalo mu se, da u dubini zemlje, na koju je palo umorno tijelo, tutnji podzemna grmljavina i sijevaju munje. Bolan jecaj kidao se iz dubine i parao je nebo kao mač.

Silna drhtavica podiže opet stradalnika i potjera ga dalje. Nanovo poče da gmiže zdesna nemoćnom nogom, slijeva čvoravom batinom. Plazio je na laktovima i koljenu držeći pod pazuhom nadjenu štaku. Okrajci se kožuha namočili u blatu i vodi, probijali su i prožimali zimom trbuh i prsa, dok je suhi dio njegov na ledjima zalivao znojem krvave rane. Trnjem izbodena stopala natekoše i zakrvaviše svaku mlaku, svaku baru. Prošlo je već podne, jer se sunce spuštalo za krošnje drveća.

Oštrija hladnoća dunu dnom šume. Ranjenik je tražio zgodno mjesto, da se uvuče u šumsku guštaru i nadje skrovište pred studeni. Ali zemlja bijaše posvuda vlažna, obrasla suhim ševarom. Skretao je zato na stranu, čas na jednu, čas na drugu i tako je zapao u trnovito šipražje, u grmove divlje kupine zasute snijegom, u ivovo i jelšovo šiblje, puno oštrih bodljika, koje su vrebale kao djavolske pandže. Nagnute stabljike šumskih malina i divlji glog grebli su lice i ranjavali ruke. Ranjenik se probijao kroz tu guštaru proklinjajući svoj udes. Ali kad se izvukao iz grmlja, digne oči i s dubokim zadivljenjem, iznenada i neočekivano ugleda polje — prazan prostor — nizinu, livade . . . Učini mu se, da je to Bog napokon uklonio divlje glogovo džbunje i dopustio mu, da zagleda u ravnicu bez drveta. U daljini se sterali snježni brežuljci — ispod posljednjega od njih vidio se niz seoskih koliba. Nad njima plavi dimovi na crvenom nebu . . . Malo dalje od toga sela smjestile se medju drvećem široke gospodarske zgrade sa zidanim stupovima i dvor s crnim krovom. Vidik bijaše za ustašu tako nevjerojatan iza beskrajnoga i jednoličnoga drveća, te je mislio, da sanja, da se vara, da ga zlo zaludjuje . . . Kuće . . . Ljudi . . . Dim nad veselim ognjem . . .

Nesretnik se sruši na tle. Ležao je i nemoćno promatrao bijele oblake, kako plove visoko po nebeskom svodu, — gledao je nagnutu ravnicu, — ljudska naselja. I ona bijahu isto tako daleko kao i oblaci. Ništa na zemlji ni na nebu nije htjelo da primi tu žrtvu od rana i prolivene krvi. Sve joj bijaše neprijateljem. I zemlja, na koju je pala glava, bijaše gluha. Slijep i nijem bijaše prostor nad njom. Izdaleka je duhao studen vjetar. Samo onaj daleki dim . . . Plavi dim dizao se u krasnom zavoju sve više, dozivao je kao neshvatljiv, a ipak prijazan mig.

Ranjenik otpočine, — onda ustane, podupre se toljagom i krene prema selu. Oko njega je sada bila ravnica bez trnja i bodljika. Snijeg, koji se za dana topio, a na večernjem se mrazu

pokrio tankom ledenom korom, olakšavao je put. Noge se kretale po njemu lakše i bez bola. Pola četveronoške, pola na štaki prevali ranjenik gotovo čitavu široku ravnicu. Već mu je do ušiju dopirao iz sela lavež pasa, rika goveda i ljudski glasovi. Ali tada se izmedju njega i kraja livade pojavi iznenadna zapreka: — rijeka. Sakrila se medju visoke, oble obale, pokrivene crvenkastom tratinom, — svijala se u bezbrojne zavoje i činila tako dugi red poluotoka, tekla je bistrom, crnom strujom. S jedne se i s druge strane uz obalu zamrzla, ali nigdje nije ledena kora sasvim pokrila vodenu površinu. Ustaša je plazio uzduž obale tražeći brv ili mostić, da prijedje na drugu stranu. Ali toga ne bijaše nigdje. Sile su mu se sasvim iscrple, nije imao više snage, da ide dalje uzduž zavoja, koji se vijugali kao usprkos, kao zato, da produže u beskrajnost taj njegov put. Kako je prije šuma, tako je sad rijeka činila neprelaznu zagradu. Obala je isprelamala put, učinila od njega vijugavu vrpcu i uobličila se za patnika u novi udarac sudbine. Izranjene noge obilazile su poluotočiće, ali kao da su se uvijek vraćale na isto mjesto. To je pakosni djavo bacio pred noge rijeku i pustio ju je, da igra, da pleše nadesno i nalijevo, bez kraja i bez cilja . . .

Na jednom mjestu, gdje se voda razlivala nešto šire, gdje je obala bila niža, a dubina plića, — prekine taj poljski plesač svoj ples, spusti se u rijeku i počne da gazi preko nje. A čim je ušao u vodu, oćuti vanrednu olakšicu. Zacrveni se oko njega crna riječna voda. Zaklokoće usred nje vir i kanda jeknu iz dubine. Dodirne voda nježno i pomno tisućom kapljica svaku ranu, umi je, očisti i ispi iz nje kao majka poljupcima svojim oštrinu patnje. Proguta u sebe ta drevna i vječno nova rijeka podatnu ustašinu krv, izbroji njezine kapi, brižno ih pokupi u sebe, uze u dubine, raspusti u sebi, usisa i nekud ponese — ponese . . . Bjegunac òplâćê u studenoj vodi otečene noge i dršćući od strahovite studeni dokopa se druge obale

Prtene se hlače prilijepile uz noge i nesnosno su zeble, ali ih od stida zadrži na sebi, jer je poštapajući se krenuo gore, prema selu. Tu su prestajale livade i počinjala se polja odijeljena od nizina ogradom. Sredinom malih oranica prolazio je ogradjen put za marvu. Bila je to široka staza, nagnuta prema rijeci, izgažena govedjim kopitima, izrovana na sve strane dubokim nogostupima i puna smrznutog blata. Ranjenik se penjao posljednjim silama, držeći se ograde i oslanjajući se na svoju batinu. Na tom mukotrpnom putu, koji kanda nije imao kraja, susretnu ga ljudi, koji su s čabrovima i vedrima išli po vodu na rijeku. Bijahu to muškarci i žene, staro i mlado.

Kad ga ugledaše, zastanu i počnu ga radoznalo promatrati. Jedan iz te gomile zazviždi prema selu, drugi potrči žurno onamo. Mladi je ustaša išao dalje skližući se nemoćno po smrznutom blatu.

Od sela počnu dolaziti seljaci, gospodari u sukmanama i kožusima. Jedni se izmedju njih približavali svečano, drugi su trčali prepirući se medju sobom. Na čelu te hrpe, koja je silazila odozgo, išao je seljak sa žutom limenom pločicom na prsima. On je stupao odvažnim korakom, a kad se približio, zastane i počne mjeriti očima krvavoga došljaka. Onda zapita:

— Čovječe, — tko si ti?

— Vidite, da sam ranjenik . . . — odgovori upitani.

— A gdje su te tako izranili?

— U bitki.

— U bitki? Pa ti si ustaša?

— Ustaša.

— E, brate, kad ti sam kažeš, da si buntovnik i da si bio u bitki, onda ćemo mi s tobom u haps.

— Zašto?

— Moramo te otpremiti u grad.

— Vi, mene?

— Nego. Hajd s nama. Ja sam tu seoski knez.

Crveni gost toga sela ušuti. Pa to su baš oni, za slobodu kojih je on pošao iz gospodskoga dvora, da noćiva na poljima, na zimi, na oranici, — da skapava od gladi, — da sluša zapovijed kao pas, — da se bije bez oružja, — da se eto ovakav vraća s bojišta.

Primicali su mu se svi zajedno, u polukrugu.

Tada progovori:

— Pustite me da idem, ta ja sam se borio za vašu slobodu i za vaše dobro i eto imam na sebi takve rane.

— E, slušali smo mi već takve priče . . . Pričaj ti samo, ali tu je nalog. Hajde, brate, lijepim.

— Kamo da idem?

— Sad ćeš s nama u selo. A onda, već ćeš vidjeti.

— Što hoćete da učinite sa mnom?

— Metnut ćemo te na sijeno, pa ćeš se odmoriti. Prostrijet ćemo sijena u kola i otpremit ćemo te u grad podvozom.

— I to ćete vi, mene? . . .

— Nismo mi krivi. Takav je nalog — i mir bog.

Ranjenik je šutio i mirno ih sve gledao. Tresao se od studeni. Osmjehne se tužno na misao, što se s tolikim trudom probijao kroz šumu i rijeku, da napokon stigne do toga cilja . . .

Netko se javi iz mnoštva:

— Ij — zar da takvoga vozite! Šteta prezati konje. Taj ne će izdržati ni do raskršća u Borku i bit će gotov.

— Jeste l' vidjeli, ljudi moji, kakvu vam on crvenu magjeru nosi na tikvi . . .

— Kakvomu si seljaku ukrao tu crvenu kapu, gospodine?

— Prešao je kroz rijeku . . . Voda mu se cijedi iz kožuha . . .

— Ljudi! Pa taj je bos . . .

— Gdje si čizme izgubio, ti — s tvojom „slobodom"?

— Dolaziš li tako izdaleka, junače?

— Ima nekakav kožuh sa znakom.

— Sigurno ga je ukrao . . .

Knez se prepirao sa svojima, navaljivao je na njih, kao da traži od cijele gomile odobrenje za svoj službeni postupak:

— No, momci, treba ga vezati!

— Zar takoga vezati . . .

— Šteta za konopac!

— Samo se čovjek može okrvaviti . . .

— Umrijet će i bez konopca.

— Ta — treba to pustiti . . . — promrmlja netko potiho.

— Pravo kažeš, — nek se vuče, otkud je došao.

— Samo nek ne ide u selo, a tuda prolazom — to nije naša stvar.

— Tvrdokornoga, koji se bije i ljudima pamet muti, toga naravno treba predati vlastima. Ali takvoga jadnika da vežemo . . .

— Pa i on je kršćanin . . .

— A dabome! — drekne knez — da dodju po tragu, pa vide, da smo ga imali u rukama i pustili, da umakne . . . Hoćeš onda ti, mudrijašu, mjesto mene odgovarati, hoćeš ti pružiti ledja pod nahajku? . . .

— No, pa nisam ja knez. Vežite, ako hoćete.

— Trebao bi nam konopac . . .

— Nek skoči koji, da donese konopac . . .

— Pa nek otrči koji!

— Nosi se!

— U mene nema konopca . . .

— Vežite ga užetom od slame . . .

— Pa dakako — brezovom šibikom, dosta je i to . . .

Opkoljeni ranjenik opazi prodor u starom plotu. Polaganim korakom udje u taj otvor opirući se na svoju toljagu i stane prelaziti od sloga do sloga, unakos preko polja prema dvorskim zgradama. Podje onamo, jer je prolaz vodio na onu

stranu. Mnoštvo je išlo za njim; prepirali se, dogovarali i svadjali medju sobom. Netko je išao odstraga i dovikivao mu, čas da se vrati, čas da stane. Ali kako on nije stao, a gospodarske su zgrade bile blizu, navaljivala je seljačka gomila, koja podje za ustašom, sve manje i slabije. Samo je iz nje svaki čas provaljivao opći, glasan smijeh, kad su vidjeli, kako se bjegunac pomiče i gega kao pravi bogalj. Netko se iz gomile sagne, digne grudu smrznute zemlje i baci je. Pogodi ga u ledja. Drugi pogodi u glavu i prigne je još niže k njivi i njenim slogovima. Dozivali su ga kojekakvim nadimcima, ali izdaleka i sve iz veće daljine.

Mladić se dovuče do stražnje strane dvorskoga štaglja i nasloni ledjima na zidani stup. Kroz vatru i vrućicu, koja mu je prevlačila oči, vidio je seljake, kako stoje izdaleka i prijete mu se šakama. Odmarao se. Onamo nije dopirao vjetar. To je mjesto u zavjetrini bilo tiho, suho i ugodno. U srcu ne bijaše ni tuge ni žalosti niti ikakvoga zemaljskoga pepela.

Ostade još samo želja za vječnim snom.

Da mu ne budu pred očima seljaci, koji se nisu razilazili, nego su još uvijek vijećali na onom putu za marvu, krene uza zid štaglja. Kad se zid savio u pravom kutu, podje tim smjerom. Nadje se na gumnu. Tu je bilo pusto. Nigdje ni žive duše. Staje širom otvorene. Došljak zaviri na vrata, ali ne nadje konja. Snijeg je odavna navijao i složio se unutri kao klin, — valovi i jasle nad njima stoje prazne. Na drugoj strani gospodarstva crnê se ruševine i garišta izgorjelih obora, žitnice ili štagljeva. Pa i drveće u obližnjem vrtu napola je pretvoreno u ugalj, a daleki su plotovi opaljeni. Dosta niže, iza toga garišta, vidio se velik, starinski dvor.

Ustaša prijedje preko dvorišta i nadje se na ulazu u kuhinju. Budući da su vrata bila zatvorena, a nigdje se ništa nije micalo, zakuca bojažljivo na njih. Pošto nije bilo nikakva odgovora, premda je dulje vremena čekao, uhvati za izlizanu, željeznu kvaku i pokuša da je otvori. Vrata ustupe. Udje u mračno predsoblje, gdje je bilo puno kuhinjskog posudja, praznih bačvica, zdjela i kotarica. Slijeva se crnjela vrata, iza kojih je dopirao neki šum. Pritisne dakle i tu priprostu kvaku, otvori vrata i stupi na prag. Zalije ga toplina od vatre, koja je gorjela pod dimnjakom. Kako dubok dojam oćuti na taj pogled! Pred ognjištem je stajao, okrenuvši se licem prema plamenu, poguren starac, bijel kao golub, zarastao neobično gustom i čupavom kosom, — i gledao je u velik željezni lonac, u kom je prštala kuhana kaša. Velika dvorska kuhinja bijaše prazna. U dnu je stajao prost drveni ležaj s prljavom posteljom. Pridošlica vikne, ali stari čovjek se ne obazre. Vikne drugi put, — ali opet uzalud. Onda digne toljagu i lagano gurne starca u ledja. On se trgne i naglo okrene. Bio je već jako u godinama, gotovo sasvim pognut, ali širokih pleća, košćat, žustrih kretnja i očito još uvijek čvrst. U njegovu licu, koje je imalo živu rumenu boju zimske jabuke, skupile se bezbrojne bore, ispresijecale ga u svim smjerovima kao satara kuharsku dasku i složile se poput pravih trakova oko usta i očiju. Kao snijeg bijela, gusta i čupava kosa bjelasala se u sutonu nad tim izoranim licem, punim snage i životnoga iskustva. Velike ruke bile su istrošene i oguljene od rada kao kakvo orudje. Kad je stari ugledao došljaka, lice mu postane oštro i okrutno. Sve bore stekoše se prema grmovima od obrva i jamama od očiju i opkoliše ih kao šuma naježenih igala.

— Van! — prodere se starac lupajući velikim čizmama. Koljena, koja su virila kroz rupe na prtenim hlačama, udarala su od srdžbe jedno o drugo.

Izmedju krajeva razdrljenog ovratnika na kožuhu vidio se vrat, nabran kao u kondora. Neki su izrazi klokotali u tim naborima. Pesti se stisnule. Divlji bijes je zijevao iz očiju. Ali gost nije odlazio. Požudno je gledao u vatru. Zar da izadje iz te topline na oštri vjetar u mokrim prnjama, ozeblih nogu,

*

da gazi opet zemljane grude otečenim nogama . . . Da ponovo ugleda na svom putu seljačku gomilu . . .

Oćuti u srcu duboku sreću, radosnu spokojnost — začuje oko glave kao zvukove neke pjesme. Spozna, da je platio već sve dugove, da je okajao grijehe nesamo svoje, nego i tudje, i bude mu dobro u duši kao još nikad u životu. Zamoli starca kretnjom, ali ne kako to čini molitelj, nego kao što okom namiguje trgovac, ne bi li se mogao ogrijati kod vatre.

— Van! — vikne opet nemilosrdni djedo. Ponavljao je neprestance tu riječ, a k tomu je upiljio neznancu u lice svoje male, kao trnjine crne, pronicave oči.

— Dvor će zbog tebe spaliti, ti gade crveni! Zar nisu već popalili štagljeve, obore, prokleti djavole! Van, smjesta se vuci!

Bjegunac nije mogao da dobro prekorači natrag preko praga, nego nemoćno klone na nj. Ruke mu se omaknu na zemlju, batina ispadne iz ruku.

Stari kuhar pritegne na sebi kožuh i stane da lijevom rukom traži nešto pod pazuhom. Mrmljao je pokazujući zube, u kojima nisu bila baš dva prednjaka. Najednom se užurba. Dohvati čistu zdjelicu, zagrabi varjačom iz lonca kuhane ječmene kaše, istrese je u posudu i pruži ranjeniku.

— Nâ, žderi, i nosi mi se odavde van, jer će oni doći za tobom po tragu. Popalit će dvor, a mene ubiti nahajkama. Žurno, miči se!

Ustaša pokaže kretnjom da nema žlice. Starac mu baci u krilo drvenu izgrizenu kašiku. Gledao je ispod oka, kako ranjenik drhtavim rukama prinosi kašu k ustima, kako je guta žurno i s neizrecivom nasladom — a pri tom prži sebi usne. Doskora je zdjela bila prazna, a od neuporedivo dobre i tečne kaše ne ostade ni zrnce. Ranjenik pokaže kuharu svoje noge — jedna je natekla u bedru, pocrnjela i pomodrila kao željezo, — na drugoj je stopalo bilo bezbroj puta probodeno, nabuhlo i krvavo. Djedu se gadilo, žvakao je usnama, sipao strašne psovke, pljuvao i sve više grdio, ali nije skidao očiju s rana.

Mrmljajući zlovoljno otapka k postelji, koja je bila na drvenom logu, podvuče se pod njega i izvadi odande žaračem dva crvena, stara opanka. Bile su to upravo izgažene, blatne naplate, pete i potplati potkovanih seljačkih čizama od najtvrdje juhtovine, s kojih su odrezane sare. Te su se cokule isušile i otvrdnule, kao da su od sirova željeza. Mladi ih gospodičić nazuje na stopala i ostane tako sjedeći na pragu ispruženih nogu, u tima željeznim opancima. Kuhar mu opet zaviri u oči onako strogo kao prije i zapovjedi, da se smjesta izgubi iz dvora. A kad ranjenik nije imao snage, ni da se makne, obuhvati ga oko pasa, digne, iznese u predsoblje, izgura na dvorište i zalupi za njim vrata. Izagnanik nije znao, na koju bi stranu. Na gumno nije htio, jer su iza njega bili seljaci. Pred dvor nije smio, da ga ne spale zbog njega. Ali put ga je sam vodio dolje, upravo uzduž dvora. Bila je to velika, zidana, dugačka zgrada sa dva hodnika i velikim, pocrnjelim krovom. Ispred ta dva hodnika vodio je put nekamo u dolinu, prema rijeci. Onamo krene krvavi vojnik.

Prolazio je, što je brže mogao, kraj toga negostoljubivog doma. Noge su ga stoput većma boljele u teškim opancima, teška mu bijaše toljaga u rukama, moskovski kožuh na ledjima, — a više nego sve drugo, najviše, boljela ga nepodnosiva sramota, koju je nosio na sebi . . . Prodje kraj prvoga hodnika ne dižući očiju. Prolazio je kraj drugoga . . . Ali tu ga netko vikne iz hodnika. Preko nekoliko kamenitih stepenica sidje k njemu mlada ženska i zastane na po puta začudivši se strašnom njegovu izgledu. Putnik digne na nju oči, pogleda je i kroz samrtničku omaglicu, pored sve svoje goleme nesreće snebije se i zadivi njezinoj ljepoti. Žalostan, ali ipak sretan osmijeh zatrepti na njegovim usnama. Nije imao čime, a nije ni znao, kako bi se poklonio krasnoj djevojci, zato mahne samo

rukom mjesto pozdrava. A ona ga je gledala crnim očima, kojima je zadivljenje, radoznalost i trunak tuge podavao još veću ljepotu.

— Iz bitke? — prošapće ona.

Ranjenik potvrdi i nehotice joj se nasmiješi.

— Gdje je bila ta bitka?

— Kod Małogoszcza.

— To je onamo išao Čengjery, kad je juče prolazio ovuda kraj nas...

— Da, da, ali i drugi...

Tada mu se ona približi još za korak gledajući upitno i pomno njegov vojnički polukožuh.

— Ja sam ustaša... — protumači on. — A to sam skinuo na bojištu s njihova vojnika, jer nama su oplijenili svu odjeću.

— Kako ste došli ovamo?

— Kroz šume.

Ona pogleda na njegovu crvenu glavu, izbijeno oko, krvlju oblivene noge, — i užurba se brzo, živo, naglo, a sve to s nekom osobitom duševnom veselošću. Uhvati ga za ruku, izvuče mu iz nje čvoravu batinu i baci je preko izlomljenih ostanaka baščenog plota. Onda uzme ranjenika pod ruku i povede ga na stepenice hodnika.

— Dvor će spaliti... — reče joj on blago skanjujući se protiv svoje volje.

— Vidjet ćemo već, što će biti, a sad naprijed, kamo se zapovijeda! — promrmlja ona hitno i stane ga dizati na stube.

Ranjenik se teškom mukom iskopa na stepenice i sjedne u hodniku na klupu. Djevojka zapali fenjer, koji je tamo stajao, otvori teška vrata i povede gosta sa sobom u kuću. Opanci su njegovi nemoćno lupali o kameni pod u velikom mračnom trijemu. Preko dvije stube popnu se opet na vrata velike odaje, i tako ga je držala za ruku i vodila od sobe do sobe. U kući se

već spuštao suton. Kako je fenjer svojim svijetlom slabo raspršio sumrak, — učini se došljaku to mjesto kroz šarene plamenove groznice upravo grozovito. Prividjalo mu se, da je već nastupila smrt i da ga krasni angjeo oslobodjenja vodi u čudnu ložnicu. Htio je da se trgne, da uzmakne... Ali mala, čvrsta ruka nije popuštala. Prodje tako sa svojom vodilicom velik, prazan i hladan salon i nadje se u maloj, ugrijanoj sobici. Djevojka posadi ranjenika na priprostu, kretonom presvučenu, malu sofu i ostavljajući ga nasamo, šapne, kao da tko prisluškuje:

— Idem da pogledam, nije li tko vidio, i da izbrišem u hodniku tragove od krvi.

— U kuhinji me je vidio neki starac.

— No, to je domaći... To je kuhar, Szczepan.

— Vidjeli su me seljaci, kad sam išao prema dvoru.

— I to nije baš tako strašno. Uostalom — mir...

Ode iz sobe i ponese sa sobom fenjer. Bolesnik se nasloni ledjima na zid i tek sada osjeti svu svoju nemoć. Kao da su patnje čekale na taj čas. Oboriše se na njega onako iznemogla sve najedamput, cijelom svojom beskrajnom silom. Ranjenik zavi od bola... Maglom zastrte oči vidjele su svijetao četverokut prozora, premda se unutri već smračilo, vidjele su muslinske zavjese i pokućstvo, ali misao nije mogla da pojmi tu sreću, što se ranama posuto tijelo nalazi medju zidovima ljudskoga stana i pod krovom. Kao san prolažahu kroz glavu slike bitke, bijega, šume, rijeke...

Škrinu vrata. Čuli se tihi koraci. Mlada domaćica udje u sobu noseći svoj fenjer. Sa smiješkom ga stavi na stol i reče:

— Pokrali su nam sve, pače i svijećnjake. Ostao je samo taj fenjer. Moram da sjedim uz fenjer kao u staji. Jeste li već čuli tako što? No, ali izbrisala sam tragove u hodniku. Vi ste oslabili?

— Da, nemam snage.

— A kakve imate rane?

— Vrlo mnogo ... Samo ću se časak odmoriti ... Onda idem odmah.

— Molim, — ta odmah ćete otići. A kamo se to spremate, ako smijem pitati?

— Možda ima tu kakav podrum, drvara, ili tavan, gdje bih mogao da legnem pod krov. Samo da se još pokrijem čime, kakvom maramom, jer mi je strašno zima ...

— Odmah, odmah ...

— Mogu već ići, već sam se odmorio ...

— Dakako ...

Ona ostavi fenjer na stolu i otrči nekamo. Nije se dosta dugo vraćala ...

Ranjenik zapadne u neodoljiv san, u tupo, besvijesno drijemanje. Htio je svaki čas da ustane u uvjerenju, da mora baš smjesta ići, da se ukloni, sakrije — ali nije imao snage, da rukom makne ili glavom gane. Zaboravio je, kako je dugo trajala ta borba sa snom i mrtvilom. Ali uto se otvore vrata i pojavi se onaj stari kuhar, koji je kuhao kašu. Nosio je zajedno s djevojkom puno korito vode. Nad koritom se dizala para. Donesu ga nasred sobice i spuste na pod. Stari je kuhar glasno gundjao, pljuvao i bijesno trzao ramenima, — ali gospodjica se nije baš nimalo obazirala na te iskaze njegove zlovolje. Morao je da radi, što mu je zapovjedila. Naredi mu, da donese sapun, spužvu, nekoliko ponjava, ručnika, zavoja i šarpija. A on je donosio sve po redu ispitkujući za svaku stvar kao sluga svoju gospodaricu, no usto je iza svake sitnice, koju je donio, sipao najprostije seljačke psovke, kao da tu samo on zapovijeda. Djevojka mu je vikala u uho, što je htjela, a pri tome je nije ostavljala njena veselost. Kad je sluga donio sve, što je trebalo, otpravi ga ona u kuhinju, da kuha još jedan kotao vode i da voda bude, kako treba, topla. Kuhar promrmlja nešto vrlo ružno i ode iz sobice. Tada ona svuče s ramena mladiću, koji joj je nemoćno padao na ruke, grubi, smrdljivi kožuh i baci ga u predsoblje. Izuje mu tvrde opanke, koji su ga tištali kao okovi, pa baci i njih onamo. Ustaša bijaše gotovo gol, jer je imao na sebi još samo mokre hlače. S dosta muke skine ga sa sofe na ponjavu, prostrtu nasred sobe, nagne mu glavu u korito, nad vruću vodu i počne da spužvom kvasi osušene krvave rese, grude i izlive u okrvavljenoj kosi. Izažimala je ručicama iz kose usirenu krv, dijelila je kosu u uske pramove, vadila je brižno vitice jednu za drugom iz rana, kamo su ih sabili udarci sabalja i bajuneta. Kako je našla koju ranu, ispirala je oprezno, sušila šarpijom i starim platnom. Onda zatvori usjeke i rane, omota čitavu glavu povojima previvši je vješto unakrst. Doskora je bolesnikova glava bila dobro umotana. Ali pošto je glava oprana, bijaše korito puno krvi. Njegovateljica položi svoga pacijenta na zemlju i ode po kuhara. Kad je on došao pušući srdito i bijesno, stane mu ona zapovijedati, upravo vikati u uho, da najprije pokupi kožuh i opanke. Kožuh da razdere u komade i spali. Zatim da donese kotao čiste vruće vode. Čim je donio vodu, pošalje ga po kabao, u koji će izliti okrvavljenu vodu iz korita. Morao je da sve to radi brzo i okretno, jer se ona mrštila i lupala nogom. On odnese krvavu vodu u dvorište i istrese je na gnojište. Gospodjica nalije sama čiste vode u korito i dade se na pregledanje obraza. Tu je imala stoput težu zadaću nego sa sjekotinama na glavi. Teško bijaše razabrati, ima li tu još uopće oka, jer ispod obrve, u pola obraza, bijaše jednolična crna kvrga, zalivena sukrvicom, koja se cijedila iz rane. Mlada ljekarica dugo je rasvjetljivala fenjerom to oko i istraživala stvar pri svijetlu lojanice. Krasni njezini prsti trudili se, da nadju mjesto, gdje je zadana rana, da napipaju očni kapak i samo oko. Tako dodje ona do zaključka, da to nije rana od taneta ni zasjek mača, nego ubod zadan bajunetom u oko. Šiljak je pogodio u ličnu kost, skliznuo se

po njoj prema nosu, razderao kožu i podbio oko iz očnice. Da li je oko bilo čitavo, da je li ono uopće tu bilo, nije mogla prosuditi. Počne da izmiva vodom zasjek, da ga ispira i iznutra čisti ranu. Zatvori rupu šarpijom, povije to mjesto bandažom i prijedje na udarce, koji su bili zadani bajunetom u ramena i medju rebra. Na ledjima nadje zasjeke od mača, koji bijahu lakši, jer je snagu udarca oslabio vojnički, krznom postavljen kaput i košulja. Najteža i najužasnija rana bila je na bedru. Mlada ljekarica morade zaboraviti na svoje djevojaštvo i posvema svući ranjenika. Kad je doticala ranu na bedru, koja je neobično natekla, ustaša je zavijao od bola. Vidjelo se, da to nije jednostavan ubod bajuneta niti kakav udarac izvana, nego da se tu duboko unutri nalazi zrno. Uzalud je nastojala da prstom dopre do dna u rani i nadje tane. Kugla je zapela negdje vrlo duboko medju kostima, žilama i tetivama, jer je iza svake kretnje prouzrokovala oštar bol. Djevojka se morala zadovoljiti time, da samo iščisti i poveže ranu. Napokon opere ranjeniku noge, izvadi iz njih treske i trnje te tako svrši svoje pregledanje. Onda obuče bolesniku mušku košulju, koju je našla u ormaru, zamota taj kup rana u čistu ponjavu te s mnogo truda i dugoga naprezanja, namučivši se s klonulim ranjenikom kao s teškim hatom, dovuče ga i digne na svoju djevojačku postelju. Pokrije ga dobro modrim, atlasnim pokrivačem, koji je odozdo imao tanku prevlaku, i stane pomno brisati krvave mrlje s poda, prelijevati crvenu vodu u kabao i iznositi sve to uz pomoć kuharevu. Ujedno je u sobici dovodila sve u svoj red.

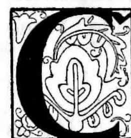
Njezin je gost bio pri svijesti. Nije spavao. Promatrao je krasnu djevojku, dok je spremala po sobi. Vidio je, kako je u svakom položaju i sa svake strane lijepa njezina glava, kako se na njoj po srijedi dijeli vrana kosa i priliježe uz sljepočice, — promatrao je pravilne i neizrecivo mile crte njezina lica, ružičasta ustašca, na kojima je vječno lebdio veseo smiješak . . . .

Imala je na sebi suknju dolje široku i po modi, ali ipak ne toliko kao na pravom krinolinu. Obrazi su joj od posla bili rumeni, a ruke zamazane krvlju. Pa kad je ranjenik gledao to tudje, a ipak tako čarobno biće, koje mu je cijelo tijelo, sve njegove rane i najgadniju nečistoću opralo i pri tom ostalo veselo, naravno, dobro i jednostavno, zagrcne se u jecajima sreće. Sreću mu je eto poslao Bog nakon velike patnje. I dok je gazio kroz šume i vode, dok je hulio — sreća je čekala na nj u toj kući. Samo on, jedini on, pozvan je k njoj . . . .

Sjeti se golih leševa, kako su ležali hrpimice medju slogovima na njivi, sjeti se, kako su trupove junaka vukli za noge u jamu pod šumom — i utone u Boga . . .

Opkole ga sa svih strana prividjenja i muke, strašne sablasti i nepojmljivi glasovi. Eto se naginju nada nj grozna strašila u obliku stabalja i zapjenjenih životinja, koje mu baš nad glavom uzagrapce lete. Ruke su mu teške, kanda su od mramora. Dlanovi vise negdje visoko, kao uz strop prikovani, ali samo časak, jer se već opet čine sitni, da ih ne može naći kraj sebe. Nešto baca noge sad na jednu, sad na drugu stranu kao panjeve u pilani. Glava se pretvorila u usijani nakovanj, u koji silnim zamahom udara nekoliko divova velikim čekićima.

II.

Čarobno je sjalo sunce. Vatreni krugovi podrhtavahu na omorikovim daskama, s kojih su jučer oprane mrlje, pa se već i osušile. Nešto se veselilo i zasmijavalo od sreće vrteći se na onom mjestu, gdje je juče stajalo korito, — blistajući se čas jače, čas opet slabije. Bolesnik je gledao sunčane pjege i opajao se tim pogledom. Udje mlada domaćica. Nosila je u rukama zdjelicu s nekim jelom, koje se pušilo, i srebrnu žlicu. Ona

stane da vrlo pozorno promatra svoga pacijenta. A kad opazi, da on ne spava, nasmiješi se kao najživlji školski obješenjak i namigne mu u šali, kanda treba da se s njim sporazumije. Kimne glavom i reče:

— No, vidite, prošla je jedna noć, došlo podne, a vi niste umrli.

— Zbilja, zar ne?

— Pa — da! Eto odmah ćete jesti kaše, a to je valjda dokaz!

— Kaše? Onakve kao jučer?

— Baš onakve.

— O, to je dobro!

— Pa dakako, i ja mislim. Tim više, kad ja i Szczepan i ne možemo ničim drugim da vas pogostimo. Izvolite dakle oprostiti, jer tko što ima — no i tako dalje.... Da bar imamo šaku brašna, da bar — no, mrvicu šećera, mlijeka... Ničesa! Kaša pa kaša. Ta to bi se i kokošima dojelo, — zar ne?

— Ovaj put — ne. Ustašama ne ogadi ni ono, što ni kokoši više ne će da zoblju. Samo da ne bude onako vruća kao juče.

— Nije nimalo vruća. Mogu je napokon brzo ohladiti, jer danas je kruta smrzavica. Ali možda vi uopće ne volite kašu?

— Kako da ne? U četi, Boga mi, uvijek kaša, katkad malo krumpira... Samo što sam onom jučer ispekao usta.

— Pa vi ste zbilja bolan patnik! Sve isječeno, izbodeno, izbockano, isprostrijeljano — a sad još i usne oležene. Samo je još to trebalo...

— Oprostite...

— Nemam za što. Navikom biva druga narav. A što se tiče one kaše, htjela sam vam reći, da nemamo ništa osim te vrećice ječmena brašna. I to je tajna! Pazite, — tajna! Ako dodju u trag, smjesta će nam i to oduzeti, — a onda možemo gladovati.

— A gdje vi držite tu vrećicu?

— „Vi"! Nikakav vi, nego Szczepan, onaj stari kuhar, što ste ga vidjeli. Čuva je u sjeniku, u štaglju. Iskopao je u sijenu jamu, nekoliko lakata duboku i onamo spušta svako jutro vrećicu na konopcu, pošto u zoru izvadi za nas dvoje, koliko treba za jedan dan.

— A molim vas, gospodjice, gdje sam ja? Kako se zove to mjesto?

— Pa vi ni to ne znate?

— Ne znam. Ja sam tu stranac, prvi put...

— To je dvor u Niezdołama. Niezdołe, to je imanje jedne vlastelinske porodice, Rudeckih, mojih rodjaka i zaštitnika.

— A vi? Oprostite, što to pitam...

Ona se nasmiješi veselo i predražesno pa rekne:

— Meni je ime Salomeja. Ali nemojte pomisliti, da sam ja kakva ovdašnja židovka, jer ja se zovem Brynicka, i to od onih Brynickih, koji su nekad imali Mieranowice. To su bili stričevi moga tatice, a gospodja Rudecka je moja ujna, doduše ne rodjena, ali ipak smo rodbina.

— Ta gdje bih ja pomislio tako što! To je vrlo lijepo ime...

— Doista!... — kimne ona glavom s iskrenim sažaljenjem. — Nitko se ne može dosta načuditi, da su mogli dati čovjeku takvo ime. Salusia, Salcia, — o Bože! — „Salcze"...

— S a l c e znači talijanski vrba. To je lijepo drvo i lijepo ime.

— Talijanski? Onda vi znadete talijanski?

— Malo znam, ali ne baš mnogo, toliko, da se mogu sporazumjeti. Naučio sam, ni sam ne znam kada, dok sam bio u Italiji.

— Vi ste bili u Italiji! Bože moj!

— Što uzdišete tako?

— A tako, iz zavisti. Kako to mora da je lijepo biti u Italiji, „pod talijanskim nebom"... Zar je tamo zbilja onako nekakvo nebo?

— Isto ovakovo...

Ranjenik sklopi oči, jer ga opet obuzeše muke, bolovi, vatra i groznica. Gledao je nekud mutnim očima. Iza nekog vremena sabere se, osvijesti i reče:

— Vi, gospodjice, uopće ne znate, tko sam ja, a ustupili ste mi svoju postelju...

— Znam, da ste ustaša.

— Zovem se Odrowąż, a ime mi je Józef.

Malo zatim doda:

— Vidite, gospodjice, — po roditeljima mi pripada kneževski naslov...

— Kneževski? — šapne gospodjica Salomeja i pogleda ga pola nepovjerljivo, pola u čudu. U licu se uozbilji, a kretnje joj postanu više sustegnute. No to ne bude zadugo.

— Imam prilično imutka, — nastavi on — a juče...

— O, juče vas je čovjek mogao prepoznati ne toliko po sarama na čizmama, jer su slučajno one bile odrezane, koliko po magnatskom kožušku... — nasmiješi se ona ujedljivo.

Bolesnik pritvori oči od stida. Sve je kipjelo u njemu. Onda reče polagano:

— Uznastojat ću... bezodvlačno... čim samo... da ustanem i odem natrag k četi, da vas ne izvrgavam takvim neugodnostima...

— Oh, te prijetnje!... Bolje da se vaša kneževska milost ne razgovara i da mirno leži. Reći ću vam otvoreno, da sam se poslije dugoga vremena, poslije kojih četiri nedjelje prvi put ove noći čestito ispavala pod vašom zaštitom.

— Kako to! Pod mojom zaštitom?

— No, da. Morate vi, gospodine kneže, znati, da u ovoj čitavoj kući nema nikoga osim staroga kuhara Szczepana, koji je gluh kao vrbov panj — talijanski salče, — no i osim mene, takodjer „Salče".

— A gdje su svi drugi?

— Gdje su? Nema ih. Otišli su. Gospodina Rudeckoga, moga rodjaka i zaštitnika, odveli su u tamnicu, ima tomu već dva mjeseca. Bilo je tu pet sinova, mladih Rudeckih. Od njih su Julian, Gustaw i Ksawery odmah otišli na vojnu. Ona dvojica od kuće, a Gucio — ravno iz škole u Puławama. Dva najmladja su na naukama u Krakowu. Julian je poginuo u bitki, negdje u miechowskom kraju, a jadni Gucio...

Gospodjica Salomeja gorko zaplače. Začas obriše oči i nastavi:

— A i Ksawery nije više živ. Moja je ujna, majka tih mladića, otišla, da ih traži po taborima. Nema je već četiri nedjelje. Neki židov, ovdašnji krčmar, koji trguje konjima, a zapravo je konjokradica, sastao se s ujnom, kad se vraćala odnekud iz sandomirskog okružja. Kasnije je opet kolala vijest medju ovdašnjim seljacima, koji sada love ustaše, da ih otpreme „Cyngjeru", — da ona nastoji, kako bi oslobodila ujaka iz tamnice u Opoczni. Kažu da je našla Ksawerovo mrtvo tijelo u jednoj suši.

— Otkud imadete te vijesti?

— Pripovijedao je kočijaš Skowron, koji je odvezao ujnu Odvezli su se na četiri konja i na kolima, a kočijaš se vratio sam, i to pješke. Konje je ujna prodala, kola isto tako, jer je trebala novaca za mito, da oslobodi ujaka. Kad se taj kočijaš vratio, nije ni došao, da kaže, što se dogodilo, nego se pokupio ravno u svoje selo. Doznali smo za njega istom preko desete osobe.

— Pa šta je on govorio?

— Imali su, kaže, svi poginuli košulje od prtenoga platna, duge do peta, a pod vratom trobojne kokarde, i to svi redom. Tako su prije ukopa ležali u suši jedan do drugoga. A Ksawery medju njima.

— Košulje, kokarde! Kolikog li raskošja, kolike li milosti! — smijao se Odrowąž. Okrene se nauznak i zagleda u strop.

Gospodjica Salomeja nastavi pripovijedanje:

— A pomislite, što se dogodilo s Guciom. U jednoj bitki bježao je on na konju. Upadne medju plotove kod nekog sela i bio bi sretno izmakao, jer je imao pod sobom čudo od konja, ridjana, koji je tu na našoj paši odrastao od ždrebeta. — Na nesreću — izašlo odnekud tele nasred puta, i konj se na nj spotakne. Uto stigoše draguni, koji su progonili Gucia. Raznesoše ga na sablje, isjekoše, izrezaše, ali tako, da je konj odnio u polja samo trup bez glave i bez ruku. Milje je, kažu, zatim letio u trku i nosio trup, — napokon ga je vukao po zemlji, jer je tijelo ispalo iz sedla, a jedna noga je ostala u stremenu. Oh, takav konj! Tko bi to mogao naslutiti . . . Svi smo ga voljeli, jahali na njemu, divota je bilo sjesti na nj bez sedla i sa sedlom. Pa da se on tako sramotno spotakne, da ne preskoči tele, da izda predobroga mladog gospodina! Mili Gucio! Tako krasan, tako veseo . . .

Opet se malo zagrcne u suzama, zajeca. Odrowąž je šutio i gledao bez saučešća, kako plače. Ona obriše oči i opet nastavi:

— Sva se služinčad razbjegla iz ove kuće. Jedne noći dodjoše ovamo ustaše pod vodstvom gospodina Jeziorańskoga a odmah iza njih vojska. Ustaše se zabarikadiraju u pecari, i isto tako u žitnici, pa stanu odande pucati kroz prozore i iz dimnjaka. Vojska potpali žitnicu. Na pecari počne gorjeti krov. Izgorje sve — pecara, žitnica, obori i štagljevi. Još je sreća, da je vjetar nosio iskre prema livadama, jer ne bi ni drugi štagalj ostao, ni staja, pače ni dvor, — takva je to bila vatra. Od toga vremena sve se razbježalo iz dvora. Konje su pokupili sve do posljednjega, — ždrebad je netko noću ukrao. Štogod se našlo u smočnici, odnesoše ustaše. A već odonda, otkako je moj tatica otišao medju ustaše, ostala sam sama sa Szczepanom.

— Vi dakle imate oca?

— Da, imam. Moj je tatica bio upravitelj tu u Niezdołama kod ujaka Rudeckog pune dvadeset i dvije godine, otkako se vratio iz Sibirije. Jer moj je tatica bio u onom ustanku stražmeštar kod konjanika i zato je bio u Sibiriji.

— A mamu više nemate?

— Moja je mama umrla, kad sam imala godinu dana, to znači, da je tomu dvadeset i dvije godine, — ne dvadeset i jedna . . .

— O, vi sebi oduzimate godine!

— A treba li možda da još dodajem? Baš ne oduzimam.

Malo zatim doda onako, ni da bi se pohvalila, ni da bi se što stidjela, nego kao što se već govori o porodičnim stvarima i pojedinostima, koje su samo u domaćem krugu velike i važne, a za strane ljude ne znače ništa:

— Moj tatica ima svega šest prstiju na obje ruke.

— Zašto?

— Pa zato, što mu ih je u bitki kod Długosiodła zrno otkinulo, upravo kad je prislonio karabinku na lice i gadjao. Tu su mu dva prsta otkinuta i tu dva. Kad se umiva, to je tako smiješno . . .

Pri tom pokaže to sklopivši ruke.

— I tako je vas, gospodjice, otac ostavio sasvim samu?

— Pa da, jer Poljaku je prva dužnost otadžbina, a tek na drugom mjestu stoji obitelj . . . — izrekne ona svečano i dostojanstveno mudru, ustaljenu i općenitu misao.

— A šta vi radite, kad ovamo dodje vojska? Da li dolazi?

— Nego šta? Da li dolazi? Rijetko prodje koja noć, da ih nema. A ako nema vojske, eto naših. Odu naši, eto vojske.

— A vi uvijek sami?

— No pa tu je stari Szczepan.

— Onaj djedo?

— Makar je i djedo, ali on je pametan, on zna, gdje vrag večera; za svaku stvar, za svaki slučaj ima on kakav jednostavan izlazak i kakvo nepogrješivo sredstvo. A moram vam, gospodine kneže, i to reći, da u njega nema straha. To jest, on će se uplašiti, on će sav drhtati kao hladetina od telećih nogu, ali pobjeći ne će. U času, kad treba stati, — a to samo on zna, kad treba, — zacijelo ne će izdati i sve će uzeti na svoja ledja. Sto puta ga istjeraju napolje, a on se opet ušulja za vrata i prisluškuje, čeka. Čim ja viknem, on je kraj mene. Da me napadnu, branio bi me do posljednjega daha. On je siguran. Uostalom, u najgorem slučaju, imam ja tu još jednoga branitelja.

— Gdje?

— Evo tu — odvrati ona smiješeći se i izvadi iz džepa široke suknje dvocijevni pištolj.

— Tko vam je to dao? — upita Odrowąź.

— Tatica.

— I to je sva obrana, što vam je on ostavio?

— Tatica je rekao, da se toga latim u skrajnjoj nuždi, ako me tko silom napadne. A prije svega, kazao je tatica, da se branim do zadnjeg časa dostojanstvom poljske žene.

— Dostojanstvom poljske žene . . .

— Vi, kneže, mislite, da to ništa ne vrijedi? Ali reći ću vam još jednu tajnu, pa će vas to umiriti. Imam ja tu jednu saveznicu. Samo to mora ostati tajna, jer bez toga bismo zlo prošli.

— Čuvat ću tajnu . . .

— No, onda ću vam reći. Ima ovdje na otvorenom polju, jedno četvrt vrste daleko od dvora, krčma, koja je baš na raskršću. Vlasnici su te krčme židovi. Prije su oni uzimali rakiju iz niezdołskoga dvora, dok je radila pecara. Sad je uzimaju odrukud, a bave se svakakvim poslom, ponajviše time, da otpremaju kradene konje u daleke strane. Tako svijet govori. Ja baš

ne znam sigurno. Napokon sada ne može nitko doći do prave istine, jer sve ide na račun ustanka. Sad se stvore u krčmi konji, a zatim nestanu. Sve to ide tobože za ustaše . . . Ima tih židova ondje u krčmi mnogo. Ali medju njima je jedno židovče, bit će joj valjda četrnaest ili petnaest godina. Zove se Ryfka. Vrijedno je vidjeti na danjem svijetlu tu čupavicu. Nije se već umivala bar četiri godine, kosa joj je u viticama, raščupana, prljava.

— Gotovo kao u mene juče . . .

— Malko većma, samo što nije okrvavljena. Dok je Siapsia, glavni gospodar krčme, imao u zakupu dvorske krave, dolazila je Ryfka u zoru na muzenje, da mjeri mlijeko. I ja sam takodjer morala ustajati radi krava prije svanuća. Tako sam se s tom židovkinjom od dosade razgovarala o svemu i svačemu. Često sam joj štogod i poklonila. Katkad sam opet ljeti uveče kucnula kod nje na prozor, pa smo se tako nas dvije išuljale u noć, u maglu, da kraj rijeke u rosi, u nekošenoj travi bose trčimo. Vi ćete mi, kneže, za zlo primiti, što sam se tako upuštala s tom židovkom . . .

— Ne, Bože sačuvaj!

— Nisam se ja s njom baš sasvim združila, nego tek onako, jer to stvorenje zna sačuvati tajnu, vjerna je i tako se nekud vezala uz mene kao sjena uz drvo. Katkad smo se opet dogovorile, da idemo po divlje maline i kupine, tu na ono brdo, što je iza Niezdoła. Išla je uvijek sa mnom i slušala, što joj govorim. Ako ja kažem tako, onda veli i ona tako, reknem li ja drukčije, onda i ona. Što ja volim, voli i ona. Što meni ne ide u tek, tu ona krivi lice. Ako sam ja što zapjevala, počne za mnom i ona to isto, od riječi do riječi, od glasa do glasa, ali tako strašno smiješno, da čovjek mora pucati od smijeha. Morala sam sama sebi začepiti usta, da joj ne bude žao. Gdjekada sam namjerice pjevala kakvu najveću ludoriju, slagala sam smiješne pjesmice, da ih ona nauči . . . No i eto ta Ryfka postade mi prijateljica.

Ali prava, vjerna. Sada, — ako vojska dodje noću, makar otkud ili kamogod išla, ona zastane kod krčme, jer ta krčma stoji na raspuću. A ako samo zapitaju za put, koji vodi u niezdołski dvor, poleti Ryfka na stražnja vrata, kroz židovske sobice, predsoblja, prigratke, preko buništa i gnojišta, zatim preko pustoga brijega, preko jaruge, preko vrta — k meni. Ako dolaze prema dvoru ustaše, — kucne mi u ovaj prozor, u to okno tri puta. Ako dolazi vojska, — četiri puta. Ja onda odletim u kuhinju, budim Szczepana i u mraku se spremamo, čekamo. Tek kad počnu lupati na vrata, udarati kundacima, razbijati prozore, ide Szczepan da otvori. Ali onda bar već znamo, kako da se vladamo. Razumijete li, kneže?

— Razumijem, ali me jako boli, tu u nozi. Samo i za taj kneževski naslov zapamtit ćemo jedamput zauvijek, da je bio i da ne će nikud uteći, dakle da nema razloga, da ga neprestano izvlačimo iz zaboravi.

— Vi ste, kneže, onaj — kako se to kaže? — demokrat . . .

— Tako nešto.

— Dobro, govorit ćemo bez titule. Radi se o tom, da je sad, kada vi tu ležite, ona Ryfka osobito važna. Zar ne?

— Oh, da.

— Jer oni bogme pretražuju svaki put čitav dvor, ne izuzimajući ni moj krevet. Sve pretresu. Katkada se gdjekoji zastidi i naredi, da samo odozgo pogledaju. Ali ima i takovih, koji naumice izbacuju duhovitosti i zaviruju u svaki kutić.

— Pa šta da učinimo, ako dodju?

— Po Ryfkinu kucanju znat ćemo, tko dolazi. A čim bude — četiri puta, — mora vas Szczepan dići na ledja i odnijeti iz kuće. Ja mislim, u štagalj . . .

— Kako će to biti teško!

— Ne će baš suviše. Moći će djed. Pa i ta kneževska titula učinit će svoje, jer Szczepanu će se rastumačiti, da ste vi zbilja milostivi i svijetli bogataš.

— Bio bogataš ili ne, ali moja će ga porodica bogato nagraditi.

— No dakle. Ça ira!

— Vi ne znate talijanski, ali zato francuski . . .

— Pa znam, jer sam učila u školi, u samostanu u Ibramowicama. Nisam sasvim naučila, jer mi je tatica zapovjedio, da se vratim gospodarstvu. Uostalom, priznajem, da baš nisam tako osobito žalila za tim Ibramowicama. Ali ja se tu razgovaram i govorim, a vi još niste ništa ni okusili. Donijet ću malo toplije kaše, jer se ova sasvim ohladila, da bi mogli njom lijepiti. Možda je Szczepan ipak dobio kod židova kapljicu mlijeka, ali . . . kozjega — doda ona i zastidi se.

Onda ode iz sobe.

Kad se povratila, nadje svoga gosta, gdje je najedamput zapao u grozničav san. Približi mu se na prstima i stane pregledati zavoje. Pogdjegdje je krv probila platno. Na više mjesta bijaše zamrljan jastuk i pokrivač. Djevojci bude žao postelje, ali i toga je nespretnjaka, koji se nazivao knez, malko žalila. Bilo joj je žao, što su pravilne njegove crte, ravan, vrlo lijep nos, krasna glava — tako nagrdjeni ranama.

Sjedila je tiho u kutu sobice uzdišući pokatkad nad svim tim, što se u zadnje vrijeme dogodilo. Kad se probudio, prisili ga, da pojede nekoliko žlica kaše, doduše bez obećanoga mlijeka, ali zato tople. On joj se svaki čas ispričavao, što je podnijela tolike neugodnosti radi njega. A nju je već ljutilo, što tako neprestano spominje jedno te jedno. Pa da to već jednom dokonča, izjavi mu:

— Već sam vam, gospodine kneže, priznala, da tek sada, pod vašom zaštitom, dišem slobodnije.

— Slobodno vam se šaliti . . .

— Lijepa je to šala! Da vi znate sve, što se tu zbiva po noći, onda biste tek vidjeli, o čem se radi.

— Pa što se zbiva?

— Kao da se to može sve najednom izreći! . . .

— Da vojska dolazi?

— Lako za to . . . Ali nešto drugo . . .

— Šta to?

— Vi ste vidjeli, kako je to velika kuća?

— Bacio sam pogled, ali juče mi je bilo teško da išta dobro opazim.

— Ima tu osamnaest soba. Jedne su velike, druge male. Medju njima su tri salona. Jedan, najveći, širok je upravo koliko sav dvor i nalazi se u onom, zidanom krilu, sasvim na kraju. I za sve to sam tu — ja sama.

— Bojite li se, gospodjice?

— Lako se vama, muškarcu, ne bojati. A k tomu vi i ne znate sve . . .

— Pa šta treba još znati, da se čovjek čestito boji?

— Molim vas, evo to je na stvari . . . — počne ona primičući stočić k postelji i spuštajući glas, te je gotovo šaptala:

— Živjela su ovdje prije, iza revolucije, dva brata Rudecka. Obojica su gospodarili zajedno, jer je tu bilo devet zaselaka, pecara, pilane, stada, krda, obori — no, jednom riječi veliko gospodarstvo. Stariji brat, koji više nije živ, Dominik, služio je nekada u vojsci. Moram vam reći, da je bio zaljubljen u ujnu, prije nego se udala za ovoga ujaka, koji je živ i koji se sada nalazi u tamnici, za Pawła.

Pokojni je ujak Dominik upravljao pecarom, konjima, mlinovima, šumom, pilanom i ostalim takvim poslovima, dok je ujak Paweł upravljao zaseocima. Tako su tu zajedno živjeli. Ujak Dominik uvijek na onoj strani, sam, jer se on s ujakom Pawłom neprestano svadjao radi novca i radi svega. Ondje je i jeo sam. Slali su mu uvijek jelo u ono krilo. Kazivao je jednom moj tatica nekom gospodinu, koji je takodjer bio u revoluciji, da je ujak Dominik uvijek ljubio ujnu i da je jako žalio na brata, što ga je pretekao. Valjda je zato

i postao čudak. Ništa drugo, samo konje, pse, hrte i ogare. Neprestano je lovio, gadjao u nišan iz puške i pištolja. Jednom se posvadi s ujakom Pawłom zbog pecare. Ujak Paweł je valjda dokazao, da pecara ide zlo i donosi male prihode, da imanje propada radi te pecare. Onda je ujak Dominik pecaru kasirao; zatvorio ju je, služinčad je rastjerao, a sve badnjeve, veliku burad, kace okovane željeznim obručima dao je prenijeti iz pecare u najveći salon kraj njegove sobe i tamo ih je namjestio u red. Posoblje je iz toga salona izneseno, a pecara pretvorena u skladište za drva i daske. Do današnjega dana stoje sve one kace u velikom salonu. No, a jedne večeri, — pomislite samo, — priveže taj ujak Dominik u posljednjoj sobi iza velikoga salona, u kojoj je on stanovao, nabijenu pušku za vrata, sjedne nasuprot cijevi i povuče nogom kokot. Ubio se.

— Je li to bilo odavna?

— Ima tomu oko deset godina. Ja sam onda bila kod opatica. Gospodine moj, ali to je tek početak!

— Ta smrt?

— Pa da. Isprva ništa. Ožališe toga ujaka Dominika, digoše mu spomenik na groblju kod naše crkve, platiše misu za njegovu dušu. A medjutim . . .

— Što vam je, gospodjice? Što se tako bojite?

— Zato, jer on neprestano obilazi po kući . . .

— Ta šta to govorite?

— Ja vam kažem, i svi će to potvrditi. Zna za to čitava okolina.

— To je smiješno!

— Smijat ćete se vi, kad budete čuli.

— Što ja mogu čuti?

— Tkogod je tu bio, svako je potvrdio, što on stvara. Slušajte samo. Uzme on one velike kace sa željeznim obručima, digne ih uvis kao kakvo frtaljče i baca ispod stropa

na pod. Kaca se odbije od poda, odskoči jedamput, dva, tri, četiri puta. Čuje se sasvim jasno: — buh — buh — buh — buh... — Onda drugu — isto tako. Treću — isto tako. I tako vam on to radi deset, petnaest puta uzastopce.

— No, a je li tko išao, da vidi, kako on to radi?

— Dakako! Išli su sa svijećama, sa služinčadi, čitav dvor. Išli su i s gospodinom župnikom i s jednim pobožnim fratrom iz miechowskog okruga. Svi su čuli sasvim jasno, kako baca kace; podje dakle sa svijećama čitava gomila, udju u veliki salon... Kace stoje u redu, jedna do druge, kako su i bile. Paučina visi od jedne do druge, Bog zna otkad, a na nju se slegla prašina, kako je bilo pred godinama i godinama.

— No pa eto vidite, gospodjice, da je to obmana.

— Obmana! Tkogod noći ovdje, govori isprva tako kao vi sada, a poslije dršće od straha. Svećenici su škropili kace svetom vodom.

— A jeste li vi čuli?

— Kako da ne! Bar dvadeset puta. Katkada, kad on počne svoje, trese se čitava kuća. Ali da je samo to! On i obilazi po kući! Svi ga vidjaju. U jahačkom kaputiću duhanske boje s rožanim pucetima, u uskim hlačama, s mamuzicama. Jednom je u sumrak prošao kraj ujne tako blizu, da su se rožana puceta, koja su straga na tom njegovu kaputiću, očešala o hrapavu dasku od ormara vrlo jasno, ali baš sasvim jasno. Ujna se onesvijestila.

— Htio bih vjerovati, jer vi to kažete, ali ne mogu.

— Čekajte, kazat ću ja vama, što je još najljepše. Ujak i ujna davali su obilno svećenicima, da se neprestano služe mise za pokoj duši ujaka Dominika. Gospodin župnik, a to je star čovjek, učen svećenik, sam nam je pripovijedao, a ruke mu se tresle od groze. Sjedi on, pričao je gospodin župnik, jedne noći s kapelanom u župnom dvoru, u velikoj sobi i dogovaraju se, koje mise imaju sutradan da služe. A kako je bilo mnogo već plaćenih misa, odluče oni, premda je baš dolazila na red crna misa za ujaka Dominika, da je odgode na koji drugi dan. I gospodin župnik je priznao, da su on i kapelan počinili grijeh, što su onda kazali, čemu da se toliko misa služi za toga samoubojicu, a ipak ima i drugih duša, koje potrebuju pomoći. Napokon, rekao je gospodin župnik, Rudecki su nekako ili zaboravili ili u onaj mah smetnuli s uma da plate tu misu. I tako se dakle dogovarao župnik s kapelanom, kako bi bilo da možda sutra ne čitaju misu za ujaka Dominika, nego da je odlože na kasnije. Kapelan uzme pero, jer je trebao da piše, za koga će se služiti rekvijem. Ni žive duše nije bilo u sobi osim njih dvojice. Svijeća je gorjela izmedju njih na stolu. Kad je kapelan napisao prvo slovo nekog imena, padne na stol zlatan dukat i glasno zazvekne, kao da je sletio sa stropa, okrene se, zavrti izmedju njih dvojice i zaustavi u sjaju svijeće izmedju ruku obojice svećenika. Tako im je on na svoj način, podrugljivo, platio. Pripovijedao je gospodin župnik, da su se njih dva strašno upropastili. Odnijeli su smjesta onaj dukat u crkvu, položili ga na oltar kao zapis i ležali su ničice pod vječnim svijetlom u noći, moleći se žarko za pokoj Dominikove duše. Drugi dan su obojica čitali crne mise.

— Čudne stvari... A da li vas sada, otkako ste ostali sasvim sami, plaši što u toj kući?

— Ne. Sad se nekako umirio. Ne baca bačve i ne lupa kao obično. Samo jedamput, ali ne ću da o tom govorim.

— Nemojte. Najbolje da zaboravite...

— Pomislite samo. Ovamo dolazi vojska, pretražuju kuću, viču, buče, zastrašuju. A kad napokon odu, i kad bi čovjek mogao da malo odahne, onda ostanem sasvim sama i počinjem da se plašim onoga. Sada, otkako ste se vi pojavili, ne bojim se više baš ništa. To jest bojim se, ali samo vojske. Ali onda bar imamo posla s ljudima...

— S ljudima? Zbilja?

— Može se čovjek braniti, otimati zubima i noktima, napokon umrijeti, — ali s onakvim!

— Danas se niste bojali?

— Baš ništa! Spavala sam kao zaklana, premda ja inače spavam vrlo lagano, i samo što Ryfka kucne, ja odmah čujem.

— A gdje spavate?

Gospodjica Salomeja se zastidi i sva zacrveni govoreći:

— Tu spavam, u drugoj sobi.

— Gdje?

— U salonu.

— U onom hladnom salonu?

— Privukla sam slamnjaču do vaših vrata, pa je iz sobe dolazila toplina, i tako sam spavala. Jer, znate, moram da budem blizu prozora, da čujem, čim Ryfka kucne u okno.

III.

Gospodjica Salomeja predvidjala je najteže posljedice u slučaju, da nadju ranjenika u kući, i to ju je prinudilo, da traži skrovište za štićenika. Dugo je vijećala sa Szczepanom, i napokon se dogovore, kako bi se bar nekako osigurali. Od zgrada, koje su već prije izgorjele, ostade samo staja za radne konje i postrance jedan štagalj, pun lanjskoga sijena, što se jedino sačuvalo na imanju i nije bilo uništeno ni ukradeno. Jedno krilo u tom štaglju bijaše puno sijena sve do rogova na krovu. Tu je Szczepan sakrivao svoju vrećicu s kašom. Tu je on smislio da smjesti u nenadanoj potrebi i ustašu. Pri dnu sjenika, i to počevši odozgo, iskopa on i izdube u sijenu kao neki bunar, dubok kojih sedam do osam lakata. Kako se sijeno u jesen i preko zime dobro sleglo, a odozgo je bilo čvrsto nabijeno, imao je taj bunar tvrde i sasvim ravne zidove kao u sobi. K tomu

izbuši Szczepan na samom dnu bunara radi zraka kao nekakav lijevak, koji je izlazio na otvorenu stranu sjenika. U ruševinama pecare nadje stara okovana vrata, koja su u požaru nagorjela na uglovima, pa su imala eliptičan oblik. Tim je pokrivačem, — pošto je prema njegovoj veličini iskopao u sijenu udubinu, — pokrivao bunar kao kakvim poklopcem. Povrh vrata bi opet naslagao sijena i tako bi sakrio skrovište, da se nije moglo ništa opaziti. Ujedno se njih dvoje pobrinulo, kako će u tom slučaju obući bolesnika. U ormarima nadjoše putnu bundu gospodina Rudeckoga, to jest debelu i dugu medvjedinu, i isto tako dobro postavljene čizme. Držali su to pri ruci zajedno sa dva nova, dosta dugačka konopca.

Isprva je gospodjica Salomeja spavala u hladnom salonu, koji se sučeljavao sa predjašnjom njezinom ložnicom, gdje je sad ležao bolesnik. Ali iz bojazni, da ne prespava Ryfkin znak, morala je da ostavlja otvorena vrata od spavaće sobe, jer je baš u njoj bio onaj prozor. Usto je u neloženoj dvorani bila nepodnosiva zima, a to je Salomeja spavajući na slamnjači, koja je ležala na samom podu, dobro osjećala. Dvoranu nisu mogli ložiti, jer je Szczepan već odavno sjekao plotove oko vrta i dvora, pa je i to jedva dotjecalo za ognjište u kuhinji i za peć u ložnici. Ne bijaše druge pomoći... Gospodjica Salomeja, — nju su u obitelji, a tako i svi drugi, zvali Mija, — morala je da se preseli preko noći u svoju staru sobicu, to jest u spavaću sobu kneževu. Tu je na sofici, skidajući se samo napola, drijemala kraj bolesnika i pokrivala se medvedjom bundom. Svaki dan, kad je morala na počinak, rumenila se od stida, a za grlo ju je hvatala bojazan od zlih jezika. Ali iz straha, da ne bude otkriven u kući taj čovjek, morala je da zaboravi takve obzire. Kad je već treću noć provodila u polusnu kraj bolesnika, koji je buncao u groznici, jaukao i stenjao, — najednom se začuju četiri udarca u prozor. Onda još jednom četiri... Kucanje bijaše jako i naglo... Gospodjica Mija skoči smjesta na noge, — u trku proleti kroz pred-

soblje, koje je rastavljalo ložnicu od kuhinje i probudi kuhara. Stari odmah dotapka gundjajući po svom običaju. Ona mu vikne u uho, da dolaze, i onda počnu brže bolje da oblače Odrowąża. Na noge mu navuku debele hlače i postavljene čizme, umotaju ga u medvedju bundu, — pod koljena i pod pazuho provuku mu zamke od konopaca, i čvrsti starac podlegne pod taj teret kao pod vreću žita. Gospodjica Mija mu pomogne da digne breme na ledja, otvori ključem izlaz na predsoblju, kojim se išlo straga u vrt, i zaključa opet vrata. Stari Szczepan se penjao uz brdo po snijegu, puhao je i dahtao pod prevelikim teretom. Pošto je dovukao ranjenika u štagalj, uzvere se pobočnim, kosim uzlazom, koji je već prije bio načinio u sijenu, na vrh sloga, napipa u mraku udubinu, pokrivenu drvenim poklopcem, naloži knezu, da šuti kao miš, i dade se na posao. Digne poklopac, uzme u lijevu i desnu ruku krajeve konopaca i počne da oprezno spušta ranjenika u tamnu rupu. Kad ga je smjestio na dno, priveže krajeve obaju užeta za kvaku na vratima, zaklopi njima rupu i nabaca, zatrpa dasku sijenom. Ugazi pomno to mjesto, spusti se hitro dolje, zaključa sušu i brzo se vrati u dvor. Po mraku prodje kroz kuhinju, predsoblje i nadje se u spavaćoj sobi. Prva mu je misao bila, da treba presvući postelju, gdje je ležao ustaša. Toga se već latila gospodjica Mija. Jastuk bijaše na više mjesta okrvavljen od rana, koje su još uvijek krvarile, jer je krv iz njih probijala kroz nevješto metnute bandaže. Isto je tako bilo s pokrivačem i madracom. Žurno su mijenjali navlake i metali nove ponjave. Baš su svršavali taj posao, kad dopre iza zidova topot konja i odmjereni stupaj mnogih koraka, a žamor glasova okruži dvor sa svih strana. Odmah odjeknuše u oba hodnika udarci na vrata, lupa kundaka u zatvorene kapke na prozorima i bučni povici, da otvore. Szczepan se nije žurio, da izvrši tu zapovijed. Najprije iznese po mraku okrvavljene jastučnice i ponjave i sakrije ih u neka nepristupna skrovišta u krušnoj peći, gdje ih ni sam djavo ne bi

našao. Tek kad je gruvanje na svim vratima i kapcima bilo već takovo, te se činilo, da će ih izvaliti iz baglama, ode u veliki hodnik i otvori glavna vrata. Tamo ga odmah dolično pozdrave. Gospodjica Salomeja upali svoj fenjer i stane da čeka u hladnom salonu.

Vrata se sa štropotom otvore, i unutra nagrne cijela hrpa časnika s kapama na glavi, koje su povezali bašlykom, u debelim čizmama i zimskim šinjelima, na kojima se ljeskali pojasi od sablje i redenici. Na čelu časnika išao je njihov zapovjednik, major ili potpukovnik, stariji čovjek, sa sijedim brkovima i zaliscima. Kad su oficiri ušli u veliku sobu, približe se gospodjici Salomeji i okupe oko nje uokrug. Njihov zapovjednik zapita tvrdim poljskim izgovorom:

— Tko ste vi?

— Rodjakinja gospodara ovoga dvora.

— A gdje su gospodari?

— Gospodin je Rudecki, moj zaštitnik, u gradu, po svoj prilici u zatvoru, a njegova je žena otputovala, da pokuša, kako bi oslobodila muža.

— A gdje su njihovi sinovi?

— Jedni su u školama...

— Gdje to? U kakvim školama?

— U Krakowu.

— A drugi?

— Drugi su otputovali, ali ne znam, gdje su.

— Dakle vi ne znate, gdje su oni?

— Ne znam.

— A kako se vi zovete?

— Salomeja Brynicka.

— Onda je to vaš otac bio ovdje upravitelj imanja.

— Jest.

— A gdje je on?

— Otputovao je.

— Pa kamo je on to „otputovao"?

— Ne znam. Tu su pokrali sve konje, i za kola i za teret, pa je tatica otišao sigurno da traži te konje. Vjerojatno su lopovi izmaknuli s tim konjima čak na prusku granicu.

— Na prusku granicu — molim vas... I već je tomu dugo, kako je „tatica" otišao, da traži te konje?

— Već dosta dugo.

— Dakle koliko nedjelja?

— Ne sjećam se, četiri, ili pet...

— Pomno on traži te ukradene konje. No, ali mi ipak sa svoje strane znamo sasvim stalno, da tatica nije tako daleko. Mi znamo i to, da vi krijete u dvoru ustašu. Tko je taj ustaša? Je li to vaš otac?

— Tu u dvoru nema nikakvoga čovjeka, osim mene i eto toga starog kuhara, Szczepana Podkurka.

— Vidjet ćemo. A ja vam, gospodjice, svjetujem, da priznate, gdje je taj buntovnik, da dragovoljno pokažete mjesto, gdje je on sakriven. Ja sam star čovjek, nevinoga ne bih rad kaznio, ali ako nadjem ranjenika, proći će zlo i on i vi! Onda više ne ću gledati kroz prste. Dakle?

— Tu nema nigdje nikakva ranjenika. Izvolite tražiti.

— Nemojte me, gospodjice, moliti, ja ću i sam zapovjediti. Nego vam još jednom svjetujem, da pokažete skrovište. Znam točno i sigurno. Ovamo je zašao na gumno prije nekoliko dana ranjen čovjek, čitavo ga selo vidjelo, a izašao nije odavde. Gdje je on?

— Može biti da je zašao, jer tuda se povlači dosta svijeta. Plotovi su porušeni, zgrade izgorjele. Tko tu može štogod znati?

— Dakle vi ne ćete da pokažete skrovište?

— Ne ću da pokažem, jer ne znam, gdje bi taj bio. Ovdje u kući nema nikoga.

Major namigne podčasniku, koji je stajao na vratima, i u sobu unidje smjesta četa vojnika s fenjerima. Jedni počnu odmah da zaviruju pod naslonjače, u ormare, za peći i na peći, a drugi se zapute u susjedne sobe i stanu odmicati pokućstvo, prevrtati stvari, kucati u zidove i podove. Dva mladja časnika zaištu od gospodjice Salomeje, da im dade otključati vrata od velikoga salona. Mlada gospodarica zapovjedi Szczepanu, da donese ključ i da ih otvori. Stari ode u susjedne sobe i tako je dugo tražio taj ključ, da je to pobudilo sumnju i raspalilo njihovu žestinu. Kad je napokon došao s ključem, pruži ga jednom od časnika. Taj se oštro prodere na nj:

— Budalo jedna, sam idi pa otvori!

Starac se i ne makne. Stajao je na svom mjestu i pružao izdaleka ključ s riječima:

— Ja ne ću da otvaram ta vrata i ne ću da idem tamo.

— Ti! Kako se usudjuješ! Da si smjesta otvorio!

— Ne ću da otvorim. Otvorite sami.

— A što ti, dragi moj, ne ćeš da nam otvoriš ona vrata? — upita slatkim glasom major.

— Zato, što nije moj posao da tamo idem.

— Kako to?

— To je gospodinova soba....

— Kako gospodinova?

— Pokojnoga gospodina, Bog mu se smilovao duši... Ako hoćete, idite sami, ali ja ne ću da idem.

— Zašto?

— Jer pokojni gospodin ne voli, da mu se tamo ulazi i mir muti... — promrmlja kuhar.

— Šta to brbljaš, stari jarče?

— Ja govorim istinu.

— Šta je to? Čemu on ne će da udje u onu sobu? — upita major okrenuvši se gospodjici Brynickoj.

— On kaže istinu... — promrmlja ona protiv volje.

— Kako to?

— U onim sobama još stanuje pokojni brat gospodina Rudeckoga, Dominik, koji je odavna umr'o.

Časnici zahihoću. Major zapita:

— A jeste li i vi možda vidjeli, kako tamo stanuje onaj pokojnik?

— Vidjela ili ne vidjela, ali čula sam, kako on tamo, u svojim sobama, gospodari, hoda, lupa, kotrlja bačve s jednoga mjesta na drugo . . . .

Časnici se zgledaše pokazujući jedan drugomu očima, da u tom grmu zec leži. Jedan od njih gurne Szczepana Podkurka, da ide naprijed i prisvijetli fenjerom. Ali kuhar se otkine i uzmakne govoreći:

— Idite vi, svijetla gospodo, sami . . . .

— Šuti i — naprijed!

— Vi ste došli i otići ćete, ali ja moram tu s njime ostati . . .

— S kim, beno?

— S gospodinom, s Dominikom.

— Zar si ga poznavao?

— Nego da sam ga poznavao, pa on je moj gospodar.

— Ta on nije više živ!

— Nisam ja lud da se njemu suprotivim . . .

Okrenu ključ u bravi i otvore vrata od velikoga salona. Vrata jedva popuste uz škripanje i pucanje pokosta, koji je slijepio pod s donjom letvom na vratima i sasvim se osušio. Iz dvorane provali vlaga i hladnoća praznine. Netko digne fenjer, osvijetli tu veliku dvoranu, i časnici ugledaju, kako stoje u redu kace okovane obručima, badnjevi načinjeni od velikih duga, bačve i barioca. Izmedju njih je visjela stara paučina, na koju se slegao debeo sloj prašine. Pod bijaše navošten i sjajan. Blistao se pozlaćeni vijenac štukature, a usred stropa kao da se ljuljao izblijedjeli plafon. Na jednom zidu visio je portret muškarca, koji je imao oštre, ali lijepe crte i pakostan osmijeh. Osim te slike ne bijaše tu ničesa od nekadašnjega salona, — ni posoblja ni posudja. Samo su kace stajale u redu i budile u gledalaca dojam divljine i ludila. Časnici pristupe k njima, zavire unutra i posvijetle u svaku fenjerima, da se možda gdje na dnu ne krije ustaša. Ali nakon najpomnije pretrage uvjeriše se, da su svi ti badnjevi prazni. Tada otvore još jedna vrata, koja su iz toga salona vodila u sobu, gdje je stanovao i uzeo sebi život Dominik Rudecki. Tamo se pred očima stranih pridošlica pojavi još neugodnija slika. Bijaše to duga i prazna soba sa spuštenim roletama. Tu i tamo stajalo je nekoliko pletenih stolaca. Na zemlji su bili razbacani neki poderani papiri. Szczepana su silom doveli u te sobe i gurnuli ga naprijed, da im svijetli, a on je cijelim tijelom drhtao, krstio se i zvjerao po kutovima. Pošto su časnici pomno pretražili pod, zidove, prozore i vrata pa se osvjedočili, da odatle nema izlaza ni tajnih vrata, krenu natrag. Te su ih se sobe nemilo dojmile. Prodjoše ih sve hladni srsi. Ne može se reći, da su se ičega bojali, ali su oćutjeli osobit, ružan nemir. Činilo se uistinu, da u ta dva salona, koji su već čitav niz godina bili čvrsto zaključani, netko dočekuje goste i prima ih medju tim zidovima sa strašno podrugljivim dostojanstvom. Časnici izadju iz velikoga salona polagano, da ne pokažu straha, — onda budu izneseni fenjeri, — a vrata opet zaključana. Tek tada oćutješe svi, da je „ona strana" uistinu mrsko mjesto i uvidješe, da se tamo ne bi dalo stanovati.

Zato stanu tim revnije pretraživati nastanjene sobe, premda su one u ovaj mah bile potpuno prazne. Pretresli su sve, premetnuli, preokrenuli — i ne nadjoše ništa sumnjivo. Još točnije pregledaše sobu gospodjice Salomeje. Tamo ne bijaše mnogo posoblja, i stoga su vojničke ruke podvostručenom pomnjom skidale posteljinu i prevrtale soficu. Preostalo im je još da prijedju ili u kuhinju i smočnicu ili možda u pokrajne sobice, — kadno jedan od vojnika, koji su pretraživali ložnicu, opazi na donjoj strani madraca krvave tragove. On javi to

zapovjedniku i njegovim pratiocima. Pretpostavljeni se skupe u spavaću sobu i stanu pomno pregledati taj madrac. Gospodjica Brynicka stajala je u blizini svoje postelje, medju časnicima, koji su joj se smijali i promatrali je surovo i bezobzirno. Na pitanje majorovo, šta znači ona krv na madracu, — ona je šutjela. Lice joj je bilo blijedo, oči je uprla u zemlju. U stisnutim usnama, u raširenim divnim obrvama, u spuštenim vjedjama bilo je toliko odbojnoga ponosa i ravnodušnosti, da je to ratnike samo poticalo na osvetu.

— Što znače ti tragovi krvi? — navaljivao je major.

Ona je šutjela.

— Otkud je dospjela krv ovamo, na taj madrac?

Ona je šutjela.

— Hoćete li reći, šta to znači?

Ona je šutjela.

— Šta je to? — prodere se jedan časnik i gurne joj pred oči okrvavljeni madrac.

— To je trag od krvi, — odgovori ona mirno.

— Čije?

— Moje.

Pošto je izrekla tu riječ mučeničku i junačku, — pošto je našla snage, da pred svima ovima muškarcima, koji su tu stajali pod oružjem, prinese najveću djevičansku žrtvu, obli je vatra, planu sva krv, što je kolala u njenim žilama. Činilo se, da će je krv zaliti i da će je stid ugušiti. Časnici su mrmljali i hihotali, gurkali se i šaptali jedan drugom duhovite primjedbe. Gospodjica Salomeja se umiri. Strpljivo je slušala, kako se poluglasno podruguju, podsmijevaju i porugljivo kašljucaju. U jedan mah digne oči i zahvati ih sve jednim pogledom beskrajnoga prezira. U tom pogledu bljesne samosvijesna, prešućena misao, da je medju svima njima ona jedina, ona — ismijana žena, pravi časnik. Stari major, otac brojne obitelji, odraslih kćeri, koji je već odavna živio u Poljskoj,

počne da se grebe po zaliscima i dobaci nešto svojim podčinjenima. A podčasniku, koji je pretraživao sobu, zapovjedi:

— No, traži dalje u onim sobama! Nosi se! Tu nema ništa zanimljivo.

Sam ode u susjednu sobu. Tamo se časnici u odijelu pruže, jedni na kanape, drugi na sofu, a ostali po sagovima na podu — i stanu potezati iz vojničkih pljoski.

U drugom krilu dvora, u kuhinji i smočnici, u spremištima i drvarama nastavljala se pretraga. Napokon dodje podčasnik i javi, da u dvoru nisu našli ništa sumnjivo. U smočnici da nema ni komadića kruha ni šačice brašna. Časnici su psovali i stenjali.

Gospodjica Salomeja ostane sama u sobici i zaveze se u duboke misli. Kraj nje je na stolu gorio fenjer i obasjavao joj lice i stas. Časnici, koji se kupili u salonu, gledali su svaki sa svoga mjesta gospodjicu Miju i nisu mogli da otkinu od nje očiju. Jedan mršavi, koštunjavi, plavi časnik s dugim brkovima, koji je ležao na sagu, gurne nogom druga i šapne uzdahnuvši:

— To je djevojka!

— Krasna . . . — složi se s njime onaj.

— Prekrasna! — dobaci treći i nepitan.

Malo zatim začuje se medju njima opet šapat:

— Ala je to djevojče!

Major je stenjao na najširoj sofi i sada promrmlja prema onima, koji su se tako oduševljavali:

— No, gospodo, prestanite s tim šaptanjem. Treba spavati, a ne šaptati . . .

— Spavati je teško . . .

— Zatvorite oči i spavajte . . .

— I oči je teško zatvoriti.

— No, od toga ne će biti ništa, baš ništa.

— Pa mi i uzdišemo samo platonski.

*

— Platonski možete uzdisati, samo tiho i svaki na svom ležaju... Ja sam rad da bar četvrt sata prodrijemam.

Konjanički časnik, dragun, koji bijaše visok kao jablan, a zvao se Vjesnjicyn, udje iznapolja i javi, da je naredio, neka pomno pretraže štagalj, u kome je sjenik pun sijena, nadalje, da su onamo smješteni svi konji njegova odjela. Izvijesti napokon, da su momci dragunske polueskadrone legli jedan do drugoga na sijeno, — da su nadaleko porazmještene straže i da je sve u redu. Major zahvali konjaniku, što je točno izvršio odredbe i donio raport, — pa se okrene na drugu stranu, da spava. Gospodjica Salomeja čula je taj raport i nastojala je, da mu odredi smisao i značenje. Srce zadrhta i obamre u njoj. Medjutim se dragunski časnik Vjesnjicyn spusti na prazan stolac u tamnom kutu salona. Gledao je na rasvijetljena vrata one sobe i na djevojku, koja je stajala u dnu. Osjećao je sajedno i sreću i bol. O tom času, kad će vidjeti to biće, sanjario je za nevremena, za zimskih pohoda po šumama, kad se vukao po pustim stazama. Živjelo je u njemu to lice, taj kao čarobno prividjenje, tvorevina sanja, požuda i opojstas nost, — užitak, — pasija, — čežnja... Jednom je samo ugledao nju, ljepoticu, kad je tim krajem prolazio odmah prvih dana, čim je planuo ustanak. Zapamtio ju je od prvoga pogleda, oduševio se jednom zauvijek. Nešto je uvijek u njemu zaigralo kao zvuk neznane, neslušane glazbe, kad se sjećao toga lica. Čeznuo je za njom dan i noć. Oh, kako je silno težio, da ga zapovijest ponese na tu stranu, da bar još jednom u živótu dodje u taj dvor! Da samo vidi, pogleda!... Pa eto udes u dade taj čas. Sreća mu nije samo dopustila da ovamo dodje, nego mu eto otvori i vrata. Eno, ona stoji tamo sama samcata, od sviju ostavljena. Bijesna je bura ujala u duši konjanikovoj, dok je naslonivši se na ruke tako gledao...

Na vratima, koja su vodila u predsoblje, stajao je vojnik pod puškom. Gospodjica Salomeja nije mogla u kuhinju, da se

dogovori sa Szczepanom. Zato je sjela na krevet i čekala naslonivši glavu na ruke. Srce joj se trzalo u prsima kao zvono. Činilo joj se, da će to lupanje čuti pozaspali časnici, i da će ta uzbuna njezina srca sve izdati. Svaki glasak i svaki šuštaj bijaše vjesnikom nesreće. Kako su beskrajno dugo trajali časovi te noći! Medjutim su Szczepana poveli vojnici, da im pokazuje zgrade, pivnicu u vrtu, ruševine pecare i rovove za krumpir, pa pošto su sve pretražili, našao se on uz njih i u štaglju, kad su počeli tamo da spremaju sebi vojničke ležaje. Gledao je, kako su vojnici uvodili onamo konje, kako su vukli za njih sa sjenika velike naramke sijena. Prisluškivao je gluhim ušima... Vojnici se penjali na vrh gomile sijena, prostirali su na njemu šinjele i lijegali, da spavaju, i to isto tako u kutovima, kao i nad ustašinim skrovištem. Razbijao je sebi glavu, da li je onaj još živ ili je već skapao. U svojoj priprostoj iskrenosti nije znao drugoga izlaska za svoje osjećaje, nego da moli Boga za to drugo. Dužnost mu je bila da bude kraj svoje gospodarice, jer je ona ostala sasvim sama medju časnicima, ali nije mogao da ode, jer ga narednik dragunske čete nije puštao od sebe ni korak. Szczepan je razmišljao, šta da uradi, ako vojnici potpale štagalj, — i zar nema baš nikakvoga spasa za onoga sakrivenoga „kukavca". Debeli, bradati narednik naloži mu, da načupa sijena i načini ležaj na zemljanom podu u štaglju. Stari se kuhar dade na posao, a pri tom je osluškivao, koliko je to uopće mogao, jer je bio gotovo sasvim gluh. Ulagivao se naredniku, na sve je pristajao, odobravao mu i potvrdjivao, smiješio mu se pokazujući pri tom svaki čas rupu u gornjoj čeljusti. Narednik ga gonio od sebe, bezobzirno gurao u rebra i zijevao na sva usta. Medjutim je starina trčao sad ovamo, sad onamo, donosio nove naramke sijena, prostirao, izravnavao, slagao kao kakav jastuk za glavu, a usto se neprestano umiljavao moćniku. Kad se ovaj napokon svalio u šinjelu i čizmama na lijepo načinjeni ležaj, čučne Szczepan

u kut, svine se u klupko i onako neopažen stane čekati i gledati u gusti mrak. Zaboravili su na nj. Sa svih se strana orilo hrkanje vojnika. Konji su frkali na nozdrve. Starac počne da oprezno i polagano plazi na vrh gomile sijena, prema mjestu, gdje je bilo skrovište. Radio je to vješto, obilazeći pozaspale vojnike. Kad se našao na onom mjestu, gdje slučajno nije nitko ležao, zavuče se u sijeno, prisloni uho na dasku i stane slušati svom snagom svoga sluha. Odozdo nije dopirao do njega ni glasak ni šum. Ništa. Štropot konjskih kopita na nabijenom podu, žvakanje sijena, zveket željeza, stremena i žvala, mrmljanje ljudi kroz san — i onaj unutrašnji šum, koji kao odjek beskrajnoga mora vječno prati staračku gluhoću i sve u sebe guta. Seljak uzdahne. Bilo mu je žao mladića, kojega je s tolikim naporom onamo dovukao, pa ni za što drugo, nego da tu pogine. Žao mu je bilo toga djela, koje je, bar se prije činilo, tako dobro smislio.

— I svjetlost vječna neka mu svijetli... — uzdisao je gledajući u mračnu udubinu, koju je svojim rukama iskopao, a sad kao da ju je vidio pred sobom. Kidala se u njemu sva snaga i izdržljiva, željezna volja od želje, da odvali poklopac i izvuče nesretnika, — ali seljački, lukavi razum odvraćao ga od toga. Szczepan je ležao dugo na tom mjestu u mrtvoj, bespomoćnoj muci, okrutnijoj od svake riječi. Krvarilo je u njemu staro srce, iz kojega su sve suze već odavna iscurile.

Onda otplazi opet četveronoške do jedne rupe u krovu, za koju je samo on znao, — provuče se napolje i sidje dolje po ljestvama. Kao sjena mine kroz vrt iza štaglja, preko korova i razvaljenih plotova, obidje u mraku straže i uvuče se poput bestjelesne sablasti u kuhinju. Pipajući po mraku prodje kroz nju u susjedno predsoblje. Kroz ključanicu je u tamni prolaz padao trak svijetla. Szczepan prisloni oko na rupu i ugleda gospodjicu Miju, kako sjedi na krevetu naslonivši se glavom na ruke. Neki glas, kao kad pas radosno zaštekće u tamnoj

noći, razliježe se u čitavom ogluhlom i ostarjelom biću, u mračnom carstvu njegova duha, gdje se još zadržao samo osjećaj osamljenosti i gadjenja. Tako i ostane starac za vojnikovim ledjima, iza vrata, okom na ključanici, zgurivši se bez sna pred pragom.

IV.

Rano ujutro skupi se vojska, stavi u redove i ode. Padala je gusta kiša sa snijegom. Duhao je vjetar. Vojnici su na odlasku bili zlovoljni, gladni, neispavani i umorni, još prije nego su krenuli na taj novi marš. Najkasnije ostavi niezdolski dvor konjanička polueskadrona, koja je prenoćila u štaglju. Iza vojske ostade u kući i na dvorištu mnogo otpadaka, nečistoće i smrada. Gospodjica Salomeja stajala je u hodniku i gledala redove vojnika, kako se gube u jutarnjem nevremenu. Tresla se od unutrašnje studeni. Željela je samo da brzo, što brže otrči u štagalj i izvuče ranjenika iz skrovišta. Ali Szczepan ne podje u štagalj, nego se popne po stepenicama, koje su iz kuhinje vodile — na tavan dvora. Ona potrči za njim. Stari se dovukao na prozorčić u dimnjaku i promatrao je vojsku, kako se gubi u magli. Na njezine molbe, da se okani te opreznosti, odgovaraše prezirnim šutanjem. Onda se i ona uvuče u tu izbočinu u dimnjaku i stane radoznalo gledati, šta to stari tako važno vidi u daljini. Nije vidjela ništa neobično. Pješadija se u obliku crnih četverouglastih kamenica kretala putem preko livada, — zatim je uronila u daleko selo pod šumom, — i napokon iščezla. Otprilike po vrste iza nje pomicala se istim smjerom crvena dragunska gomila. Konji se s jahačima slili u jednoliku masu osobitog oblika, koji kanda je razdirao tmurno nevrijeme. Gospodjici Salomeji gasile se oči od besanice, ali ona je još promatrala onaj crni lik. Uto je kuhar gurne u rame

i prezirno zahihoće. Zažmirivši očima gledao je on u daljinu i pokazivao joj tamo nešto prstom. Gospodjica Salomeja pogleda bolje onamo i opazi, kao da je od onoga dragunskog kamena otpao na kraju jedan odlomak i sada se brzo valja putem, ali u protivnom smjeru.

— Šta to znači? — zapita ona.

— Htjeli su nas zaluditi i na djelu uhvatiti. Hajdemo dolje, svako na svoj posao.

— Mislite li, da će se vratiti ovamo?

— No!

— Ta već su sve pretražili...

— Znam ja njihovu mudrost. Hajdemo!

Sidju žurno dolje. Szczepan ode u kuhinju, naloži vatru i počne spokojno da pere lonce i kotlove. Čuo se odjek njegova odmjerenoga i bezbroj godina jednakoga posla, — i glas monotone, jadovne pjesmice, koju je uvijek gundjao i njom nevješto oponašao neki gospodski napjev:

„Kod moje mame uboge
Po juhi plove stonoge..."

Gospodjica Salomeja šćućurila se s ručnim radom u rukama kod prozora u velikoj sobi, gdje su prije toga noćili časnici. Nije ondje sjedila ni četvrt sata, kad se iza prozora začuje topot konja, koji su uzagrapce letjeli i na mjestu se zaustavili. Dragunski časnik Vjesnjicyn otvori s praskom vrata, proleti kroz trijem i nadje se na pragu sobe. Ražarenim je očima mjerio samotnu domaćicu toga dvora. Ona ustane sa svoga mjesta, kad je časnik unišao, i stane ga gledati s prezirnim iščekivanjem. Nije skinuo kape niti je razvezao krajeve svoga bašlyka. S čizama i kožnih pojasa njegova oružja cijedila se na pod voda. Nekoliko prostih vojnika udje za njim u sobu. On im dade glavom znak, da pretraže dvor. Vojnici se razlete po odajama. Vjesnjicyn ostade nasamo s gospodjicom. Gledao ju je mahnitim, nepopustljivim zanosom. Napokon promrmlja poljski zanoseći na ruski:

— Niste se nadali takvim gostima...

Ona slegne ramenima i ne odvrati ništa. To ga zbuni i razoruža. Nije znao, što da kaže. Čekao je na uspjeh ponovne pretrage. Iza nekog vremena promrmlja nespretno i bez potrebe, kao zato, da se ispriča:

— Nisam ja tu svojom voljom... Takva je zapovijed. Služba nije družba...

Ona se i ne obazre na to. Dobro je osjećala po pogledu i kretnjama toga časnika, kako se njega dojmila njezina ljepota. Stoga se svijesno i naumice pokaže još stoput ljepšom, upotrijebi svu snagu te svoje samopouzdane dražesti i načini sebi od nje kao kakav obrambeni štit. Sjedne na kraj kanapea, počne ravnodušno šiti i pjevuckati, kao da kraj nje i nema nikoga u sobi. Nemarno je zijevala i trljala ozeble ruke. Poglédala je kroz prozor. Časnik je stajao na istom mjestu i gledao ju je očima, koje je prevukla magla sjete i uživanja. Kad se vojnici nisu vraćali s pretrage, upita ona iza nekoga vremena ponosito:

— Jesam li ja zatvorena u toj sobi?

— Ne.

— Zima mi je. Hoću da uzmem rubac iz one sobe.

— Izvolite.

— Možda biste poslali vojnika, da vidi, kako ću uzeti rubac.

— Nije potrebno.

— Kolike li milosti!

Ode u svoju sobu, sjedne tamo kraj prozora i zagleda se napolje. Časnik ju je kroz otvorena vrata neprestance promatrao ispod oka. Blago svijetlo tmurnoga dana padalo joj je na crnu kosu, koja bijaše glatko pričešljana i sjajna kao blistavi atlas, — padalo je na vrat neoskvrnjeno krasnoga

oblika, — na zarumenjene obraze, — na svedene duge obrve i ružičaste usne. Njezina pojava bijaše slika, a pogled na nju dovodio je do zanosa, do mahnitosti. Svaki pokret glave bijaše oblik ili mig savršenstva. Kad je uzdahnula, kao da je neopisivim prijekorom udarala vojnika u srce. Čim je prezirno pogledala, dohvatao ga je udarac kao sramotni hitac. Svijet, u kome su lutale njezine misli, kojim je prolazila njena duša, — kraj, gdje je bila njezina tuga, — to sve osljepljivalo je kao pogled na ljepotu, koja traje samo časak. Časnik se nije micao sa svoga mjesta. Kad su se njegovi vojnici vratili i javili mu, da nisu našli ništa sumnjivo, — okrene se, ne reče ni riječi, ne baci ni jednoga pogleda, — izadje, — skoči na sedlo i odjaše na čelu svoje čete. I gospodjica Salomeja nije takodjer okrenula glave. Plakala je. Bujne, gorke suze curile joj iz očiju, jer je sad oćutjela svu bijedu, u kojoj je neprestance živjela. Slutila je, da se ustaša u sijenu ugušio ili je morao umrijeti od gubitka krvi. Mislila je na oca, kako se potuca po taborima, — na mlade rodjake svoje, koji su tako grozno poginuli u ranoj mladosti, — na sve, koji su se iz te kuće raspršali. Sjećala se nemira i noćnoga straha, koji ju je još čekao prostrvši se iza današnjega dana i razdijelivši se u nepregledni niz bezdanih noći... Zaglédala se u surovu silu, koju ništa nije moglo da slomi, u okrutnu silu, kojoj ništa nije moglo da stavi zapreku. Šta da počne, ako Szczepan pobjegne? Šta da počne, ako ga objese, kad nadju ustašu? Šta da počne, kad se više nitko ne vrati od rodjaka u tu prokletu kuću, gdje vlada i triumfira jedino Dominik? Stane je kidati gluhi i slijepi bol. Potrese je očaj kao vjetar grančicu drvceta. Nije više htjela da što misli ni da se laća ikakvog posla, ičega, što treba izvršiti. Bila je već tolike noći neispavana, do kraja izmučena, u nutrini svojoj ozebla i sasvim rastrojena. Jecala je bez olakšanja, bez nade i bez utjehe previnuvši se preko naslona od kreveta.

Zaškrine brava. Udje stari. Pogleda je ispod oka, kako plače, i progundja nešto po svom običaju. Slijegao je ramenima.

— Trebalo bi ići . . . Čemu ta dreka!

— Kamo opet ići?

— Po onoga. Zar ne znate . . .

— Hajdmo!

— Ali! Treba još pogledati.

— Treći se put više ne će vratiti.

— Djavo ih zna, nisu li gdje ostavili kojega, da iz potaje gleda.

— Pripazit ćemo.

— Onda vi, gospodjice Salomeja, mjesto da tulite uludo, otidjite iza dvora i prodjite se baštom malo ovuda, malo onuda. Pa gledajte, da nije gdje kakav. Možda se koji zavukao u grmlje na brijegu pa sve odande vidi.

— Idem ja na brijeg!

— Tako treba. Samo da idete onako, tobože kao slučajno. Da popostanete, malo pogledate — pa hajd opet na drugu stranu. Odozgo treba dobro promotriti, kako je s okolinom. Pa ako se gdjegod tko mota, onda da mi na vrat na nos dojavite.

— Dobro, — idem.

Zadje za dvor sve onako šetajući, kako joj je rekao Szczepan. Polako se popne na brijeg, koji se dizao odmah iza vrta, a bio je obrastao borovicom i grmljem. Tamo je ležao snijeg, koji je kiša sasvim promočila. Samo se još stiskao u udole i u guste skupove grmlja. Oh, kako je mrsko bilo ono mjesto, kad ga je gledala s brda! Izgorjele zgrade, razvaljeni plotovi, isječen, napola u ugljen pretvoren vrt . . . Pustoš . . . . Ostavljen, crn, od sramote kao pritisnut stari dvor . . . . To su Niezdole, gdje se tolike godine veselila sva okolina, gdje su gosti plesali i skakali do zore, zatim drugi dan iza plesa pa još jednu noć, — štono se veli, dok ne popadaju . . .

Gospodjica Mija razgleda okolinu i ne opazi nikoga. Na dogledu se nije micao nijedan čovjek. Čete su se odavna izgubile u šumama. Pritajivši se u grmlju pozorno je gledala. Napokon! Szczepan izadje iz kuhinje i krene na rijeku. Skrivao se iza vrta, motao za pecarom, vraćao natrag. Pošto je konačno dobro pregledao blizinu, udje brzo u štagalj. Prolazili su dugi časovi. Gospodjici Salomeji stane srce da lupa u grudima. Činilo joj se, da je prošlo već više sati, kako je starac otvorio vrata na štaglju . . . Nije mogla da dalje izdrži . . . Sagne se i potrči s brijega, — proleti vrt i dvorište . . . Sune u štagalj, uzvere se na sijeno. Szczepan je protiv njena očekivanja ne dočeka grdnjama. Bio je već odvalio poklopac s onoga bunara u sijenu i izvlačio je bolesnika. Ali nije znao, kako da se pomogne. Tek što bi ga naime izvadio do pola udubine, pokliznuo bi se, padao je nauznak, a zajedno s njime i Odrowąż u svoj grob. Ranjenik je ječao u mraku. Kad su čuli taj jauk, veoma se obraduju i udvoje snagu. Szczepan naredi gospodjici Salomeji, da prebaci jedan konopac preko ramena i vuče. Sam uzme drugi i prebaci ga takodjer preko ramena. Onda se stanu odmicati svako na drugu stranu od udubine i vući konopce svom snagom. Na taj način izvade nesretnika na svijetlo. Pošto su ga izvukli, uvjere se, da je još živ, ali sasvim u besvijesti i napola ugušen. Szczepan zapovjedi gospodjici, da opet ode na brijeg i pregleda okolinu. Sam dogura iz drugoga krila u štaglju kolica za drva. Spusti u njih bolesnika, pokrije ga sijenom, naspe preko toga suhe stelje i granja iz praznoga kuta u štaglju — i odgura kolica u kuhinju. Ondje skine s bolesnika bundu i čizme, očisti ga, opraši, odnese i položi u postelju.

Kad se gospodjica Salomeja vratila u kuću, nadje svoga štićenika već u krevetu. Bio je u nesvijesti, nekako previše crven i otekao. Oči mu se zamutile i zakrvavile, — lice pomodrilo. Rane se pootvarale i promočile povoje tako, te su

morali prostrijeti na krevet prtene ponjave, da ne bi opet krvave mrlje svjedočile pred neprijateljem protiv njih. Gospodjica Salomeja stane mijenjati povoje i previjati rane. Povezi se odmaknuli sa svoga mjesta i rane bijahu gole. Kad ih je sada nanovo pregledala i povijala, oćuti osobit osjećaj, kakav nije imala još nikad u životu. Kao da je svaka od tih rana bila u njezinu tijelu, pa nesamo da ju je vidjela, nego je i osjećala, — trpjela na onom mjestu, gdje je bila rana na bolesnikovu tijelu. U glavi, ispod oka, na ramenima, izmedju rebara i u desnom bedru kanda se pojavili stigmati, istovetne i žive slike rana. Pregledajući grebotine i zasjeke, ubode i udarce, — počela je da spoznaje, shvaća i potpuno pojmi čudni, uzvišeni njihov život. Bez gnušanja je gledala, kako curi krv, gledala je živo, izderano tijelo. Kad je dovršila previjanje, spuštalo se već zimsko veče. Bolesnik zaspi u teškoj vrućici.

Klone i sama na soficu i zaspi kao kamen. Kako se osjetila sretnom, kad se opet probudila i ugledala vedar dan! Prošla je dakle noć bez pretrage i bez prividjenja, prospavala ju je bez prekida, sretno, od početka do kraja. Kanarinac, jedini prijatelj, pjevao je u prozoru i pozdravljao tako krasno sunce. Taj je kanarinac, Bog zna otkud, imao tajinstveno ime — Pupinetti. Na glavi je imao malu, crnu krunu ili kapicu od tamnih peraca, dok je inače bio sasvim žut. Gospodjica Mija pozdravi ga srdačno i dovikne mu ustaljeni i stari pozdrav, koji je dospio u njihov prijateljski saobraćaj, a da nitko nije znao otkud ni kako:

— A bas la calotte!

Pupinetti nakrivi glavicu, napne gr'oce i počne oglašivati suncu na slavu najveseliju, najradosniju pjesmu pod suncem. Kad je vidio, da dolazi k njemu dobra njegova gospodarica, stane skakutati s jedne šipke na drugu i ljuljati se na pomičnoj ljuljački. Čas je kljucnuo zrnce kaše, čas je pipnuo komadić kupusnoga lista. Onda se napio vode i zvao je prijateljicu brzim,

radosnim poklikom. Nije se plašio ni prijetnja njezinih ni zapovijedi — à bas la calotte! — pa ni ruke njezine, kad ju je turila u krletku. Samo je priginjao glavu, kao da se zbilja boji za svoju kapicu, kad ga je uzela u ruku i ljubila u kljunić najdivnijim ustašcima na zemlji.

Bolesni ustaša otvori oči, koje su napola oslijepile od vrućice. Okrene se k njegovateljici svojim crvenim licem. Neko je mumljanje prodiralo izmedju njegovih natečenih usnica. Ona stane nada nj s Pupinettijem u ruci i pokaže jadnom borcu ptičicu. Kad je ranjenik vidio kanarinca, vrati mu se malo svijest. Osmjehne se turobno — turobno . . . Gospodjica Salomeja pusti ptiče iz ruke. Pupinetti je bio naučen, da joj sjeda na jastuk, pa i sad doleprša na uzglavlje nepoznatom tudjincu, sjedne na naslon, otrese se, izravna perje. Onda zapjeva najradosniju, najsjajniju izmedju svojih pjesmica. Bolesnik se opet osmjehne. Zaboravio je na patnje života i s uživanjem je slušao.

V.

Iza toga prodje nekoliko noći u miru. Nitko nije dolazio u pusto dvorište. Bolesni je ustaša spavao cijele noći i dane u vrućici. Nije se znalo, da li su rane uzrok tomu ili kakva druga unutrašnja bolest. Nateklina je na oku lijepo spala, a crna boja od podlivene krvi stala se razilaziti. Pokazaše se vjedje i medju njima zdrava zjenica, koja je dobro vidjela. Stoga metne gospodjica Salomeja ranjeniku na otvorenu ranu ispod oka šarpiju i poveže mu opet obraz. Kad su se tragovi uboda i udaraca počeli gubiti, kanda se iz ličnih nateklina stalo pomaljati neko drugo lice. Sasvim drugačiji oblik dobi košćati, lijepi nos, nad crnim obrvama zasja bijelo, pametno čelo. Najbrže su zacjeljivale rane na glavi. Činilo se, da već davno nešišana kosa, koju je gospodjica Salomeja često izmivala i raščešljavala, sama kao šarpija liječi suhe brazgotine, premda su one još uvijek bile crvene. Najgore bijaše s ranom u bedru. Ranjenik se nije mogao ni najmanje pokrenuti ili pomaknuti, da ga ne ugrize nepopustljivi bol. Tane se očito spuštalo izmedju tetiva i žila, jer se bol javljao sve niže u nozi. Ta je rana bila još uvijek otvorena i gnojila se upravo gadno. Nije pomagalo, što je neprestano ispirana i čišćena.

Jedne noći probudi njegovateljicu lupa na vratima i prozorima, ali drukčija i ne onaka kao Ryfkina. Netko je bez prestanka i ustrajno kucao. Udarao je u prozore i na onom krilu, koje nije bilo nastanjeno, i u vrata prema vrtu. Gospodjica Salomeja probudi odmah Szczepana, ali on nije više mogao da iznese bolesnika na dvorište, jer je očito čitav dvor bio opkoljen. Uzmu dakle njih dvoje po mraku jadnika zajedno s posteljom na ruke, iznesu ga, što su brže mogli, u Dominikov salon i smjeste u jednu praznu kacu. Jedva su dospjeli da to učine, jer je gruvanje na ulazima došlo do vrhunca. Kad su otvorena vrata, otkrije se na sreću, da su to domaći, ustaše. Mali ostatak čete, koji je bio odsječen od odjela Kurowskoga iza strašnoga miechowskog poraza, povlačio se udvojenim marševima izmedju ruskih kolona, koje su vodili Czernicki i Ostrowski, — lutao je po šumama, guštarama i bogazima, — gonjen danju i noću, pa se namjerio u mraku na Niezdołe. Kako su mu pobjegla zaredom dva vodje, ostala je četica bez zapovjednika. Sastojala se od ljudi izgladnjelih, prozeblih, putem do kraja izmorenih i duševno potpuno satrvenih. Nisu to više bili puškari ni kosari, — šta više ni „toljagari", inače tako obični u tom ustanku, — nego gotovo sasvim goloruki ljudi. Samo što su ušli pod krov, smjesta se svale jedan kraj drugoga i stanu hrkati kao na zapovijest. Nekoliko njih počnu tražiti po dvoru jela i vutke. Obidjoše smočnicu, kuhinju i sobe, ali ne nadjoše ništa. Kod te je pretrage morala da bude i gospodjica Salomeja. Pošto su pre-

vrnuli sve bačvice i sanduke, a nisu baš ništa našli, uzmu se onako očajni i ogladnjeli prijetiti. Jedan od njih trgne iza pojasa pištolj i sav podivljao i skoro pomahnitao prisloni mladoj domaćici cijev na čelo.

Ona izdrži ravnodušno djavolski pogled, i čekala je, da opali. Okrutni jadnik nije spuštao pištolja i nije znao, šta da uradi. Stajao je tako s tim oružjem u ruci, naperivši ga gospodjici medju divne oči i blijedio je sve više.

— Što ne pucate? — upita ona.

— Ne pitajte dvaput!

— Onda ili pucajte ili dalje tražite, jer je šteta da trošite uludo vrijeme.

— Gdje je kaša?

— Kaše ima malo, ali ona je prijeko potrebna za nas, koji smo tu, i za jednoga ranjenika.

— Gdje je ta kaša?

— Odmah ćemo vidjeti. Ponajprije spremite taj pištolj, koji treba da bude okrenut protiv dušmanina, a ne medju oči golorukom ženskinju, po smočnicama.

— Šutite! Gdje je kaša?

U razgovor se uplete Szczepan, koji je stajao odmah iza ledja gospodjice Salomeje.

— Kaše ima samo malo — od toga se četa ne će najesti. Donijet ću krumpira.

— Gdje je taj krumpir?

— Bit će valjda još jedna mjerica u rovu.

— Koliko?

— Pa rekao sam, bit će jedna četvrt, možda bi se skupilo i za jedan vagan.

— Je li promrznut?

— Nije sasvim, jer je bio dobro pokriven.

— Gdje je to?

— Gdje je, da je. Ja ću sam donijeti. Ako svi podju po to, samo će izgaziti i zaprljati. Sav krumpir, što ga je tamo, ne ćete pojesti.

— Pojest ćemo onoliko, koliko nas bude volja!

— A kad drugi dodju, čime će se oni nahraniti?

— Neka žderu glinu!

— Pa da nam opet stavljaju pištolj na čelo.

— Stari djavole, bolje šuti! — prodere se izgladnjeli ustaša.

Zgrabi starca za šiju i stane ga drmati. Ali Szczepan se odvažno nekoliko puta trgne i izvuče onom iz šake svoje rame. Gospodjica Salomeja mu priskoči u pomoć. Odgurne žestoko napadača. On je stane gledati sasvim podivljalim pogledom, — koji nije nimalo slutio na dobro. Osjećala je u očima njegov bezumni bijes.

Svaki je čas mogao da digne pištolj i da ga ispali. Zato počne ona da sve okreće u šalu, ne bi li ga udobrovoljila, — pa da svrati njegovu pozornost na drugu stranu, ispriča mu jednu anegdotu o kuharu.

— Vidite, — reče ona, — da su mu sprijeda izbiti zubi...

— Sve ću mu ih poizbijati!

— Bolje poslušajte, mjesto da izbijate to malo starih zubi, — šta je bilo s onima, kojih on više nema.

— A šta se mene tiču njegovi zubi!

— O, lijepo, zar se tako konverzira sa ženskom!

— Konverzira . . . Pa govorite, ako je što važno . . .

— Ali kad vi ne slušate. Kako ću govoriti?

— Ta slušam, samo što vi ne slušate, kako glad u meni cvili u sav glas.

— No, pa to nije dugačka pripovijest, — i glad će poslušati. Vidite, bilo je to ovako. Kad je taj naš stareško bio još mlad, služio je tu u ovom dvoru kod kuhara kao sudoper. Nije se pravo ni okrenuo, a već ga pozvali u vojsku. Ražalilo se njemu za tom kuhinjom, za šerpenjama i sosovima, — strah ga soldačije, — dvadeset i pet godina pod puškom, — nije to šala! Dodje seoski knez, da ga povede na posljednju stavnju.

Naše kuharče izmakne za ugao dvora, uzme sa zemlje kamen i izbije sebi dva prednja zuba, bez kojih, kao što znadete, vojnik nikako ne može da odgrize fišek za kremenjaču. Knez ga zgrabi za vrat, pa da će ga vezati, a on se glasno nasmije i pokazuje sprijeda u zubima krvavu rupu.

— No pa šta je na tom?

— Ništa, samo ovaj moral, da ne treba čovjeka natezati makar za što! A on je tu izmudrio dosta sličnih stvari.

— Bit ću tako slobodan, da sve takve pričice odgodim za kasnije, kad već oljuštimo onaj krumpir. Primum edere deinde philosophari. Znate, šta to znači?

— Ne znam, ali mora da je nešto o jelu?

— Baš o tom . . . Dakle hajdmo! Gdje je vrećica?

Odu, nadju uz pomoć Szczepanovu vrećicu i vrate se doskora s krumpirom.

Zapale vatru i naguraju u ognjište cjepanice, koje su nasjekli od motaka iz razvaljenoga plota. Svi se dadu na posao, da ljušte krumpir. Otkrije se, da četa ima „u svojoj riznici" režanj slanine, koji su uzeli negdje na putu. Szczepan se izgubi u noć i donese iz svoga spremišta na dnu vreće otprilike za jedan lonac kaše. Onda on počne da kuha i kašu i krumpir s velikom kuharskom vještinom. Ali usto je svaki čas trčkao napolje, da pripazi mjesto straže, — da osluškuje, ne ječi li možda zemlja pod stupajem neprijateljske pješadije.

VI.

Rana u ustašinu bedru nesamo da nije zacjeljivala, nego je postajala sve opasnija. Niže od mjesta, gdje je ušlo tane, u stegnu stao se praviti velik čir, od kojega je bolesnik toliko patio, da je jaukao čitave sate. Pa ni oprez radi sigurnosti cijele kuće niti strah za život nisu mogli da ušutkaju njegove neljudske

pokrike, koji bijahu slični zavijanju. Gospodjica Salomeja nesamo da nije više spavala, nego nije spuštala ni glave na ležaj, sve od straha, da ne bane iznenada vojništvo. Nije više imalo smisla, da iznose kneza u štagalj, kad mala židovka kucanjem upozori na opasnost, jer je bolesnik ječao i onda, kad bi ga zakopali u sijeno. Jednom su vojnici čuli u štaglju neke glasove, pa je časnik s čitavom četom pretraživao cijeli sjenik, i tada su zabadali bajunete duboko u sijeno. Samo neobičnom slučaju treba zahvaliti, da nisu naišli na skrovište, — a časnik nije dao zapaliti štagalj samo zato, što je ta zgrada i sijeno u njoj dobro dolazilo vojnicima za noćište. Bilo je sasvim očevidno, da se kugla spušta uz golijen, da to uzrokuje nečuvene patnje i da se od toga pravi čir. U takvim prilikama bio je život neopisivo težak. Gospodjica Salomeja zaključi, da nema drugoga izlaska, već treba dovesti liječnika. Ali kako da to učini, kad nije bilo u nje baš ni jedne pare, — jer su sve, što je imala, pokupile ustaške čete, koje su prolazile onuda te zime, — a k tomu nije imala pri ruci ni konja ni saona. Da najmi kola u selu, bilo je opasno, jer su seljaci bili neprijateljski raspoloženi, a usto bi se tako moglo saznati, da je bolesnik u dvoru. On sam nadje doduše nepogrješivo sredstvo. Kad je naime Salomeja jedamput stajala kraj kreveta i dodavala mu hranu, segne joj on neopaženo u džep od suknje i trgne iz njega pištolj, koji mu je ona pokazivala još onda, kad je došao onamo. Ona mu ga otme iz ruku. Ali otada ju je cijele sate preklinjao zavijajući od bola, da mu ispali hitac u čelo i tako skrati taj jadni život. I čim se samo dokopao njezinih ruku, hvatao ih je svojim rukama kao usijanim kliještima, cvilio je i moljakao, da mu zada smrt. Koliko je molbi tako sasuo, kako ih je opravdavao zaklinjući je za jedan jedini hitac!

Toliki poginuše! Najčestitiji, najplemenitiji junaci . . . Soldačke ih čizme ugaziše u blato na divljem polju! Padali su od rana, bez pomoći, po šumama, bez slave, — bez svrhe!

Srušila se sa svoga žrtvenika sveta misao! Poljski su seljaci vozili ranjenike k oblastima poslije miechowskoga poraza i predavali ih krvniku u ruke! Nepokolebiva duševna servilnost moćne gospode i strašna tupost ubogih seljaka pružili su sebi ruke . . . Kako je nerazumno, kako tiranski usred tolikih opasnosti njegovati jednoga nemoćnog patnika! Treba umrijeti! Da ne zna, što se zbiva i što se dogodilo! Da ne pamti! Da ne podnosi pakao poniženja, kad se mora sakrivati pred vojnicima u sijeno!

— Sestro! — vikao je on, — smiluj se! Ubij! Pusti, da se sam ubijem! Ne ću da živim! Tu ćete me lako zakopati, u noći, kraj rijeke, gdje sam oprao krv. Doći ćeš u proljeće, zasadit ćeš cvijetak. Bit ću sretan . . .

U očajanju, kad već nije znala, šta da počne, podje gospodjica Salomeja potajno, da ni Szczepan nije za to znao, jedne večeri k prijateljici Ryfki. U krčmi je već bio mrak, a vrata su bila čvrsto zaključana. Od straha pred provalom bili su prozori iznutra zakovani komadima dasaka, i to tako, da je samo kroz pukotine izmedju jedne i druge daske prodiralo u kuću nešto danjega svijetla. Gospodjica se Mija lati jednoga prozora, — stane da čupa čavle, kojima je prozorni okvir bio čvrsto zakovan, — da olupljuje glinu, koja je štitila od zime, — dok nije napokon otvorila vanjski prozor. Onda proturi kroz pukotinu medju daskama dug vrbov prut, koji je ponijela sa sobom iz pletera i stane da gura njime nasumce na onu stranu, gdje je, kako je otprije znala, Ryfka spavala na drvenom ležaju. Dugo je nije mogla da probudi. Mala je židovka tvrdo zaspala, jer su i nju neprestano i toliko puta noću budili. Napokon se probudi, sjeti se odmah, tko je to zove, i skoči k prozoru. Stanu da šapću kroz pukotinu medju daskama, ali tako tiho, kao što vjetar šumi, — da se ne probudi tko od krčmareve obitelji, koja je spavala u toj sobi i u susjednima sobicama. Gospodjica Salomeja razloži ukratko, o čemu se radi. Treba

konje. Mora pribaviti za jednu noć dva konja i saone. Valja joj se odvesti u grad u najvećem trku, vratiti se i još jednom onamo odletjeti, — ali da to nitko ne sazna. Ryfka mora od ma koga iznajmiti te konje. Ali budući da za iznajmljena kola treba novaca, kojih ona nema, neka ih makar ukrade. Kasnije će to već biti vraćeno. Šta dakle da rade? Ryfka se uplaši. Šta da rade? Aj — aj! Dva konja i saone, dvaput u grad onamo i natrag u jednoj noći . . . Aj — aj! Šta da rade? Češala se po kudravoj glavi i u nedoumnici je puckala usnama. Glas joj je drhtao od zime i straha, a zubi su joj glasno cvokotali.

— Pa svjetuj mi štogod! — reče gospodjica Mija.

— Šta da savjetujem? Ja ne znam.

— Zar sam zato amo dolazila, da toliko čujem od tebe?

— Ja bih htjela, ali šta da radimo? . . .

— Što dršćeš tako? Bojiš li se?

— Ja se bojim.

— Čega?

— Jer ima tu konja . . . Tri . . . Fina, za kola.

— Čiji su?

— Ne znam.

— Pa otkud su dospjeli ovamo?

— Jučer su ih doveli.

— Ukradeni?

— Ne znam.

— Ne znaš! Ja te pitam, ludo jedna, jesu li ukradeni?

— Nego da kakvi? Valjda poklonjeni?

— Gdje su ti konji?

— Stoje u staji.

— Jesu li tu na čuvanju?

— Zar ja znam! Šta treba dalje pričati! Ti konji stoje u staji.

— Govori istinu! Nisi ti krala, ne čuvaš ih ti. Meni ne ćeš da kažeš istinu, takva si ti sada, nevjerna židovkinjo!

— Šta ne bih kazala istinu? Ti su konji sigurno na čuvanju. Čemu da govorim takve stvari? Spava tu na tavanu jedan, koji je dojahao na tim konjima.

— Kad će on dalje na put?

— Sutra uveče.

— Na koju stranu?

— Ne znam.

— Pa daj mi od tih konja dva!

— Aj — aj! Ja se bojim.

— No, pa boj se! Ta bit će vraćeni prije zore! Ryfka!

— Ne mogu! Oni će me ubiti!

— Tko?

— Otac — i onaj, što je dojahao.

— Ne će znati.

— Kako ne bi znali! Oni da ne saznadu za takav posao! Tko bi to mogao tako načiniti?

— Pa ja! Imate li tu saonice?

— Ima saonice, ali male, naše mljekarske.

— Dobre su i mljekarske. Hodi! Donesi ključeve! Vuci se iz te rupe!

Ryfka zajeca tiho, očajno. Stajala je jecajući iza dasaka.

— Ne ćeš dati?

— Na smrt će me ubiti. Glavu će mi oguliti.

— No, pa ćeš pretrpjeti.

Taj ju je dokaz nekako uvjerio. Ona se smiri, samo zapita:

— Tko bi se vozio?

— Ja sama.

— Ne će to nitko znati?

— Nitko! Ja i ti.

— Kad opaze, kad oni otkriju, tko je to napravio, tek onda će početi da tuku, tek onda! . . .

— O neoskvrnjena moja, fina gospodjice!

— Onaj, što je dojahao . . . Što taj ima neki bič! . . .

— Donesi ključeve!

Ryfka ode u kuću tiho kao sjena i nije se dugo vraćala. Gospodjica Salomeja već pomisli, da ne će više ni doći. Zima nije popuštala. Duvao je oštar vjetar. Valovi se njegovi valjali i stenjali oko zidova i uglova nijeme i crne krčme. Bila je tamna noć, bez zvijezda. Napokon zaškrinu tiho stražnja vrata, koja su vodila na gnojište u dvorištu, i mala Ryfka izadje iz kuće. Pritvori oprezno vrata i stane prisluškivati, ne dolazi li tko za njom. Pošto se uvjerila, da nitko nije čuo ni opazio, kad je otvarala vrata, poleti do zidane staje i dade se vanredno odlučno na posao. Žurno otvori vrata na staji, a zatim na kolnici. Gospodjica Salomeja zadje u staju i odvažno se približi konjima. Oni su nepovjerljivo frkali i topkali nogama u mraku. Napipa im rukama glave i otkrije, da stoje s izvrsnim i čitavim ogrlinama, spremni, da za svaki slučaj krenu odmah na put. Konji bijahu visoki i očito dobro hranjeni i timareni, jer su se nemirno kretali na mjestu i bijesno frkali na nozdrve. Pretraži rukama kopče na uzdama, uzlove na žvalama, remene i konopce, pa zauzda dva od tih konja. Izvede ih iz staje. Ryfka je već izgurala iz kolnice male, neokovane, prave židovske saone. Zajedno upregnu brzo u njih konje. Za trenutak namjeste uzde i nadju bič. Kad je gospodjica već sjedila na prednjem mjestu, donese Ryfka iz kolnice naramak sijena i baci ga straga u saone, da bude za konje na putu. Onda žurno zaključa staju i kolnicu. Kao crni šišmiš sune natrag na vrata krčme. Zatvori ih polagano. Gospodjica Salomeja povuče oprezno uzde i tjerajući konje nogu pred nogu dospije iz dvorišta na polje. Doveze se u dvor pred hodnik. Priveže konje za stup i udje u kuću. Tu zapovjedi Szczepanu, da spava kod bolesnika, pred vratima njegove sobe i da bdije na oba uha. Onda se toplo obuče, ponese krzno za noge, pokrovac za sjedalo — i izleti napolje. Sjedne dobro na saone, prihvati uzde i čvrsto ošine konje. Oni

poskoče i pojure. Zaokruži preko polja oko krčme, ispadne na utrveni put i stane svaki čas pucketati bičem. Konji su jurili najoštrijim kasom. Saonice su letjele iz jednoga kolosijeka u drugi skližući se po debelom snijegu. U grad su vodila dva puta. Dulji — preko polja, a zatim cestom, — i kraći, tako zvani „put preko šume". Ovaj drugi bijaše uvijek pogibeljan radi vukova. Ali u ovaj mah bio je on zbog ljudi sigurniji od prvoga. „Preko šume" se išlo kroz pustoš, krčevinu, grmlje i staze za marvu izmedju pašnjaka, napokon kroz čistu, gustu, duboku omorikovu šumu. Jeza poče hvatati gospodjicu Miju, kad je prošla pustopoljinu i ugledala pred sobom duboku, tihu šumu. Namjesti se još bolje na snopu slame, opre noge o prednju dasku na saonama, stane šibati kradene konje po nogama i goniti ih uzagrapce kroz dubravu. Put bijaše dosta širok, — preko ljeta močvaran, ali sada po snijegu sasvim dobar. Konji su letjeli po njemu u skok noseći za sobom saonice kao perce. Ledeni srsi prožimali su kosti do mozga i pokrivali mraznom korom srce. U ušima je zujao neki neznan zvuk . . . . Gone! Eto potjere! Topot! Tko to leti za saonama? Čete, što se proždiru u divljem ratu, — sluge nekoga čovječanskoga prava, — razbojnici, koji ne poštuju nikakva zakona, — ili zvijeri, što se bore s ljudima? Ništa nije znala . . . Nasuprot svemu, štogod je moglo da bude, dizalo se u njoj jedno jedino pravo: — prosti osjećaj. Ne znajući za to čuvstvo slijepo je vjerovala u slobodnu moć svoje mlade duše i u snagu slobodnih konja. Jurila je kao vihor. Zadivi se, kad više nije vidjela šume s obje strane svoga puta . . . Prevalila ju je nevjerojatno brzo. Do grada već ne bijaše više od jedne milje. Pusti konjima da odahnu i stane se dalje micati opreznije, pazeći pomno na sve. Iza šume valjalo joj prolaziti seoca, mostove, ograde, — skretati nadesno i nalijevo. Oči joj se privikle na gusti mrak pa je dobro raspoznavala mjesta, kud je prolazila. Prodje sretno sve zakrete i zavoje. S brežuljka, gdje je stajala zidana gostionica, koja se

zvala „Stara krčma", ugleda u daljini gradska svijetla. Srce nemirno zakuca. Spusti se s ravne ceste na polja iza mitnice i oštro potjera u predgradje. Tiho se provuče kraj klaonice, kraj vojarna, obidje stražnji kraj vrtova, kojekakve kolibe, suše, skladišta, ciglane, vjetrenjače, — zadje na tratine kraj perivoja i zakrećući, obilazeći, zavijajući stigne do nekakvog plota s oštrim kolcima, koji se već prislanjao uz popločenu gradsku ulicu. Iza te ograde čuli se na kamenitom pločniku koraci kasnih prolaznika. Gospodjica Mija sidje sa saona, razuzda konje, pokrije ih pokrovcem i dade im snopić sijena, da griskaju poslije te vožnje. Uzde priveže čvrsto za stup u plotu. Onda otrese suknje, pritegne ih rukom i krene u ulice. Išla je žurno mračnim pokrajnim uličicama ne susrećući nikoga — sve do širokoga trga. Prijedje ga brzo upoprijeko i sune u vežu kuće, gdje je stanovao znameniti liječnik, dika cijele gubernije, doktor Kulewski. Ne bijaše još odviše kasno, jer kapija nije bila zaključana, a na stubama je još gorjelo svijetlo. Gospodjica Salomeja zazvoni na vratima. Otvori ih stara, pogurena služavka ne sakrivajući srdžbu. Ona izjavi, da je gospodin doktor već otišao spavati. Gospodjica Brynicka tutne joj u ruku valjda posljednji novčić s molbom, da je pusti pred slavnoga doktora. Bude puštena. Čekala je dosta dugo. Zasjenjeno svijetlo voštanice obasjavalo je krasno pokućstvo staroga momka, savjetnika Kulewskoga, — kanapee i fotelje, posoblje i sitnarije, vezene jastučke, ukusne paravane i uljene slike u skupocjenim okvirima. Napokon se otvore vrata i na pragu se pojavi doktor. Na obrijanom njegovu licu vidjelo se očito nezadovoljstvo. Mjerio je došljakinju strogim pogledom. Bio je to pedesetgodišnji, ugodan, dobro sačuvan viveur, čvrst čovjek, vrstan liječnik i najpoznatiji sladokusac u gradu. Njega su već nekoliko puta zvali u niezdolski dvor, kad su tamo djeca ili stariji ozbiljnije oboljeli. Gospodjica Brynicka ga je poznavala, jer ju je on predjašnjih godina više puta liječio. Doktor nije

mogao dosta dugo da se sjeti na nju, ali kako ga iznenadila njezina vanredna krasota, postade nekud pokorniji i udvorniji. Pristupi joj klanjajući se. Gospodjica Salomeja mu rekne svoje ime i na prijaznu njegovu ponudu sjedne u fotelj. Liječnik je bivao sve mekši i sve spremniji na usluge. Ona prijedje na stvar bez ikakvoga uvoda. Ispriča mu, što je i kako je. Zamoli ga, da obuče bundu, ponese kirurgijske sprave i da se odveze s njom. Doktoru se uozbilji lice. Odlučno, kategorički odbije. Ustaša, — dvije milje puta, — u noći, poslije deset sati, — nikada! Ne može ići. Žali! Neizmjerno mu je neugodno! Jest, to su svakako stvari vrijedne sažaljenja. I sam je rodoljub i osjeća stvar dublje nego itko, možda kao nitko, ali da se vozi, — to ne može nikako. On ima dužnosti, — mnoštvo pacijenata u gradu, — možda koji sličan slučaj, — možda i koji ozbiljniji... možda stoput ozbiljniji. Gospodjica Salomeja slušala je sve to strpljivo. Najednom uhvati doktora za ruku, kojom je on gestikulirao, i pritisne je na svoja usta. Šta više, — spusti se na pod i poljubi ga u koljeno.

On se trgne i odmakne.

— Ah, dakle ljubav!... — nasmije se on. — Vi ljubite toga borca?

— Ne. Nego vršim samo ono, što mi je dužnost.

— Zbilja? A čemu je toliko ponizne molbe i ta ekstaza u vašim očima?

— Jer tako osjećam.

— Ustaše — stane on tumačiti, — izazvaše na borbu velevlast. Šmrkavci! Ludjaci! A onda moraju da ginu tisuće, jer to je rat. Razumijete li?

— Razumijem.

— No dakle? Kad je to rat, onda ne može jedan čovjek privući na sebe svu našu samilost.

— Svakako je tako, ali ja moram da spasem čovjeka, koji je predan u moje ruke. Došao je iz bitke pred hodnik, a nije znao, kamo ide.

— I radi toga da bude on jedini?

— Obucite, gospodine doktore, bundu, uzmite sprave, pa hajdemo, jer vrijeme leti.

— Pa vi mislite, da ću ja ići?

— Ja ne idem odavde bez vas.

Liječnik se smiješio, i gledao joj u iskrene, divne, prekrasne oči, — bijelo čelo, koje se pomaljalo ispod krznene kapice, — ružičaste usne i snježane obraze, koje je probijala rumen od topline u sobi. On se nadje u neprilici.

— Vi hoćete da me upropastite! Ne mogu. Paze na me, zacijelo me prate... Ta, ne mogu!

— Morate!

— Zbilja? Pače moram?

— Morate!

— Zato, što vi zapovijedate?

— Ne ja, — to Gospod Bog zapovijeda, da spasemo jadnoga vojnika. Što sam sama mogla, to sam učinila. Sad ne mogu više ništa pomoći. Da mogu što učiniti, ne bih vam zbog toga ljubila ruke! Vi ste doktor, a ja obična žena. Dovezla sam se k vama, jer je liječnikov posao da nadje zrno u rani.

— Je li tko već čuo takve argumente A kakav ću honorar dobiti? — upita on i zaviri joj drsko u oči.

— Nikakav.

— Pa to da bude poticaj!

— Hajdemo, gospodine doktore!

— Ići ću, ali uz uvjet, da uzmem sam sebi honorar prema svom uvidjenju...

Ona mu pogleda u oči odvažno i dosta podrugljivo, ponavljajući samo:

— Hajdemo, jer vrijeme leti!

Doktor slegne ramenima i ode u svoj kabinet. Vrzao se tamo neko vrijeme, otvarao je nešto, zatvarao, metao u red,

— napokon se nadje u predsoblju u bundi i pustenim čizmama. Iza vrata toga predsoblja progovori gospodjici Salomeji:

— Vi me upravo izvlačite iz kuće. Ako nas na putu ulove, — onda mi nema spasa.

— Ja vas vozim nekoj bolesnoj djevojci u židovskoj krčmi. Nitko ne može zamjeriti ljekaru, što se vozi bolesniku.

— A dakako! U takvim prilikama i u ovo vrijeme . . . Znam ja, po čemu to miriši: voziti se sada noću na selo k bolesniku . . .

Izadju tiho, smuknu kroz predvorje, preko trga i istim onim uličicama, gdje bijaše mrak kao u rogu, stignu do konja. Na sreću nitko nije opazio ni ukrao konje.

Gospodjica Salomeja se obraduje, što je sve tako sretno prošlo, zauzda konje, nastre pokrovcem sjedalo za doktora i amoli ga, da sjedne na svoje mjesto.

— A gdje je sluga? — zapita on.

— Evo me — odvrati ona.

— Šta to? Onda ne idem!

— Opet vi po svome!

— Ta vi ne možete i ne znate kočijašiti.

— Odmah ćete morati da oporečete svoje riječi . . .

Sjedne sprijeda i potjera konje polagano, nogu pred nogu preko tratina, kroz male uličice u predgradje, a odande na polja. Prolazila je sada istim, već poznatim putem. Veselo je gonila kroz šumu i po stramputicama. Gospodin doktor Kulewski, stari kavalir i glasoviti „ženskar", pokuša, da se okoristi tom neobičnom prilikom. Čas je htio, da sjedne na prednje sjedalo, da pomaže upravljati konje, — čas je izravno pokušao, da zakrije od zime svoga čarobnog vozača. Ali vozač mu zaprijeti, da će ga baciti iz saona i ostaviti u šumi, da ga vukovi požderu, ako ne bude pristojno sjedio na mjestu, koje je za nj odredjeno i pokriveno pokrovcem. Ni za pun podrug sata stignu saone u niezdolski dvor.

Gospodjica se Salomeja oprezno primicala, obišla je krčmu i dobro je pazila, da nema možda u dvoru gostiju. Na sreću svuda bijaše mrak. Stari, visoki jablani brujali su muklo himne, koje je srce i uho poznavalo od djetinjstva. Zakuca u okno. Szczepan otvori i podje, da se pobrine za ugrijane i zapjenjene konje, s kojih se pušila para. Uvede ih u štagalj, razuzda i pusti u sjenik. Onda pritvori sušu i vrati se u dvor. Doktor počne smjesta da pretražuje bolesnika. Pregleda ranu pod okom i na glavi, zatim na ledjima i izmedju rebara, — napokon onu ranu u nesretnom bedru. Tu nadje čir, koji se tek skupljao, i zaključi, da ga valja prorezati.

Szczepan ode napolje, da čuva stražu, a gospodjica Salomeja morade da primiče i drži umivaonik, da donosi tople vode, ručnike i šarpije. Doktor rasiječe oteklinu i počne da sondom traži zrno u dubini rane. Bolesnik se savijao od muke, dok ga je živa rezao. Operacija se vršila pri svijetlu, koje je davao plamečak lojanice u fenjeru. Liječnik se mučio, kidao, naprezao tražeći svojim spravama tane, ali uz najbolju volju nije mogao da ga nadje. Kušao je jedamput, dva, tri, četiri puta — i deseti put, — uzalud. Knez je od bola padao iz jedne nesvjestice u drugu, zavijao je pod nožem, — napokon počne da se brani, da bije, udara po licu doktora i gospodjicu. Liječnik morade odstupiti. Krevet bijaše krvlju zaliven, — pod, stvari i posudje okrvavljeno. Metne mu dakle dobar povoj, poveže sve rane i izjavi, da on sad ide. Kazao je, da treba čekati, a bolesnik neka i dalje leži u postelji. Gospodjica Salomeja zapovjedi Szczepanu, da dovede konje. Duboko se rastužila. Sav njezin trud ode u tutanj. Popne se na kočijaševo mjesto, pa pošto je i liječnik sjeo, potjera istim putem konje u skok.

Kako je neugodna bila ta vožnja, koliko je u njoj opet bilo beznadnosti! Usto se i doktor nije uljudno ponio, — dosta je surovo tražio svoj honorar. Umorna od natezanja s njime, puna srdžbe, odvratnosti i duševne patnje otpremi

eskulapa u grad. Daleko od mitnice, u polju sidje on dolje i krene iz opreznosti pješke u svoj stan. Gospodjica Brynicka se oprosti s njime i krene uzagrapce natrag kući. Pred zoru, ali još za mraka stigne i preda Ryfki u ruke kradene konje i saone.

Za njezina izbivanja Szczepan je oprao bolesnika, izmijenio okrvavljenu posteljinu i rublje, izribao s poda i stvari krvave mrlje. Odrowąź je ječao u snu. Gospodjica Salomeja podje spavati umorna tjelesno i duševno, puna nutarnje studeni i prezira.

VII.

Jedne od idućih noći poslije napora i besanice zaspi ona tvrdo kao još nikad. Bolni ustaša bijaše neprestano u groznici i samo napola pri sebi. I sada je drijemao u mračnoj sobi. Obilazili ga promjenljivi sni, puni groznih sablasti i strašila . . .

Uto ga trgne iz toga polusna odjek konjskih stupaja iza zidova. Knez je sasvim jasno čuo, kako je netko dojahao do dvora pa se oprezno krade uz zidove, i kako baš za prozorom staje konj s noge na nogu. Svaki je udarac konjskoga kopita o tle odjekivao u uhu, u mozgu i u duši. Grozničava mašta iznese u mraku pred oči lik noćnoga konjanika. Najednom začuje, kako netko lupa prstom u okno oprezno, ali ustrajno. Bolesnik je slušao. Onda počne da budi gospodjicu Miju, da je viče sve glasnije. Kad je ona i dalje tvrdo spavala, morao je da ustane i na svojoj bolesnoj nozi odšepa do njezina ležišta. Dotakne rukom spuštenu njezinu glavu i povuče je za kosu, da se probudi. Tada se ona trgne, ali je časak sjedila na ležaju i nije mogla da dodje k sebi. On joj šapne u uho, da kucaju. Sad je već shvatila, samo je još osluškivala. Odrowąź razabere, da će biti nešto najgore, jer je ona počela da se tiho moli šapćući bolno i bojažljivo, a zubi su joj cvokotali. Za trenutak skoči gutajući još uvijek kroz plač istrgane molitvene riječi, ogrne se toplim ogrtačem i zapali rukama, koje su joj drhtale kao u groznici, svjećicu u fenjeru. Kao ptica sune u hladnu dvoranu, otvori vrata na ulazu, pisne prigušeno i izleti napolje. Bolesnik se pruži iz svoje postelje, da vidi, što će sada biti, — i da li će opet morati njegova kneževska milost da se sakriva u štaglju. Tada začuje, kako je gospodjica u trijemu radosno kliknula, i malo zatim ugleda u svijetlu fenjera, koji su unijeli u dvoranu, kako se njegova zaštitnica objesila o vrat visokom starom čovjeku i kako mu se ljulja u naručaju. Poljubac njihov bijaše nijem, zanosan i beskonačan. Kad je došljak napokon spustio gospodjicu Miju na zemlju, ugleda Odrowąź njegovo lice. Bio je to visok čovjek, sijedih brkova, — u postavljenom haljincu, ovčjoj šubari i visokim čizmama. Knez se dosjeti, da je to njezin otac. Stari Brynicki bio je još sav zasut snijegom, a kosa mu se slijepila u ledene rese. Gledao je kćer. Nešto je šaptao njoj ili sam sebi, milovao je po glavi rukom, s koje još nije dospio da skine prostu rukavicu s jednim prstom. Svijetlo fenjera pade u nutrinu spavaće sobice. Starac baci onamo pogled, opazi iznenada čovjeka u postelji svoje kćeri, silno se začudi i pokaže onamo rukom. Gospodjica Salomeja počne da mu brzo, na dušak pripovijeda povijest ranjenikovu, — kako je on došao iza małogoske bitke, pa sve, što se iza toga zbilo, kako su tu pretraživali, i kako se ona odvezla u grad.

Stari je Brynicki slušao sumorno, nepovjerljivo i nestrpljivo. Dok mu je ona sve to razlagala, udje u ložnicu. Skine šubaru, digne fenjer uvis i stane bezobzirno promatrati ranjenika. Ovaj se pridigne na lakat i nehotičnim je smiješkom pozdravljao oca svoje zaštitnice.

— Gdje ste, druže, zadobili te rane? — zapita starac.

— Kod Małogoszcza.

— To vas je tamo mazao čestiti naš zemljak Dobrowolski s Golubovom i Čengjerom. Niste baš osobito tamo prošli . . .

— O, da!

— Pa to su tako teške rane, da im je za liječenje trebala djevojačka postelja.

— Gospodjica Salomeja bila je tako ljubazna, da me je amo smjestila, kad sam došao.

— Kakve su to rane? Jer ja sam u tom stari zec. Odavno se ja razumijem u rane. Možda bih vam ja mogao da olakšam te nježne bolove.

Bez pardona otkrije pokrivač i stane promatrati rane na glavi, pod okom, na ledjima, prsima, u bedru . . . Ali on ih nije ogledavao s nakanom, da što savjetuje, nego više, da istraži, je li sve uistinu i zbilja tako, kako se čini. Rane ne ganuše staroga vojnika. Preporuči nešto kroz zube, da to meću na rane, — a za tane reče, da ga treba neprestano tražiti, i to tako, da se pritište mjesto oko rane, što može da radi ranjenik i sam . . . Svrši s time:

— Ali ako vas tu ulove, onda ne će samo spaliti sve, što je još ostalo, nego ne će baš ni vama ostati dužni. Možda bi bolje bilo da uskočite u šumu na liječenje. Smrekovina izvlači groznicu. A ako se na blatu spava, zna ono da zaliječi takve rane od hica. I kugla bi prije ispala, kad je zemlja privlači.

— Ja i sam to želim. Samo da mogu stati na noge i poći!

Brynicki se spusti na soficu i zagleda u gosta svojim zacrvenjenim očima. Gospodjica Salomeja sjedne kraj njegovih nogu i stane mu ljubiti ruke, noge, pa i kožne pojaseve i otrcan, snijegom i blatom zamazan kaput.

— Čizme mi se eto deru! Sasvim propuštaju vodu! Neka mi Szczepan potraži one druge. Makar da su one trošne, bit će ipak bolje. Neka ih samo dobro namaže lojem.

— Lojem . . . — šapne ona tužno.

— Zar ga nema?

— Ni komadića.

— No to je zlo, pa ću obući i tako suhe. Koliko nedjelja nosim iste obojke! Traži mi, dijete, košulja! Kakvih ima, da ima, ponijet ću. Preobući ću se, — pa hajd!

— Zar opet?!

— Pa da šta, — mala moja ptičice?

— Oh, Bože!

— Zlo je s nama, ptičice . . . Došla su zla vremena. Doći će i gora . . . Podnijet ćemo i to! Bilo je već i gorih . . . U Sibiriji, dijete . . . Ali nije to ništa! Gore glavu!

— Toliko vremena čekam, izgledam, čeznem! . . .

— Baš toliko, ptičice, koliko i ja za tobom! Kad je naša četa krenula na ovu stranu, samo sam zadrhtao. Bili mi oko samostana Svete Katarine, — kad bude rečeno, sad ćemo u samsonowske šume. Skrenemo malo na Kostomłote, na Strawczyn . . . Onda više nisam izdržao. Podbodem konja — pa eto me!

Udje Szczepan. Zapovjede mu, da donese visoke čizme. On se zagleda u lice gospodinu Brynickom. Promatrao ga, kao da ga sad prvi put vidi, premda su zajedno proživjeli na tom svijetu već dosta godina.

— Šta me tako gledaš? — reče stari upravitelj. — Brini se samo za sve!

— Pa ja se i brinem. Samo da imam za što.

— Još uvijek je nešto ostalo.

— Doskora će, čini mi se, orati na ovom mjestu.

— Možda hoće. Samo se još ne zna — tko. A ti samo čekaj!

— Bogme ja čekam. Šteta, što sam zadnji.

— Ne mudruj, nije to tvoj posao. Jesam li ti kad krivo učinio?

— Zar ja znam, tko mi je krivo učinio. Vi bogme niste.

— Bolje da mi zgotoviš kakvo varivo. Komadić pečenog mesa . . .

Stari kuhar bolno uzdahne.

— Eto, kakav sam ja kuhar, da, kuhar . . . Hoće li tomu kad biti kraja?

— Samo ne treba jadikovati! — Bit će kraja, — reče tvrdo Brynicki.

— Milostivih gospodara nema. Pa ima li kakvih vijesti o njima?

— Ne znam ništa. U šumi samo šûmê smreke, a ne čuju se nikakve vijesti.

Brynicki mahne prstom na Szczepana i zovne ga bliže k sebi. Onda podju obojica u trijem, i tamo stane upravitelj da glasno šapće kuharu u uho:

— Tko je taj, što tu leži?

— Djavo ga znao. Gospodjica ga zove „knez".

— To meni niti smrdi, nit miriši. Možda kakav previjanac?

— Iz očiju mu ne gleda lopovluk.

— Čuješ ti . . . Znaš, šta bih te pitao?

— Pa znam.

— Dakle šta je?

— Čini mi se, da je nije dirao.

— Kazuj, trista mu, cijelu istinu!

— Zar će to sačuvati djevojku, ako se njih dvoje već složilo? Jer ako nju vuče za takvim, tko će tu što pomoći? Ali meni se čini tako, kanda još nije ništa. Ta on leži kao klada . . . Bogme je to teška mrcina, kad ga moram nositi u štagalj, gori nego mlad konj. Taj kneže, što pse veže!

— Szczepane!

— Hm?

— Pazi mi na dijete . . . — prostenje stari upravitelj kuharu u gluho uho.

— Pa imam ja tu stvar na oku i bez vaše molbe.

— Ako ona sama, — Bog nek joj oprosti! Ali ako opaziš, da je on silom ili lukavštinom hoće da predobije, iščupaj zadnji

kolac iz plota i opali ga po čelu! Ne pitaj! Kao da mojom rukom mlatiš!

— No!

Vrate se u hladnu odaju, i tu se Brynicki s nasladom presvuče u čisto rublje, nazuje druge čizme. Szczepan skuha i donese svoju vječnu kašu. Metne veliku zdjelu nasred ranjenikove sobice i razdijeli drvene žlice. A sam se ukloni na stranu. Ali Brynicki mu turi u ruku žlicu i naloži, da jede zajedno s njima. Stari se kuhar postidi i stane izgovarati. Otkud najedamput to pravo, da on s gospodarima večera! Bogme toga nije bilo, otkako je svijeta i vijeka, — to je zbilja, — onako, zajedno svinja i svinjar . . . Ali ipak čučne kraj stolića, na kom je stajala zdjela, i počne svečano, skromno i skoro pobožno da grabi redom za gospodarima. A vadio je iz zdjele sa svoga kreveta i bolesni knez.

Poslije večere prilegne stari Brynicki na malo kanape u ranjenikovoj ložnici, da spava. Gospodjica Mija klekne kraj njegova uzglavlja. Starac zagrli jedinicu jednom rukom. Pa su tako dremuckali, šaptali, šutjeli i opet nastavljali da pričaju o danima i noćima. Prepletali se savjeti, upute, molbe . . . Molili su zajedno, — tiho, — iz dubine duše. Stari je vojnik u razgovoru spominjao pohode, uzmake, noćna odmorišta, poraze . . . Spominjao je mjesta obilno natopljena krvlju, Wąchock, Suchedniów, Święty Krzyź . . . Pa onda se vraćali opet na isto . . .

Knez je slušao, što on pripovijeda, i dopunjavao njegovo pričanje potankostima o svome odjelu. Šaptali su tako u mraku, cijelu noć. Već se približavala zora, kad je stari gospodin dozvao Szczepana, da mu dovede konja, koji se hranio u štaglju. Onda zagrli kćerku, privine je na srce i poljubi bolnim, vječnim poljupcem. Rekne joj, da iznese napolje i priveže na sedlo razne zamotuljke i sitnice. Kad je otišla, pruži on ruku bolesniku i stisne njegovu.

— No, druže, meni je hora. Želim ti zdravlja i da se vidimo u slobodi.

— Dao Bog!

— A ozdraviš li, pomozi mome djetetu, uputi je, zaštiti.

Knez mahne rukom.

— A ako joj krivo učiniš, — prostenje starac, — čuvaj se! Jer ja ću te naći, bilo živ ili mrtav.

Reče to i izgubi se na vrata. Začuje se tihi djevojčin plač. Zatim mukao, odmjeren topot.

VIII.

Predveče jednoga dana u ožujku zaustavi se pred hodnikom u Niezdołama dvoprežna kočija, s koje sidju dva putnika. Prvi je od njih bio oko pedeset godina star, — drugi mladji. Stariji je objesio preko ramena dugu kožnu torbu, a odjeven je bio kao kakav trgovački putnik ili rukotvorac. Mladji je nosio lagane čizme i gradjansko odijelo, a činio se kraj svoga druga kao njegov pomoćnik ili tajnik. Čim su ta dva gospodina stupila u hodnik, krene se smjesta kočija i nestane je, a da nitko nije opazio, iz kojega je dvora došla. Prije, došlice udju u kuću i ne našavši nikoga na ulazu, sjednu za stol u prvom velikom salonu. Sve se to zbilo tako brzo, te ukućani niezdolski nisu dospjeli ni da smjeste ranjenika na sigurno mjesto niti da pozdrave i zabave došljake. Tek malo poslije udje k njima gospodjica Salomeja. Gosti se uljudno naklone i izjave, da mole za noćište, okrepu i konje, koji bi ih sutra odvezli u susjedno jedno mjesto. Mlada im domaćica saopći, da tu nema nikakvih konja, — a i s hranom da je teško, jer je kuća baš sasvim oplijenjena. Može im dati samo konak, to jest krevet za nuždu na kanapeu i sofi, u toj sobi.

Putnici se ponovno naklone i obzirno stanu raspitivati za prilike. Kako je bila navikla na prostote, prijetnje, napastovanje, pače i na to, da je tvorno diraju i dižu na nju šake, začudi se toj obzirnosti. To je tako predobije, te im priopći, da ih može pogostiti samo jednim jelom, — svakodnevnom kašom, koja se njima samima već dojela, no i ta je već na izmaku. Ona dvojica raspitivala su i dalje za sve, — za imena i prezimena gospodara i onih, koji su sad u kući, — za pojedinosti, kako je razgrabljena ljetina, kako su spaljene zgrade, kakav je odnos prema seljacima i služinčadi, — kad su prolazile jedne i druge čete, kako su noćile, gdje su se zadržavale, kako se vladale neprijateljske čete, a kako ustaše. Stariji se od te dvojice veoma dojmio gospodjice Salomeje. Imao je svijetloplave oči, duboke, iskrene, vanredno pametne i budne, premda mu se na licu zrcalio velik umor. Gusta i kratko šišana njegova kosa već je malo sijedila. Bio je visok, koščat, čvrste gradje, nešto pognut i tako nekud neizrecivo blizak kao otac ili brat. Kad je upitao, tko je sve u tom dvoru, a ona odvratila, da je tu samo ona i stari kuhar, trgne se on i zamisli. Ali njega je resio mir, koji se ničemu ne čudi i ničega ne boji. Samo njegove oči postanu još misaonije, bolje i još većma sklone. Drugi je stranac bio mnogo oštriji i manje strpljiv. Promatrao je pokućstvo i zavirivao nepovjerljivo domaćici u oči, premda je šutio i na sve pristajao. Prvi je vrlo dugo tražio obavijesti o najrazličnijim pojedinostima, tako dugo, da je gospodjica Brynicka, — koju je njezin otac naučio, da bude oprezna i da nepoznatim ljudima daje što kraće bilo kakve informacije, — počela već da se vlada upravo prema onim uputama. Stariji putnik kao da je to shvaćao i uvidjao, kanda je šta više i odobravao tu suzdržljivost. I sam je dalje drukčije raspitkivao. Pod izlikom, da mora izdati odredbe radi postelje, ode gospodjica Salomeja iz velike sobe, koju je rasvjetljivao fenjer, u mračnu spavaću sobu, gdje je ležao ranjenik. Vrata ostanu

otvorena. Odrowąż je zovne najtišim šaptom, privuče njenu glavu k svojim ustima i rekne joj u uho gotovo bezglasno, mičući samo usne:

— Onaj visoki, stariji gospodin, tamo u sobi, to je glavno lice, komesar narodne vlade. On se zove Hubert Olbromski.

Gospodjica Salomeja se osvrne i ugleda u svijetlu fenjera profil toga čovjeka. Naslonio je umornu glavu na ruku poduprvši se njome o stol i pažljivo je slušao, što mu mladji šapćući razlaže.

— A onaj drugi? — zapita ona.

— Tomu ne znam ime, ali lice sam negdje vidio. I to je jedan od prvaka.

— Stariji je vrlo mio.

— To je velik čovjek.

— Poznajete li ga?

— Po licu i djelovanju vrlo dobro. Vidjao sam ga u Parizu.

— Šta je on tamo radio?

— Organizirao, putovao kao emisar...

Šaptali su, što su mogli tiše, ali taj njihov razgovor ipak probudi pozornost one dvojice. Obojica zašute i stanu pozorno gledati u mrak. Iza nekoga vremena uzme mladji fenjer i podje brzo na vrata mračne susjedne sobe. Posvijetli u nju i tada oni ugledaju bolesnika. Mladji je držao u ruci naperen pištolj.

— Tko je to? — zapita on oštro.

— Ja sam ustaša, ime mi je Józef Odrowąż.

— Iz čijeg odjela?

— Iz konjice, pod zapovjedništvom Langiewiczevim.

— Šta radite tu?

— Ranjen sam u bitki kod Małogoszcza. Liječim se dobrotom i dopuštenjem ove gospodjice.

Olbromski i njegov drug gledali su knezu strogim pogledom u lice. Stanu ga ispitivati redom za razne pojedinosti, pa

kad su se osvjedočili, da govori istinu, promrmljaju nešto medju sobom i vrate se u prvu sobu. Nisu čekali na obećanu kašu, nego izvade iz džepa u ogrtaču bočicu rakije, hljeb, suho meso i počnu jesti taj živež. Podjedno zamole mladu domaćicu, da im donese tinte i pera. Teškom mukom nadje ona u posvemašnjem neredu taj zabačeni pribor i donese im ga. Tada oni počnu da zajedno nešto slažu i pišu. Stariji je duboko promišljao i uz najveću pozornost kazivao u pero, a mladji je pisao. Zatim je sekretar čitao, što je napisao, a Olbromski je dodavao i štošta primjećivao. Pošto su s tim bili gotovi, stanu pregledati pojedine papire, neke popise ili izvješća, a onda su nešto označivali na raširenim zemljopisnim kartama, mjerili šestarom i bilježili u dugačkim registrima. Oči su upiljili u taj posao; crte lica im postadoše oštre i tvrde, a po licu se vidjelo, kako su se svom dušom i potpuno predali poslu. Kad su svršili posao, pregledaju pomno vrata i prozore. Mladji uzme fenjer i izidje, da pregleda cijelu kuću, izlaz na stražnju stranu dvora, odakle se moglo pobjeći u vrt. Hubert Olbromski sjedio je u velikoj sobi. Zapali voštanicu, koju je imao u torbi, nasloni glavu na ruku i stane čitati nekakav papir. Udje gospodjica Brynicka, da im metne na ležišta toplija pokrivala. Olbromski započne s njom razgovor:

— Dopustite, gospodjice, da vas zapitam za jednu stvar. Vi ste kazali vaše prezime, — Brynicka, zar ne?

— Jeste.

— Nije li jedan član iz vaše porodice bio vojnik u revoluciji?...

— Moj je otac služio kao vojnik za revolucije.

— Visok, jak, sa silnim brčinama? Dugoljasto lice... Malorjek... Zvao se Antoni.

— Mojemu je ocu ime Antoni.

Olbromski se nasmiješi. Oči mu se zamagle. Nastavi da govori kao o kakvoj nevažnoj, slučajnoj stvari:

— Vidite, gospodjice... Kad sam još bio dječarac, — od deset godina, — prije one revolucije, bace u tamnicu moga oca, — Rafał mu bijaše ime, — radi starih — starih stvari s Machnickim. Ja sam još išao u školu, pa ostadoh sam na svijetu, sam u gradu, koji mi se onda činio velik kao svijet. U istom onom gradu, gdje sam bio na stanu, bila je konjanička vojarna. Upoznao sam se s jednim vojnikom, zvao se Antoni Brynicki. On je dolazio k meni, da me tješi, dok mi je otac bio zatvoren u dalekoj tvrdjavi... Vodio me taj vojnik sa sobom u vojarnu, metao na svoga konja i na druge, na kojega sam god samo zaželio. Pokazivao mi, da me razveseli, bojnu opremu — sablje, karabinke, zrna i barut, nabojnjače, sedla, uzde i ostruge... Nosio me na rukama i nije spuštao s koljena... Pričao mi divne priče iz ratova... Toliko je tomu godina! Gdje ja nisam poslije bio, što li nisam vidio u svijetu, a svaka mi je njegova riječ i sad kao živa! Gdje vam je sada otac?

— U četi.

Olbromski potvrdi kimanjem glave. Onda upita:

— Možda vodi koji mali odio? Kakav mu je nadimak?

— Tatica je obični ustaša.

Klimne glavom. Nasmiješi se gospodjici.

— A gdje je vaš otac? — progovori ona ohrabrena dobrodušnim izrazom njegovih očiju.

— Moga su oca prije mnogo godina podbunjeni seljaci u galicijskom pokolju okrutno umorili kod sela Stokłosa na Wisłoki. Prerezali ga živa pilom po polovici, kad je došao u one strane iz daleke Francuske, da se bori posljednji put za slobodu... A ja sam morao da gledam taj dogadjaj svojim sinovskim očima. Takva je tragedija poljskoga plemstva... — osmjehne se on svojim pametnim, tužnim smiješkom.

Otkrene na časak glavu. Onda još rekne:

— Dakle vi ste kćerka Antonia Brynickoga! Pa i u očima i ustima je sličnost. Voljeli smo se mi u ono doba, premda je on bio tako velik vojnik, a ja mali djak iz vojvodskih škola...

Pruži ruku, uzme njenu u svoju, stisne je i reče:

— Dao vam Bog sreću, gospodjice! Dao vam on sve dobro!

Gospodjica Salomeja htjede da zahvali za tu želju, ali nije znala kako. Riječi joj zapeše u grlu. Digne oči na toga čovjeka, pogleda ga neuplašenim i oštrim pogledom.

— No šta je? — upita on.

— Ja sam sama tu! — istisne kroz plač. — Otac je bio prije nekoliko dana, pa je opet otišao!

— Takav je udes.

— Takav udes! A tko je doveo dotle?

— Tko je doveo?

— Vi!

Pogleda je pozorno i spokojno. Ona osjeti, da je počinila nesamo veliku netaktičnost, nego i okrutnost. Ne znajući ni sama, što radi i zašto tako radi, spusti se sa stolice na pod i nadje se pred njegovim koljenima. Htjede, da je digne, ali ona ga uhvati za ruke i zaviri mu do dna očiju.

— Gospodine! — vikne ona.

— Što je?

— Šta vi to radite?

— A šta to?

— To je ustanak!

— Ustanak.

— Razjasnite mi vi po svojem razumu i najdubljoj savjesti. Ja sam priprosta i nerazumna... Ništa ne mogu da shvatim!

— Sve ću vam reći, sve, štogod znam.

— Po svojoj savjesti?

— Po savjesti.

Pogleda mu u oči i vidje, da će čuti istinu. I onda mu baci u oči, vikne:

— Tko bi se od vas usudio kazati, da će pobiti one, koji ovamo noću dolaze i kidaju nas, goloruke ljude? A ako ih ne možete pobiti, tko se onda od vas usudio da razveže njihovu divlju ćud, koju oni ponesoše u dušama s okrutnih snjegova? Imadete li u sebi snagu, da bude dorasla njihovoj divljini i da zgnjete ono zlo?

Olbromski je šutio. A ona je jecala i dalje optuživala:

— Vojska pali dvorove, — kolje ranjenike na bojištu. Seljaci hvataju i vežu ustaše...

Prekine je u riječi drugim, tvrdim glasom:

— Volite li više njihovu divljinu nego rane i smrt? Imat ćete divljinu mjesto rajskog naselja!

— I tako je imamo, premda je toliko rana...

— Poljsko je pleme zapalo medju dva mlinska kola uništenja, — medju Nijemce i Moskvu. Ono mora da se i samo pretvori u mlinski kamen, ili će biti samljeveno za hranu Nijemcima i Moskvi. Nema biranja. [Suvišna je dalje svaka riječ o tom.

— U što da vjerujemo? Čime da živimo?

— Naoružaj u sebi junačko srce.]

— A čemu nam junačko srce! — jekne ona očajno.

— Nije više doba, da se pita i odgovara.

Pretraživši zgrade, puteljke i grmlje oko kuće vrati se mladji gost u sobu. Gospodjica Salomeja ode odmah napolje. Vodje se svuku, metnu nabijeno oružje kraj uzglavlja i legnu spavati.

Bila je tiha, pretproljetna noć. Blagi lahori vili se po zemlji i kao da su strujali kroz sobe. Bolesnik bijaše nemiran. Smetala ga i nazočnost one dvojice, pa su ga bolovi tim jače mučili. Savijao se i stenjao je na krevetu. Iz susjedne se sobe čulo, kako glasno hrču obadva komesara. Gospodjica Salomeja nije dugo mogla da zaspi. Mòra joj ležala na srcu. Iza razgovora s Olbromskim zabolje je duša od čežnje za ocem većma nego

kada. Neodredjena tuga prožimala joj dušu. Bezrazložni noćni strah uzamance je dodirivao vlasi na tjemenu... Svaki čas se gospodjica Salomeja dizala na svom logu, da osluškuje. Neprestano, noćno iščekivanje neprijatelja napunilo joj tijelo i dušu otrovnom odvratnošću prema ljudima. Bez prestanka je morala da bude na oprezu pred njima, da bdije i vreba na njihov zasjednički dolazak. Te noći strah se još povećao. Pojavio se nemir radi onoga starijega poglavara. Taj joj je čovjek na prvi pogled postao blizak. Bojala se, da ga tu ne stigne kakvo zlo. Željela je, da ta beskrajna, duga noć prodje i da ona dvojica sretno krenu dalje svojim dalekim putem u slobodnu otadžbinu. Silila se, da i sama zaspi, ali nikako nije mogla. Bilo je časova, kad je drhtala kao list. Strah je udarao o nju, kao da kakva zvona biju na uzbunu. Osluškivala je u samrtničkoj muci. Činilo joj se, da opet onaj obilazi po kući. Uho se zaslušalo u tišinu i hvatalo je šuštaje, koji se možda i nisu javili. Nešto prodje, prhnu kroz susjedne sobe. Nešto stenje... U mrtvoj tišini nešto opominje. Škrinuše daske staroga poda. Nešto prasnu u daljini... Jesu li to škrinula vrata slijepljena osušenim pokostom? Tako je, kao da netko treba da krikne, a ne može da istisne glasa. Još časak pa će da zatutnje bačve, kad ih on stane bacati ispod stropa na pod...

Slušala je naslonivši se na lakat.

Zaspao je duboko i ranjeni ustaša. Težak san je sasvim utišao i ona dva putnika...

Salomeja upre oči u prazninu i učini joj se, da razaznaje Dominikovo lice. Eno stoji u otvorenim vratima s rukom na ustima, kao da sam u sebi guši krik. Ne će da viče, a ne može otići. Studen vjetar struji kroz sobu, — odgrće kosu iznad čela, — sipa mrave po tijelu...

Ona pokrije maramom glavu, kosom oči i baci se od groze na uzglavlje, da ne vidi. A tada se iznenada spusti na nju

san i dade joj sretne satove dugoga otpočinka. Kao da je sasvim propala u bezdani ponor mraka. Malo prije je naslonila čelo na uzglavlje i pokrila se, da ne vidi sablast, — bila je crna noć, — a sad eto otvorene oči vide jutarnje svijetlo. Bijela prozorna ploča u polumračnoj sobi... Kanarinac pjevucka ranu pjesmicu... Šta je to? — Tutanj! — Dominik baca kace! Opet tutanj! Opet! Spasitelju!

Otvori oči... Sjedne na postelji. Opet tutanj! Trgne se oda sna. Sad je znala. Gruvaju kundacima u tri prednja prozora! U vrata! Skoči na noge i zatetura kao pijana. Šta da radi? Koga da viče? Svi spavaju! Zaori tutnjava sa svih strana oko dvora. Onda povik, koji je već dobro poznavala, što ledi krv u žilama, što smrzava mozak u kostima:

— Otvaraj!

Vrata se od kuhinje malo otškrinu. Szczepan utrči na prstima, — sav blijed, uzdrhtao, strašan, preneražen. Zatim skoči u veliki salon. Tu stane da drma noćne goste. Čupao ih objeručke za kosu, udarao šakom u prsa. Tresao ih iz sve snage. Napokon probudi obojicu. Trgnu se! Osluhnu! Gruvanje u vrata digne ih naposljetku na noge. Za trenutak navuku hlače i čizme. Mladji dospije da ogrne kaput. Stariji nije mogao da nadje svoj, nego samo prebaci preko glave kožnu torbu. Izvana već istrgoše prozorne kapke. Razvaljen prozor izleti s praskom i zvekom, a vojnici stadoše da se guraju unutra, sve jedan preko drugoga. Svi su ulazi bili opkoljeni. Na svima se čula lomljava. Medjutim je Szczepan već doveo komesare u drugo Dominikovo krilo. Otvorio im je vrata i gurnuo obojicu unutra. Oni projure kroz dvoranu s bačvama i ulete u manju sobu. Tu stanu da tiho otvaraju prozor. Kuća je na toj strani imala otprilike do po kata visok potporni zid. Kad su rastvorili kapke, koji su se iznutra zatvarali, ugledaju dva vojnika, kako se baš penju jedan na drugoga, da dosegnu prozorni okvir. Olbromski se sa svojim drugom povuče u sobu, za prozor i obojica pogledaju dobro pištolje. Szczepan ih je medjutim ostavio i odjurio natrag. Još je stigao, da uz pomoć gospodjice Salomeje iznese na madracu ranjenoga kneza kroz malo predsoblje i da ga spusti u veliku kacu u nekadašnjem salonu. Pošto su to svršili, povuku se i oni u Dominikovu sobu. Tu ugledaju mladjega gosta, kako čuči pod prozorom i vreba na vojnike. Najednom se na otvorenom prozoru pojavi kapa vojnika, koji se penjao na otvor. Drug Olbromskoga prisloni u tren oka cijev na čelo, tek što se pomolilo iza daske, i ispali pištolj medju oči. Vojnik se sruši nauznak. Drugi hitac obori na tle drugoga draguna.

Dotle se iz nutrine kući već čuo štropot, lomljava i vika vojnika, koji su premetali stan. Provalili su već onamo kroz prozore i vrata. Trebalo je bježati napolje pred potjerom. Olbromskom i njegovu drugu bijaše otvoren put, pošto su svalili na zemlju ona dva vojnika. Stoga se oni uhvate za donju dasku od prozora i stanu se spuštati po hrapavom zidu, dok ne dosegoše zemlju. Na ulazu u dvorište, kraj srušene kapije stajalo je privezano oko petnaest konja, jer su draguni sjahali i pošli, da osvajaju dvor. Na konje je pazio samo jedan vojnik sjedeći u sedlu. Drug Olbromskoga pojuri iz petnih žila ravno prema konjima i vojniku. U daljini od jedva nekoliko koraka trgne iza pojasa drugi pištolj, opali, rani i obori konjanika, koji je tu stražio. Onda se smjesta, jednim skokom baci u sedlo najbližemu hatu, odveže s letava u plotu vodjice, na mjestu zaokrene konja, stane ga šibati sa svih strana po bokovima remenom od uzda i kao munja izleti na kapiju. Olbromski je preskočio plot i htio, da se povede za primjerom svoga tajnika, — ali nije više dospio. Vojnici začuju hice i opaze kroz prozor, šte se zbiva, pa pojure prema konjima i presijeku mu put do njih. Tada on preskoči drugi, razvaljeni plot i stane da nasumce bježi u dolinu, preko vrta, koji se spuštao prema rijeci.

Gospodjica je Salomeja stajala na prozoru i vidjela obadva dogadjaja, koji se zbili deset puta brže, nego se to može riječima iskazati. Uhvatila se grčevito rukama za prozorni okvir i gledala je, kako je mladji komesar na brzom dragunskom konju u magli od mlazova blata i otopljenoga snijega preletio put do mosta, zatim mostom preko rijeke, kako je ispao na livade i sad juri kroz ravne tratine sve bržim skokom. Sagnuo se i legao konju na vrat tako, da se gotovo nije vidio. Ždrijebac mu je u najoštrijem trku bivao sve niži, sve dulji. Letio je preko nizine kao čudesna ptičurina. Šest je draguna uzagrapce pojurilo za njim na konjima. Plavi kolutići dima praskali su uzamance nad njima. Pucali su na bjegunca, — ali bez uspjeha, jer je on neprestance jurio, jurio, — prema šumama. — Napokon ga nestade.

Gospodjica Salomeja nagne se kroz prozor tražeći očima drugoga, starijega... Ali Szczepan joj otkine prste od prozora i povuče je sa sobom skoro besvijesnu pod dojmom toga, što je netom vidjela. Ne dopusti joj da zastane ni kod sakrivenoga ustaše. Žurno, što su žurnije mogli, prodju kroz trijem na vrata, s kojih su otišli vojnici, prošuljaju se neopaženo kroz vrt i potrče na brežuljak. Szczepan je sada bježao kao dječarac, samo je nešto mrmljao i vukao za sobom gospodjicu Salomeju. Iza prvoga većeg grma borovice čučne kao lisica. Pratilici svojoj zapovjedi, da isto učini. Onda provire iza džbuna i stanu gledati, što se dolje zbiva. Kroz golo drveće, u blagom jutarnjem svijetlu vidješe na rijeci strahotu, — začuše hice, — zvjerske pokrike... Gospodjica Mija zanijemi. Ruke joj uhvatiše grčevito igličaste borovičine grane. Tijelo se zakoleba. Onesvijesti se. Szczepan ju je dozivao k svijesti natirući joj sljepočice grudicama pocrnjeloga snijega, koji se još uzdržao u nutrini bodljikavoga grma.

Medjutim je Hubert Olbromski na obali rijeke bio svoj posljednji dični boj. Dragunski časnik po imenu Vjesnjicyn,

— onaj isti, koji je već pretraživao niezdolski dvor i koji je planuo divljom ljubavi prema gospodjici Salomeji, — gonio je po nalogu svojih poglavara oba komesara narodne vlade od jednog mjesta do drugoga i po tragu ih je stigao ovdje. On je s hodnika vidio, kako je jedan od njih pobjegao na dragunskom konju. Bilo mu je zapovjedjeno, da ih uhvati obadva živa, gdjegod na noćištu. Izvršio je nalog najtočnije. Stigao je u pravo vrijeme. Pa zato i planu sada živom željom, da ulovi bar drugoga. Pojuri s vojnicima dolje na rijeku dovikujući iza glasa:

— Drži ga živa! Živa ga uhvati! Samo živa! Da nisi pucao! Rukama hvataj! Drži! Opkoli!

Olbromski začuje te zapovijedi i poklike. On osjeti u srcu smrt. Na sebi je imao torbu i u njoj sve isprave, tisuću tajna narodne vlade, sve, što se u taj mah činilo i što se još moglo učiniti. U toj torbi kao da je nosio srce zaraćene Poljske, u kom je kolala živa krv. Nije mogao ni da sakrije tu torbu, ni da je u bijegu baci, niti da je uništi, jer je za njim jurilo kojih desetak vojnika. Bježao je silnim skokovima. Preskakao je džbunje, pocrnjele plotove, promočene slogove na njivama, jarak, koji bijaše još pun leda. Stigne na livade. Ugleda na tratini neko grmlje. Nagne onamo. Ali tad mu najednom zaplamti u glavi preneraženje kao oganj. Iznenada ugleda pred sobom — rijeku. Duboka rijeka, nabujala do ivice obale od proljetnih voda i bujica, puna crne, virovite vode, valjala se silnim vrtlozima, — zatvarala je put u polukrugu zdesna i u polukrugu slijeva. Udari u uho njezin mukli šum, pojavi se ona pred podivljalim bjegunčevim očima kao crna zmija, kao kleta, porugljiva sila, koja presijeca posljednju stazu. Smete se razumna misao. Propade jedini izlaz k spasu. Mračni očaj zaslijepi oči.

Tada rastvori tajinstvena, svaljana voda svoj crni vir kao krilo. Olbromski shvati. Jauknu. Strgne s ramena remen,

zamahne i baci kožnu torbu, — tajnu Otadžbine, — u dubinu. Rijeka zapljusne — za znak, — poput nijema odgovora. Zatvori se. Tisućama valova ovine povjereno blago. Poteče dalje vijugavim, drevnim i vječno novim, dalekim putem. — Bjegunac uzdahne. Vidješe onu njegovu kretnju vojnici. Stigoše, opkoliše ga sa svih strana. On se okrene prema njima licem. Straga je trčao časnik Vjesnjicyn i vikao ono svoje:

— Živa ga hvataj rukama! Živa! Da ga nisi ubio. Opkoli!

Olbromski skupi snagu, ohrabri dušu. Prezre dugotrajnu tamnicu, — smrt na vješalima. Postavi se na obranu. Prvomu vojniku, koji je dotrčao do njega, ispali pištolj u glavu. Prihvati sablju, koja je trupu pala iz ruke, i zasiječe drugoga od ramena u vrat. Lijevom rukom trgne iza pojasa drugi pištolj i obori na mjestu novoga napadača. Za sobom je imao rijeku, pred sobom sedmoricu. Branio se kao opkoljen tigar. Vojnici su čuli, kako časnik neprestano zapovijeda, da ga uhvate živoga, pa nisu gotovo ni upotrijebili oružja. Nasrtali su na nj u hrpi golim rukama. A on se koristio tom odredbom, sjekao je odozgo, rezao slijeva, probadao šiljkom i uzmicao uz obalu tražeći zgodno mjesto, da skoči u vodu i izmakne na drugu stranu. Kad je časnik vidio, da već trojica vojnika leži na tlima, a ostali se natežu s tim jednim čovjekom, poleti na nj sam s golom sabljom. Olbromski ga opazi iza vojničkoga prstena. Dovikne mu prezirno:

— Ti! Kukavice!

U duši mrkoga časnika Vjesnjicyna zakipi. Skoči i sam u red medju dragune s mačem u ruci, da izbije ustaši iz ruke sablju. Tresnuše oštrice jedna o drugu kao munje, — jedamput, dvaput!

Olbromski uhvati šakom pištolj za cijev i razvali glavu vojniku, koji ga je za borbe htio da uhvati za ruke. Zasiječe mačem časnika u rame. Tresne medju oči vojnika s desne strane.

— Hvataj ga! — rukne časnik.

Skoče. On je sjekao uokrug. Uzmicao. Vukao ih za sobom. Borio se u gomili. Tada pobjesni dragunski zapovjednik i zahvati ga sabljom u vrat, — zatim zasiječe u lice. To razveže bijes vojnikâ. Zaboraviše zapovijest. Nasrnu na nj i stanu ga sa svih strana sjeći po glavi sabljama, rezati mu vrat i udarati nasumce. Olbromski ispusti oružje iz ruke. Zaljulja se. Spotakne. Razmrskaše mu udarcima lubanju, prsnu mozak, i on se sruši u travu. Sjekli su mu ruke, prsa i rebra. Rezali su mu, kad je već ležao na zemlji, trbuh, noge, — dok nije iz njega istekla sva krv. Iscurila mu je iz žila, upila se u pašnjak i natopila razmekšanu, žednu, proljetnu zemlju.

Mrko i oholo pogleda na nj golemi crni časnik Vjesnjicyn, kad je turao u korice utučenu sablju, s koje je curila krv. Osvetio se kao vojnik, ali zlo je izvršio nalog svojih poglavara. Zapovjedi dragunima, da smjesta traže u rijeci buntovnikovu kožnu torbu. Ali voda bijaše duboka i čovjeku preko glave, — hladna, ledena, — jurila je brzom strujom. Najbliži vojnik skine čizme, svuče odijelo, zaroni u vodu, — i ukoči se od zime. Tako bude s drugim i s trećim. Stanu zatim da traže zabadajući motkama u vodu od jednoga mjesta do drugoga. Bez uspjeha. Časnik naredi, da dotjeraju iz sela sve odrasle seljake, pa im najprije zapovjedi, — zatim obeća bogatu nagradu, — preporuči, da svakojako traže kožnu torbu sasječenoga buntovnika. Seljaci se sabili u gomilu na obali, kazivali su svi najednom svoje mišljenje, — dogovarali se na dugo i široko, davali jedan drugomu i vojnicima nepogrješive upute, mudre savjete. Prepirali se nepopustljivo, što bi najbolje bilo učiniti, zalijetali se šakama jedan na drugoga. Rijeka je, — „neka oprosti milostivi gospodin dragunski zapovjednik", — puna provalija, — u njoj su strašne rupe, baš pod obalama ima panjeva, korijenja, na dnu leže odvajkada stare klade, koje su poplave, Bog zna otkud, donijele na to mjesto, — voda je u njoj brza, studena, opasna . . .

Neki su dobrovoljno zalazili u vodu do vrata, ronili uz obale, — da odmah iskoče iz vode i odjure u selo cvokoćući zubima i tresući se od studeni.

Drugi su donosili mreže i pretraživali njima dubinu dosta daleko dolje niz rijeku. A treći se micali od mjesta do mjesta i zabadali u vodu batine i čaklje. Dodje tako i podne. Uzalud. Ne izdade rijeka povjerenu tajnu. U zloslutnom raspoloženju vrati se dragunski časnik s vode u dvor. Seoskom knezu zapovjedi, neka mu smjesta dobavi nekoliko podvoza, da odvezu ranjene vojnike u grad. Imao je dva mrtva, tri teško ranjena i dva lakše ozlijedjena momka. Povrh toga je izgubio konja. Borila se s njim dva ustaše prvoga reda, za koje je dobio nalog da ih uhvati žive. Jedan mu je zdrav i čitav umakao, drugi je poginuo, a nije ostavio o sebi baš nikakva glasa. K tomu svemu, — spisi, koje je sasječeni buntovnik imao u rukama, propadoše, potonuše u rijeci.

Časnik bijaše uzbudjen i do skrajnosti očajan. Zabrani seljacima pod nastrožom kaznom, da ne smiju pokopati ubijenoga buntovnika. Odredi, — neka tako sagnjije, kako leži tamo na livadi, — i neka ga na očigled cijeloga sela ptice raznesu na komade. Pošto su ranjeni i mrtvi vojnici smješteni na slamu u kola i karavana od tih podvoza polagano otišla, — naloži zapovjednik jednoj četi svojih podčinjenika, da nahrane konje sijenom u štaglju, a ostali da pretražuju dvor, dvorište, vrt, podrume i najbližu okolinu zaseoka. Osjećao je prijeku potrebu, da na komugod iskali svoj bijes i odmazdi za tako koban neuspjeh. Htio je da dobije u ruke gospodjicu iz toga dvora, koju on nigdje, ni u najmahnitijim doživljajima toga doba nije mogao da zaboravi. Ta ona je to sakrivala ovdje dva začetnika bune. Još leže u velikoj odaji njihove postelje kao nepobitni dokazi njezine krivice. Razjareni je časnik prolazio kroz cijeli dvor, koji bijaše potpuno pust, — sam je zavirivao u zakutke, pokrajne izbice, u

trijemove i na stube. Idući tako iz odaje u odaju nadje se u velikoj dvorani, gdje je bilo posoblje iz pecare, — a odande stupi u drugu sobu, gdje je nekad boravio legendarni Dominik, — i otkud su toga jutra skočili kroz prozor u vrt ona dva urotnika. Soba je bila oduga, bez pokućstva. Nekako je sama poticala, da se čovjek u njoj šeta. Časnik Vjesnjicyn htjede da bude nasamo. Stane se nehotice, da toga nije ni opazio, motati iz jednoga kuta u drugi. Oboriše se na nj okrutne misli i grozni osjećaji. Taj pusti, upropašteni dom sjetio ga rodnoga gnijezda u unutrašnjosti Rusije. Dogadjaj, koji je malo prije doživio u lovu i borbi s dvojicom ustaša, pokaza mu u osobitom svijetlu sve doživljaje iz toga rata. Podmukla osvetljivost, neutoljivi jad, koji je nikao iz njegove nesretne ljubavi, prelijevao je to sve. Časnik je u duši osjećao prezir prema samom sebi. Onaj je opkoljen vojnicima, stojeći u košulji na strmoj obali, doviknuo riječ, koja para kao udarci knuta. Riječ je izjedala, palila do kosti. Ali zato je on i pao mrtav na pašnjak, zato je predan vranama. Ali eto se druga riječ trže u pameti — i zagrakta — zagrakta kao ptice grabilice nad trupom. Rečenica iz Hercenova članka, koju je on dobacio ruskoj duši u obranu Poljske: „Otidji odavle ili kidaj kao gavran trupove naše . . ." Dubok smijeh, kao nečiji tudji smijeh, zaori u grudima: „kluj voronom naši trupy . . ."

To kao da nisu bile riječi, nego pogled na krv, koja curi s gole sablje. Njihov se smisao slijepio s doživljajima i s uspomenom na njih, sasušio se u jednu crvenu cjelinu. Mladi dragun hodao je po sobi i nešto proklinjao najstrašnijim moskovskim psovkama, — kidao se u sebi kao vuk na lancu, — svaki čas je zastenjao iz dna duše ne roneći suza iz očiju. Oh, tako nedavno . . . U krugu mladih prijatelja čitao je on zanosne invektive genijalnog emigranta. Nije ih samo primao k srcu, nije njima samo odisao, nego je stajao u redovima onih. Sad „projžet osjećajem dužnosti" kao gavran kljuje trupovima oči. Znao

*

je, da se u njemu ne će ništa oprijeti toj „dužnosti", koju su u rusku dušu urezivali vijekovi, na panju, krvničkom sjekirom — i jecao je.

Goli zidovi te sobe kao da su zadahnjivali srce očajem, tjerali u žile smrtni otrov. Bilo je u toj sobi nešto, što se izrugivalo samosvijesti i divljoj moći, sili i njenoj raspojasanosti, zdravlju tijela i životu stvorova. Nešto se tu pridruživalo čovjeku, — nešto baš takovo kao i on sam, a ipak drukčije, — motalo se s njime po toj samoći, — neka nevidljiva sjena gledala je istrulim mrtvačkim očima u njegove žive osjećaje, u muževnu njegovu patnju, u protivnika svoga, koji izaziva na borbu. Kadgod se konjanik obazreo, vidio je samo staru prašinu i smeće na podu, vidio je, kako debeli slojevi praha zastiru kutove, kamo od davne davnine nije stupila noga. Pogled na taj prah nije umirivao, nego je još podražavao. Oči su na njemu tražile stope onoga, koji se na tom mjestu nije mogao, nije znao svladati, za života, i sa životom se borio poslije svoje smrti. Časnik je Vjesnjicyn slušao već više puta za svoga boravka u dvoru priču o „Dominiku". Sad ju je imao i osjećao u sebi. Obuzeo ga tu, obujmio ga tako reći rukama samovladni osjećaj životne dosade, — odvratnost od djelâ, koja je vršio i imao još da izvrši, — spoznao je ispraznost svega, što se u toj borbi zvalo junaštvom, snagom značaja, vojničkim umom i svijesnim djelom. Poslije tolikih napora i djela ostade praznih ruku, a u sebi nije više imao osjećajnu dušu, nego urlik vuka u šumskoj pustinji. Poslije junaštva, borbe, rada, besanice — zavirilo mu je u oči moskovsko pitanje: — čemu sve to?

Dok je tako vrludao u Dominikovu kabinetu iz kuta u kut, začuje tih, ustrajan jauk, a da nije znao, otkud on dolazi. Stane. Počne prisluškivati. Jauk se ponovi i trajao je nesnosno dugo i jednolično. Časnik opazi, da glas dopire iz susjedne dvorane. Stane se krasti onamo na prstima i tako mu dodje na izvor. Uhvati se za rub kace, pridigne poskočivši vješto sa zemlje i zaviri unutra u veliki badanj. S dna njegova gledale su ga ustašine oči, žarke kao plamenovi. Dragun sjedne na rub kace, prebaci u nju noge i skoči unutra. Nasmije se surovo i veselo. Napokon je našao nešto, čime će moći da uguši u sebi „crva", da jednim zamahom odrubi glavu duševnom nemiru.

Povuče iza pojasa pištolj i uperi cijev u čelo ranjeniku, koji je ležao u kaci.

— Tko si ti? — upita on.

— Ustaša, — reče Odrowąż.

— Otkud si dospio ovamo?

— Ranjen sam.

— Gdje su te ranili?

— U bitki.

— Kakve rane imaš?

— Imam u bedru ranu od taneta...

— Tko te je tu sakrio?

Knez je šutio. Vjesnjicyn zaklima glavom. Shvatio je. Oči mu zastre mećava bijesa. — Upita:

— Sakrila te tu ona djevojka?

Knez je šutio.

— Ti si moj zarobljenik! — reče Vjesnjicyn.

— Čemu? Ubij me. Eto ti u ruci pun pištolj. Ako si vojnik! Ako si časnik! Pucaj! Ta vi bar umijete ubijati ranjenike.

Vjesnjicyn mu je gledao u oči, no ruka mu s napetim oružjem klone dolje. Bilo mu je odvratno to poljsko junaštvo... Promrmlja:

— Ustaj! Ti ćeš u zatvor!

— Ako me poneseš odavde, umrijet ću vam na putu. U tamnici ne ću ništa reći, sve da i ostanem živ. Ja sam prost vojnik. Pucaj!

— Učinit ću, kako me bude volja.

— Ako ne pukneš, onda si kukavica!

— Šuti!

— Da mogu stati na noge, ubio bih te kao psa! Zato ubij i ti mene kao psa! Mi smo krvni neprijatelji.

— Nisi, robe, dostojan, da mi budeš neprijateljem.

— Nek prestanu već jedamput moje muke! Oh!...

— Lezi tu, ljubavniče lijepe djeve.

Časnik je stajao nad tim čovjekom, zadubao se i zaronio u misli. Zar da digne ruku i da mu opali medju oči? Ili da ode? Još se većma osili jad u duši. Opet onaj smijeh... Okrene se s odvratnošću, dohvati se ruba kace, podigne na ruke i skoči napolje. Upravo je stigla ona četa momaka, koji su progonili ustašu na konju. Konjanici se vraćali na izmorenim hatima, koji se pušili i bili obučeni u žutu pjenu, vraćali se — bez ičesa. Stražmeštar podnese raport, da je buntovnik na onom kestenjavom konju stigao do šume, skrenuo s puta na stranu, — kako su to razabrali po stopama, — a zatim je očito vrludao po mahovini i travi, jer dalje mu ne mogahu više naći traga. Razdijelili su se i rastrkali pa tako pretražili cijelu šumu unakrst. Ali makar da su je preletjeli uzduž i poprijeko, ne namjeriše se nigdje na trag.

Isto se tako vrati bez ičesa i ona četa, koja je tražila gospodjicu. Pitali su svijet u selu, tražili i išli za tragom, ali ona je zacijelo daleko pobjegla...

Časnik sasluša obadva izvješća turobno šuteći. Osjećao je odvratnost prema tom domu, kakova se osjeća prema starim grobnicama. Bilo mu je sve svejedno, — da opali iz pištolja medju užarene ustašine oči ili da odjaše u daleke šume. Predomišljao se. Zapovjedi momcima da zauzdaju hatove, da se spreme i zajašu konje. Ali sam se još uvijek motao po hodniku. Čekao je. Želio je, da se vrati lijepa gospodjica. Htio je, da joj dade dar, — da joj izjavi s onim unutrašnjim smijehom, da joj poklanja onoga u kaci. Vidio ga je i nije ga ubio, nije odveo

sa sobom. Htio je da vidi u njenim očima blijesak zahvalnosti, iskru ganuća, bljedoću straha, rumenilo stida, čovječanski pogled... Ništa nije obećavalo, da će ona doći, a ipak ju je čekao u nadi, koju poznaju samo zaljubljene duše.

Vojnici su već odavna sjedili na konjima. Skoči i on na svoga. Odjaše zatvorenih očiju, s mrakom u duši i nepojmljivim krikom u tom mraku.

IX.

Podveče, kad je već prošlo nekoliko sati, otkako je dragunska četa iščezla u šumama, vrati se gospodjica Salomeja zajedno sa Szczepanom iz svoga skrovišta na brdu. Oboje polete k ranjeniku, da ga izvuku iz kace i smjeste u postelju. A onda podju smjesta na rijeku. Iz mrtva tijela Olbromskoga isteklo je toliko krvi, da je čitav komad livade bio njom natopljen. Gospodjica Salomeja spusti se na zemlju kraj poginuloga. Nije mogla da plače. Čovjek, koji je jučer gledao na nju pametnim i dobrim očima, jedini, kojemu bi povjerovala, ležao je sada u obliku iznakaženih ostataka. Nije shvaćala slijed dogadjaja, ni koliko pojedine zgode ovise o dubokim uzrocima, niti taj strašni kaos, koji je i nju povukao i vrtio u sebi kao mlinsko kolo kapljicu vode. Nije znala, da je i sama majušan uzrok, te se okreće ono veliko kolo. Ne mogaše joj toga svega razjasniti otac, taj prosti, vjerni vojnik, — niti ranjeni ustaša, — obični entuzijast, — niti itko od ljudi, koji su prolazili kroz taj dom, štono se pretvorio u javnu dvoranu. Osjećala je, da su se jedni bacili u vrtlog borbe, jer su zaslijepljeni zanosom, koji ne računa i ne mjeri, — drugi, što su rdjavo računali, — a treće da je zanio veliki san o slobodi ili nada na nju, — neki po zapovijedi, iz mode, u mnoštvu, — a neki od straha pred javnim mišljenjem. Samo onaj, jučerašnji gost,

jedini on je znao, što znači sav taj kaos, mjerio mu je snagu, istraživao smjer i upravljao ga na neki put, koji je on dobro poznavao. On bi joj bio sve rastumačio, bio bi je naučio, što znače dogadjaji, jer se u njegovim očima sjala mudrost i pravednost kao zvijezde u noći. Ali eto baš on leži pred njenim nogama raskoljene glave, iz koje je gola sablja izbila mozak.

Nije mogla da plače. Gušilo je nešto, zasjelo joj u grlo. Zapovjedi Szczepanu, da donese lopatu i iskopa grob tomu čovjeku. Stari je kuhar sjedio na trulom vrbovu panju i žvakao komad crnoga vojničkog kruha, koji je netko bacio i ostavio na stolu u kuhinji. Kad je ponovila nalog, stane on da gundja:

— Da ja tu sad kopam! Ništa drugo, nego samo nosi, diži, služi, iznosi iza njih smeće. A sad opet kopaj!

— Mir! Ta pogledajte...

— A šta da ja gledam na njega!

— Szczepane!

— Kad se hoće takvomu bacakanja, nek se bacaka. Ne mogu oni da nadju posla na svijetu. A ja da mu jamu kopam!

— Tiho — tiho!...

— Pa ja se i ne derem. Zar ne radim, što treba?

Ako vi, Szczepane, ne ćete, sama ću mu iskopati grob.

— Pa eno vam lopata, tu je.

Malo zatim ipak ustane sa svoga panja i počne da traži mjesto na malom humku, nedaleko od vrta. Utisne nogom lopatu u mekanu zemlju... Zareže njome u tratini mjesto za grob. Pljune u šaku i dade se na kopanje jame. Radio je šuteći i baš sasvim ravnodušno. Cijelo to vrijeme sjedila je gospodjica Brynicka iznad pokojnikove glave. Nije opazila, kako iza uglova štaglja, iza drveća izviruju seljaci, žene i djeca. Skupljali su se u gomilice i šaptali medju sobom. Tako se od njih skupio krug radoznalih gledalaca. Szczepan iskopa nedubok grob. Već se spuštao sumrak, kad je prišao, uzeo mrtvaca za noge i stao ga vući do rupe. Gospodjica je Salomeja išla za mrtvim

tijelom do groba. Szczepan ga spusti u vlažnu, podvodnu zemlju i brzo zaspe crnim grudama.

Polagano se stanu oboje vraćati u dvor. Teško je bilo ići. Pusto i studeno im bijaše u srcu. Gadilo im se, kad su gledali crni dvorski krov, koji je pokrivao sijelo bijede. Nerado su stupali na prag. Kad su došli kući, podju najprije, da pospreme iza jučerašnjih gostiju ona dva ležaja, koji su još stajali u velikoj sobi. Gospodjica Salomeja lati se posla pri svijetlu fenjera. Ali kad je pristupila i dotakla se ponjava, pokrivača, jastuka, zgadi joj se. Obje postelje prekrile su nebrojene uši. Donesene su onamo iz židovskih krčma, sa seljačkih drvenih logova, s nadničarskih ležaja, — ostadoše tu kao trag od poljskih vodja, koji se vukli po rupama poljske bijede... Uši ostadoše žive, a one dvojice nestade kao sjenâ...

X.

Prodje polovina travnja. Dugotrajna zima, koja se neprestano vraćala, napokon popusti. S brda za dvorom, gdje se još uvijek skrivale u grmlju krpe snijega, potekoše proljetni potoci. Vodeni pramenovi spletali se medju sobom u potočiće, koji se ljeskali na suncu i hrlili preko pjeskovitoga i strmog vrta. Oni uništiše napokon sasvim plotove, tarabe, okrugle nasade, plijevljene staze, — a proljetne vode osvajale su i zaposjedale obronak i pretvarale ga neprimjetno u pustoš. Sad je potok, kojega prije nije bilo, jurio unakos i preko sredine vrta prema rijeci. Samo je još dvor stajao na svom mjestu. Posvuda je izniknula nova trava.

U to vrijeme krene ustašino zdravlje nabolje. Blizu koljena prostrijeljene noge načinio se golem čir i poslije nekoliko nedjelja pukne on napokon jedne noći, kao da ga raskidoše grčeviti ranjenikovi krikovi. Kako li se njih troje začudilo,

kad je iz dubine toga čira ispuznulo olovno tane! Iza toga dogadjaja dodje Odrowąź k sebi, premda je još uvijek bio mršav i slab. Rane su mu na glavi zacijeljele. Urez pod okom lijepo je zarastao, i zjenica bijaše potpuno zdrava. Gusta kosa pokrije brazgotine od usjeka na lubanji. Knez je ustao iz kreveta. Sad je već i sam mogao da odšepa, ako je valjalo bježati i sakrivati se u štaglju, dok ne prodje vojska. Sam se vukao sa štapom po kući.

Jednoga proljetnog dana stajao je s gospodjicom Salomejom na prozoru u ložnici. Pupinetti je pjevao nakrivljujući glavicu, — pa kako je vidio, da sunce probija iza proljetnih oblaka, sve je glasnije cvrkutao. Pred prozorom, na prije pustom nasadu, iznikla je svijetla trava i ljeskala se u proljetnom ognju tisućom mladih peraca. Usred nasada bijaše mladjahna vitka breza, koja je već prelazila u pravo drvo, ali je još bila slabašna i tanka. Nježni pupovi svijenih listića osuli joj šibljike, vršak i bokove. Kroz tu prozirnu odjeću vidjele se sve šibljike i pruće, svaka grančica i njezina mladica. Brezica je stajala u proljetnoj kopreni kao andjeo, koji je sletio s lepršavih oblaka i spustio se za časak na nesretnu zemlju, da se odmori. Potočići su jurili tu i tamo po vrtu, zamuljili su stare puteljke, razrovali medje i uništili sve, što je na tom obronku uredila i učinila misao i volja ljudska. Neobuzdana radost, razigrani čar života podrhtavao je u zavojima i spletovima naglih brzica, koje su mahnitom brzinom jurile u nizinu. Jedan se od tih potoka vijugao preko nakadašnjih drvoredića i zakvačio se za nasad, u kom se sjala mala breza. Zamuljio mu travu i razastr'o po njoj žutu prevlaku od tudje, s brda donesene gline. Brezica je pila hladnu njegovu vodu, — a divan osmijeh slivao se s nje na potok i spajao je jedno s drugim. Isto takav smiješak razli se na usti-ma kneza Odrowąża i gospodjice Brynicke. Radovali se oni gledajući drvce i bujnu vodu. Poslije toliko nedjelja, koje su proveli u patnji, prvi put im opet izleti iz prsiju slobodan dah

radosti. Prošla je napokon kruta zima, kojoj su oštrinu njih dvoje u najvećoj mjeri premjerili i oćutjeli. Dunu opet topao vjetar, a mrtva zemlja pusti svoje životvorne sokove. Činila im se ta zima kao provalija pusta i puna mraka, kao vrijeme, koje nije još bilo. Promatrali su travu, oblake. Onda dignu oči jedno na drugo.

— Da li i Dominik vidi to proljeće? — zapita gospodjica Salomeja ne toliko svoga druga, nego više čitav široki vrt.

— Nema nikakvoga Dominika . . . — odgovori knez.

— A, dakako! Nema . . . Sama sam ga tu vidjela.

— To je san, kao i moja bolest . . .

— Zar je vaša bolest takodjer san?

— Ružan san.

— A ono tane, što je ispalo iz rane? Zar je i ono san? Zbilja! Htjela sam vas nešto moliti . . .

— Mene moliti? „Ta i polovicu kraljevstva!"

— U ovaj mah samo za ono tane, ali zato za čitavo. Poklonite mi ga.

— Dobro.

— Hvala.

— A šta ćete vi s njime?

— Šta se radi s tanetom? Ratovat ću.

— S kim?

— Zar je malo neprijatelja preda mnom?

— Kakvi su to neprijatelji?

— A šta još ne? Da ih nabrajam . . .

— Da bar jednoga imenujete!

— Još malo pa će i vas nestati odavde, kao što je svega ponestajalo. A kad budem opet sama samcata pa mi se učini, da ste vi bili — san, — pogledat ću ono tane i uvjerit se, da ste vi tu zaista bili.

Odrowąź zamukne. Glava mu nemoćno klone na dasku od prozora. Razmišljao je . . . Toliko je neopisivih, ružnih

patnja podnio u toj sobici, u tom domu, koji je bez gospodara kao i sva Poljska, — a sad pri pomisli, koju mu je ona narinula, da treba da odavde „nestane", ode, — oštar bol, gori od svih fizičkih bolova razdera mu srce nepoznatim orudjem. Ne mičući glave s prozora pogleda sa strane gospodjicu Salomeju. Poslije tolikih napora, nespavanja, nevolja i odricanja bila je vanredno zdrava. Prvi proljetni vjetar, koji joj dirnu problijedjele obraze, oblio ih najnježnijim rumenilom, posuo joj čelo i vrat laganom pozlatom. U crvenim ustašcima smiješili se bijeli zubi kao najčišći travanjski oblak. Kimala je glavom i govorila:

— Već su saznali židovi u krčmi, da je netko u dvoru. Ryfka me opomenula. Opazili su vas ljudi iz sela, kad ste šepali u štagalj. Ja sam kompromitirana time, što ste vi ovdje.

— Politički.

— Nesamo tako.

— Izmaknut ću u četu za dva, tri dana, i sve će se svršiti.

— Molim vas, kako ste vi to samo brzi na „izmicanje"! A hoće li vaša kneževska milost takodjer pogoditi da ide ravno bez štaka? Jer mene su učili u samostanu ove riječi: „Prije neg poletiš, nauči se hodat . . ."

— Sami ste me malo prije gonili.

— Ah, vi s tim vašim gonjenjem! Ja smišljam, šta da se dalje radi . . .

— S čim?

— Sa svačim.

— Ne razumijem.

— A šta je vama do toga, da razumijete. Vi ste tu bili, a sad ćete ustati i otići. Ta važnije su vama stvari na pameti, nego je sve to.

— Nego što?

— Oh, opet to zapitkivanje? Ništa, nego svi me samo ispitkuju: — a tko, a što, a kako, a kada, a na koji način?

Toga je već dosta! To mi je već moglo doći do grla! Zar ne? Dajte, kneže, svjetujte sad malko i vi!

Sve, što je govorila gospodjica Salomeja, bijahu samo kao vanjski znakovi riječi, kojima je ona zakrivala nutrinu duše. Već je odavna osjećala u sebi neshvatljivu promjenu. Nije više bila ona stara. Prestala je da bude slobodna djevojka. Sve je tobože bilo normalno i u redu, — sve, kako treba. Došao je okrvavljen ratnik, našao je zaštitu i otići će na tešku svoju vojničku dužnost. Što može da bude jednostavnije? Ali baš pri pomisli na to, da će on otići, zavirivalo joj u oči nešto gadnije nego sve proživljene patnje, nešto gore nego sama smrt. Gospodjicu Miju salijetale su sad neprestance misli, da će ona, čim samo tog Odrowąža nestane, morati učiniti štogod, da pospješi svoju smrt. Treba smisliti neku stvar, koja bi sama po sebi bila dovoljan razlog, da se usmrti. Zar da ostane opet sama u toj pustoši sa svojom vječnom sjenom, s gluhim, mrkim Szczepanom! Da čeka opet po noći na fenomene tragedije, koja se neprestance ponavljala: noćne pohode, pretrage, prostaštva . . . Gadilo joj se tisuću puta većma da vidi one buduće dane, — premda je to tako teško dokazati, — nego da svrši brzom smrću . . . Žao joj je bilo samo oca. Šta će biti, kad on na svom izmorenom konjicu stigne u noći, zakuca u prozor, pa mu odgovori pustoš? Poći će natrag i za izgubljenu domovinsku stvar hrabro poginuti, onako, kako je junački živio. Zato je i željela, ne bi li ga bar time obradovala, da sama svrši sa sobom onako, kako je njegovu srcu drago, to jest da pogine. Pa je sanjala o velikim djelima, koja je obasjavala sumorna ljepota. Vidjela ih kao zbilju, uživjela se u njih. Odrowąža kao da nije bilo u svemu tomu. Kadikad se samo sjećala, da će se to dogoditi radi njega i onda, kad njega više ne bude tu. Gojila je prema njemu zbog svega toga više neraspoloženje nego ikoje drugo čuvstvo. Teretila ga najraz-

ličitijim prijekorima, a u razgovoru s njim vladala se uvijek otresito, a često i nelijepo. Ali zato ga je iz potaje i te kako rado gledala, — osobito, kad je spavao! Kosa mu je već bila duga, visjela je u crnim uvojcima kao prekrasna pera, — crte u licu bijahu oštre i osobito, kao ni u koga drugoga zasjenjene mladenačkom bradom. Već odavno, dok je podnosio fizičke bolove, patila je zajedno s njim, i to upravo deset puta većma nego on, — a sve za njega, da otkupi njegove muke. Njegove rane bile su u njezinu tijelu i u duši, u srcu i u snovima. I koliko je snova proniknulo poput krvavih, bezlikih pojava — one gluhe i slijepe rane!

Vidjela ga mnogo puta golog i zanosila se neprikrivenom ljepotom muškoga lika. Kad su zacijeljele rane i on joj se upravo pred očima poljepšavao, stane u njezinu srcu da klija tajno sjeme te krasote. Što se on više oporavljao, postajao je sve više samim sobom, vraćao se svojim aristokratskim navikama po tom, što mu se svidjalo ili gadilo, što mu je prijalo ili na što je bio naučen. Ona je svaku njegovu kretnju primala u sebe kao neoborivi zakon. Voljela je ono, što je on volio, — mrzila sve, što mu je ma i najmanje bilo neugodno. Nije mogla da išta smisli, što bi mu ugodilo, što bi udovoljilo njegovim kneževskim zahtjevima, i stoga je živjela u nemoćnom iščekivanju. Ali svaki njen korak, kretnja, misao, svako čuvstvo i nakana — bijahu na njegov mig, radi njegova dobra. Nije htjela, da on to opazi. Stidjela se toga svog nastojanja kao smrtnoga grijeha. Sakrivala ga pred njim i zastirala spoljašnjom otresitošću, a zato se tim teže lomila i patila u sebi. Prije su spavali u jednoj sobici. Otkad noći nisu više bile tako hladne, iznosila je postelju u veliku odaju. Dok još nije imala u sebi takva osobita čuvstva, mogla je da spava u onoj sobi, kraj ranjenika i da se nimalo ne brine za mišljenje svih ljudi, koji bi to mogli saznati. Ali otkad je osjetila onaj neugušivi, neuništivi strah pred Odrowąževim odlaskom, stidjela se da noći zajedno s njime, — stidjela se ljudi, kojih nije tu bilo niti su zato mogli znati, stidjela se i same sebe. Raspalila se doduše u njoj žudnja, da mu ljubi meke usne i turobne, sjenom prevučene oči. Mnogo puta je u noći naumice ostavila kraj njegova kreveta fenjer, a onda se u drugoj sobi na prstima prikradala do vrata ložnice i dugo, beskrajno dugo gledala usta i oči, zaslonjene vjedjama. I kad je tako utapala oči u njegove usne, osjećala je nadzemaljski užitak.

Poljubac ne bijaše tudj njezinim usnama. Kako se ona odgajala u kući, gdje je bilo dosta dječaka, kuzena i odraslijih rodjaka, gdje su se bez prestanka skupljali gosti, susjedi i znanci, — bila je lijepa djevojčica uvijek jedno iskušenje za sve. Ona nije mogla odoljeti, da se svakojako ne uznemiruje i da joj oni ne udvaraju, a kad je već na to pristala, i kad je sama spoznala izdajničku moć dugih pogleda i prvoga užitka, što se i ona nekomu svidja, postadoše joj ugodni sastanci u mračnoj sobi i nasilni poljupci u obraze ili u vrat, koje su joj tobože oteli ili ukrali, a ona ih je zapravo dragovoljno poklanjala. Ipak nijedan od tih prolaznih sretnika nije zadobio ljubav gospodjice Mije. Pokazivala se u tom prije nestašnost lijepe djevojčice, koju su razmazili takvi uspjesi, ujedinila se tu oštra i plaha njezina narav. Jedan već stariji kuzen, koji je dulje vremena boravio u Niezdołama, svidjao joj se kao muškarac. Bio je otmjeniji od drugih, mio i, što je najvažnije, pristojan. Popustila je na njegove molbe i pošla šta više dvaput u njegovu gostinjsku sobu. Prvi put mu nije branila, da joj ljubi ruke, drugi put, da je obujmi oko pasa i poljubi u obraze i vrat. Ali kad je zatim opazila, da kuzen posvećuje svoju pažnju svakoj zgodnijoj ženskoj, požali, što se toliko zanijela, i od cijele te zgode ostade u njoj samo duboko nezadovoljstvo. Toga je rodjaka zaboravila, čim je otišao. Društveni život i odnosi izmedju ženskinja i muška-

raca u niezdolskom dvoru nisu bili baš osobito istančani. Bijaše to život imućnoga plemstva bez veće ugladjenosti. Razgovori su bili dosta trivijalni, a saobraćaj s krasnim spolom skoro prost. Tako je i gospodjica Salomeja koješta saznala od služinčadi, a najviše iz muških razgovora, koji se ticali spolnoga života. Njezine misli stajale su na niezdolskoj visini.

Tek sada, u općenju s knezom Odrowążem opazi ona nešto drugo: — osobitu mekoću u postupanju, uljudnost, čistoću, birane riječi, uza sve to, što im je zajednički život bio tako blizak i iz nužde, tako neposredan. Ona nije znala skoro ništa o njegovim porodičnim prilikama. Dok je u bolesti od bola vikao i u groznici koješta spominjao, razabrala je ona, da imade majku. Gdjekad je pri svijesti spomenuo, da se odgajao u Parizu i da je tamo dugo boravio. Napokon je iz raznih pojedinosti zaključila, da je on svakako iz bogate sfere, a u ustanku da je sudjelovao protiv volje svojih najbližih rodjaka. Sve te prilike okružile ga čarobnim velom i neodoljivo zamamnim mirisom. Ako je morala da ode iz rekonvalescentove sobice, svladavala ju je odmah neizbježiva čežnja. A kad je mogla da onamo udje, nosilo je nešto kao vihar. Kad mu se sad stalo vraćati zdravlje, probudila se u njezinu tijelu njegova snaga. Ali povećaše se i brige radi opasnosti. Sva je duša bila puna mijena i ganuća, nenadane vatre, koja je izbijala sa dna srca, — a najviše bijaše u njoj bezumnoga jada.

Toga proljetnog dana sve joj postane blisko i jasno. Lahor kao da je vadio riječi iz stisnutih usana, — nosio ih i davao im zvukove, kojih ne bijaše u prigušenim prsima. Knez je napola ležao na prozoru i naslonivši se na prozorni okvir gledao u zapušteni vrt. Smiješeći se blago progovori:

— Da nije vas, ja bih već ležao u toj mokroj zemlji. Izrasla bi na meni mlada trava.

— Bila bi od vas bar neka korist. A ovako, ništa nego nevolja.

— Svakako. Bar bi me moskovski konj odgrizao, popasao i pojeo. A tako je sa mnom doista samo nevolja. No, ali ja sam baš dosta puta molio, da me opremite na onaj svijet. Nije nitko htio. Pače ni dragunski poručnik...

— Očito ste odredjeni za neki viši cilj.

— Za visoki cilj — i to drveni.

— O, opet vi počinjete svoje! Uvijek upirete prstom u taj vaš slavoluk.

— Ja? Ali otkud!

— Ala bi negdje razne kneginjice ronile suze, da znadu, kako ste se u kaci na suhom kuhali. Srećom one to ne će nikad saznati, jer biste vi potonuli u bujici suza...

— Što ima da visi, to ne će potonuti.

— Oh, ta vješala! Nekud se vas ne prima smrt, pa što bude, i bit će, ali vješala ne će biti.

— Ako me vi budete uvijek branili od smrti, ne će mi ona nauditi.

— Uvijek! To „uvijek" bit će još — možda dan, dva, još nedjelju i nešto malo od druge. Kako da vas branim, kad ćete otići...

— Vi me nekako neprestano gurate odavde riječima.

— To se zna. Ja sam već takva negostoljubiva domaćica. U smočnici prazno, čačkaj zube! A kad eto iznenada gosta, — pa još k tomu kneza...

Odrowąż digne s naporom glavu, okrene se i zagleda na drugu stranu. Znala je dobro, da mu krupne suze cure iz očiju na oguljeni zid pod prozorom. Nešto je stisne u grlu. Njezine neoprezne riječi zasjekoše se u prsa kao zubi pile. Najprije se malko zlobno nasmiješi, onda pogleda na nj u neprilici, jer sama nije znala, što da počne. No kad ju je obuzelo već tako silno ganuće, te joj se činilo, da joj oganj zahvata kosu nad čelom, — spusti mu ruku na rame, a kad je već položila prste, osjeti, da ih više ne može otrgnuti. Potrese ga malko za rame. On nije okretao

glave. Suze su mu neprestano curile iz očiju. Tada ona već nije mogla da se svlada, nego digne drhtavu ruku i počne da mu miluje dugu, sjajnu, crnu kosu. Mirila ga kao rasplakano dijete, šaptala mu blage, bojažljive, tihe riječi. Onda se sagne, — preobrazi se sva u osmijeh i počne da mu ljubi bijelo čelo. Ljubila ga blago, nježno kao cvijet, koga se čovjek ne može nagledati ni namirisati, — dok ga napokon sama usta ne privinu k sebi. U ljubavnom zanosu prelazila je usnama preko uvojaka njegove kose. Dugo nije okretao glave, jer se nije ni zadivio niti ga je osvojio taj njezin postupak. Njegovo je srce zaronilo u dubinu tuge i nije se začudilo ni razveselilo. Kad je podigao oči, bile su još uvijek pune suza. Gledao ju je kroz suze, koje su neprestano navirale, i jecao je nad strašnom bijedom otadžbine, — nad porazima, koji uspomenom svojom sledjuju krv u žilama . . . Govorio joj, koliko su se pouzdavali u sile — i kako su ih one izdale, — govorio je o vjeri i nadi, od kojih ostade samo očaj. Ona privine njegovu glavu uz svoju i šaptala mu je nešto veselo u oči i u uši. Ne bi oni mogli kazati, jer nisu se ni sjećali, da li su to bili poljupci ili samo riječi i pogledi . . . Duše im se nadjoše zajedno, obuhvatiše se i lebdile su u zajedničkoj ljubavi iznad zemlje kao dva proljetna oblaka.

XI.

Jedne proljetne noći kanda je silan pljusak htio da potopi svijet. Potoci kiše tutnjili su po krovu i pljuštali iza čvrsto zatvorenih kapaka. U sobama je bio najgušći mrak. Gospodjica Salomeja ležala je već više sati na svojoj postelji u velikom salonu bez sna. Vrata od Odrowaźeve sobe bijahu zatvorena, jer ih je sad uvijek pritvarala, kad je išla spavati. Sve nesretne misli, koje su izrasle iz ljubavi, raskrilile se nad njom te gluhe i grozne noći. Činilo joj se, da se vrte oko kreveta kao ukleto kolo,

da zarivaju u kosu kukaste prste i dižu glavu iz sna. Šta da počne? Šta da poduzme? Kako da izadje iz opreke i kako da sebi pomogne? Kakvim sredstvom da utiša nesavladive patnje svoga srca, da uguši jecaj i slijepo razmetanje unutrašnjega, silovitog bola.

Te je noći već tisuću puta naumila razna djela. Da pobjegne s tim čovjekom! Da pogine s njime gdjegod u bitki, u kakvoj divljoj, zvjerskoj, pravoj moskovskoj zgodi! Da umre zajedno s njim, ovdje ili gdje drugdje, — samo da ne ostane na tom svijetu sama, bez njega!

Kako će to biti? Kad ne bude znala, kamo je otišao i šta se s njim dogodilo? Došao je eto stran čovjek, pa je postao svemoćna sila, koja vlada dušom i napunja sobom dušu. A sad da čeka na vijest i da nikad ništa ne dočeka! Da živi, kad njega ne bude, a on je život! Da bude na tom istom mjestu i da se sjeća svakoga časa, da po drugi put proživljava sve zgode — i da uzalud čeka, čeka na kakvu razbojničku vijest! Svaka će stvar prestati da bude ono, što je bila, — pretvorit će se u sliku ili uspomenu. Zar da opet — saznaje, da on jest negdje, da je živ i zdrav, ali s drugom ženom, da živi tamo i tamo . . . Vidjela je kroz noćnu tminu tudje lice, ženske oči, kako joj se zaglédaju u oči, i umirala je u najvećoj muci gledajući sve to. Oh, kako da podnese tu patnju?

Dizala se dakle sa svoga ležaja da izvrši kakvogod djelo, kojim bi ga stekla za sebe. Ta on je još tu! Tamo, iza pritvorenih vrata! Da vikne samo u po glasa, — pa će se probuditi. Javit će se tihim, preslatkim šaptom. Može ga vidjeti, dodirnuti rukama, govoriti i slušati. O, radosti, radosti! Proživljavala je sreću svoju, milovala ju je kao majka dijete. Držala je na srcu, koje je plamenom izgaralo, taj čas, jer je bježao, ljuljala ga u krilu svome i molila se, neka on samo potraje što duže, nek se nikada ne svrši! Ali spoznanje sreće

uzneslo se još više i razotkrilo je bezobzirnu istinu, da vrijeme prolazi, — da će proći dan — noć, a sutrašnji dan da je možda već posljednji. I opet je planula pobuda: šta da učini? Kakav spas da nadje? Sjećala se oca, — i zamiralo je u njoj srce. Gledala je u tu ljubav neustrašivom zjenicom i mjerila ju je po tisuću puta točnom mjerom svoje nove, nesretne ljubavi. Ta, svima nepojmljiva sila, to ništa, — pretvorilo se u sve i sve je progutalo u sebe. Čula je, kako govore o njoj: eto Mija! Tako je svršila! Obične, poznate stvari, prosta pripovijest. Splela se s ustašom, koji se uvukao u kuću. Nitko nije pazio na nju, pa je upotrijebila priliku. Beskrajna, bezdana muka, strašna moć ljubavi — i ta sila javnoga mnijenja, koju su imale u sebi one riječi! Kolike li okrutnosti! Kolikog li bijesa ljudskog! Oganj je udarao u glavu, srce je kipjelo kao divlje. Jecala je u jastuk.

Pa šta da učini? — „Šuti, zaboravi!" — kako to obično znaju da uče starije žene. Skoči s mjesta u divljem očajanju: znala je, da ne će zaboraviti i da ne će naći izlaska. Kad dodju ti dani, koje je vidjela u mračnoj daljini, — ugušit će se u patnji. To znači jamačno ona zapovijed: — „Šuti, zaboravi." Kako da zaboravi onu glavu, one oči, onaj osmijeh, zvuk njegovih riječi! Gdje je ta sila, gdje je način, da zaboravi? Znala je, da takve sile nigdje nema i da je ništa na svijetu ne može stvoriti. Jer kako bi se izvadio iz duše sav njezin svijet, kako bi se istrglo sve, što tim svijetom vlada?

Odlučivala je dalje... Čudesne osnove, sasvim nevjerojatne, pred kojima su je malo prije prolazili trnci, činile joj se naravne, lako izvedive. Ali prije nego je jedan časak prošao, râstao je, dizao se zid zbilje. Zatvarala se kapija s desne i s lijeve strane, a gluhi tamničar, život, metao je na ruke okove.

Što da učini s ljubavi prema ocu? Da je pogazi, odbaci? Doći će on noću i ne će je više zateći. Szczepan će mu saopćiti:

tako i tako. Nisu je ubili dušmani niti su je silovali vojnici, — to bi otac svojom vojničkom snagom radi svete stvari prebolio i predao Bogu na sud, — nego se tako gadno splela s ustašom. Pobjegla je s njim i povlači se negdje. I sad se očinska ljubav, to duboko prirodno čuvstvo, jednostavno kao dah, — ukaza kao zlo, kao nasilje i tiranija. O, očajno, očajno! Kako bi to mogla sama da razumije, da prosudi — kakom svemoći da suzbije i pokara. Zalijetala se na ono strašno pričidjenje, da ga raskida i zgazi. Tada je iznenada dodirne uspomena, i zagleda se na drugu stranu. Pokazaše se divni vidici. Otputovala je eto s njim, sa svojim mužem, u daleke, tudje, sretne krajeve. Nema više onoga gadnog zločinstva, štono se noću mota po putovima, poljima i domovima pogažene zemlje, što lupa u prozore i razbija ljudima san! Ne stavljaju je više na muke poniženja, nema više grižnje od stida, ne dršće više u ženskoj golotinji pred okom tudjinskih vojnika! Ispruži ruke u tamu prema sreći, koja je bila tu, iza lagano pritvorenih vrata.

Ali ispružene ruke hvatao je i kršio udes... Moradoše se povući. Sjedila je na postelji oborene glave, raspuštene kose, zarivši u nju prste. Kako je prstima prebirala kosu, tako je mišlju prelazila nizove i redove svojih zagonetaka. Časovito sanjarenje, omama od sretnih osjećaja, klonulost volje — ponesoše je u carstvo polujave, gdje se nevjerojatne pomisli pretvaraju u zbilju. Eto prolaze ljudi, koji govore tudjim jezikom. Zbivaju se zgode, neznane duši, zagonetke, o koje misao nije još nikad zapela. Vidjela je ljudska lica, oblike zgrada, boje polja, drvorede i gajeve u sunčanom, sanjanom kraju. Tamo — daleko — vodio ju je put s njezinim gospodinom knezom...

Najednom, usred toga polusna, začuje daleko u kući tutanj, kao da je tko opalio hitac ili iz sve snage udario u prazno bure. Onda nastane još dublja i veća tišina. Naježi se kosa na glavi. Strah proleti kroz ukočeno tijelo. Salomeja napregne podraženi sluh i učini joj se, da opet čuje huku. Je li zbilja bio

taj drugi tutanj, — ili nije? Zacijelo je bio, jer tijelo dršće zbog njega kao list. — Dominik! Još časak i nešto sune kroz sobu, kao da se vrata od velikog salona otvorila širom, ali bez ikakva šušnja. O, Bože! Eno stoji na vratima! Crni lik, — bijelo lice.

Prekrije rukama oči, savi se u klupko, utisne glavu u jastuk, ali još uvijek je vidjela onaj lik, nije mogla da ga skine s očiju. Strah poče da je zamahuje i baca. Nešto je gonilo s mjesta, udaralo u kosti, tiskalo u rebra. Nije dalje mogla! Skoči na noge. Grozno krikne.

Iza pritvorenih vratiju javi se knez jedamput i drugi put. Šaptom je pitao, što se zbilo. Zar lupaju vojnici na vrata? Pljusak kiše zaglušivao je njegove riječi, a tutnjanje dažda po krovu nije dalo da se razaberu izrazi. Ne znajući od straha, šta se s njom zbiva, dršćući cijelim tijelom izvuče se gospodjica Mija iz postelje i u košulji podje po mraku. Zagledala se široko otvorenim očima u vrata salona i vidjela je gotovo kao na javi, da tamo stoji Dominikov lik. Opet zakrikne, izgubi sasvim pamet i prileti k Odrowążevim vratima. Sva u vatri od groze, cvokoćući zubima, upadne u njegovu sobu, — i krikne. Tek kad se našla kraj ustašina kreveta, osvijesti se i opazi, što je učinila. A kad je on ugledao u mraku bijeli njezin lik, pruži ruke i namjeri se na njezine stisnute pesti.

— Što se dogodilo? — upita knez.

— Dominik! — istisne ona, ne mogući da dodje k sebi.

— Gdje?

— Tamo, — za mnom!

— Ta nema nikoga!

— Stoji na vratima.

— To je prividjenje.

— Ali bacao je bačve.

— To vam se samo čini!

— Zar vi niste čuli?

— Djetinjarija! Kace se osušile u dvorani na propuhu, a sad od kiše opet uvlače vlagu i pucaju.

— Bolje da ne govorite tako!...

Milovao joj i gladio ruke, da je umiri. Svaki je takav dodir doista utišavao uzrujanost, ali je ujedno odisao plamenim jezicima. Htjede da izvuče ruke iz njegovih, ali on nije puštao. Privlačio ih naprotiv sve više, privijao k sebi, na usta, na prsa. Pritiskao ih na vrat, na čelo, milovao se njima po licu. Tad se ona nehotice nagne k njemu, jer ju je sve više privlačio, i osjeti njegov dah na obrazu. Nije više mogla da ode, da digne glavu. Nebeska se sreća spusti na nju, kad je preko košulje obujmiše njegove ruke i bespomoćnu pritegoše u postelju. Neizreciva radost izbi zadnji ostatak razuma, pameti, svijesti, osjećaj mraka, vid i sluh. Radost zamijeni sve. Uzdahne u nezasitnoj nasladi, pripije se sva uz njega, uz toga čovjeka, kojega je toliko ljubila! Šapat je uzvraćala šaptom, svaki poljubac poljupcem, svako milovanje milovanjem. Postade kao besvijesni val morski, koji tone u drugom valu, — kao lagašan oblak, koji se pretvara u drugi oblak, — kao grančica drveta, koja se poslušno ljulja prema vjetru, premda i ne zna, gdje je i čemu je. Razvezaše se sve misli, nestade straha pred rastankom, i strašne zagonetke nadjoše prosto razjašnjenje. Počne da mu nešto govori o mislima, koje su je progonile, dok se sama prevrtala po postelji, u onoj sobi. A kad ju je on zapitao, što nije već prije došla, kad se tako jako bojala i tako silno žalostila, nije znala da odgovori. Učinila se samoj sebi ludom i plašljivom. Sad je spoznala taj čas svoga života kao sreću bez granica, bez mjere, bez početka i kraja. Evo taj čas riješio je sve. Podvuče svoje divne ruke pod ljubljenu glavu, privine k sebi toga čovjeka, kojega je otela smrti, i ljuljala ga je na svom čistom krilu, kako je malo prije ljuljala i sam onaj čas ljubavne sreće, što boravi s njime pod jednim krovom.

Odrowąź oćuti rukama njeno tvrdo, jedro tijelo, — djevičansku ljepotu njenih bokova, prsiju, ramena i nogu, — ogluhne i oslijepi, izgubi razum, pomahnita od užitka. Činilo mu se, da umire. Njegovo biće potone u njoj i prestade da bude samosvojno. Upije se u nju i preobrazi u samu sreću. Poljupci su bivali sve nezasitniji, beskrajni, vatreni. Veseo poklik otimao se iz usta. Riječi milovanja padale su na usne, na oči, na grudi, na kosu...

Kiša je udarala po krovu, bila u zidove, bubnjala iza zatvorenih kapaka usred crne, nepronicave noći.

XII.

Doveze se napokon pred hodnik židovski dvopreg, i iz kočije izadju gospodin i gospodja Rudecki. Pustili su ga iz tamnice za veliku jamčevinu nastojanjem njegove žene, — ali bio je bolestan. Mogao je doduše da ide poštapajući se, no izgledao je vrlo zlo i nije ništa govorio. I gospodja Rudecka se promijenila, da je nije bilo moguće prepoznati. Kao da ih je slabo zanimalo **sve,** što zatekoše u kući.

Gospodinu prostru krevet u njegovoj negdašnjoj kancelariji, i tu on smjesta legne. Gospodja obidje sa Salomejom sobe i sve zakutke u kući. Kad je domaćica ugledala stranoga čovjeka u ložnici svoje hranjenice, ne pokaza nikakvoga iznenadjenja. Samo je zamišljeno i turobno klimala glavom, kad su joj kazivali, tko je to i zašto tu leži. Njezina dva sina propadoše u tom ustanku. Jednoga isjekoše tako, da nije ni ostataka našla. Drugoga je vidjela u mrtvačkoj košulji s trobojnom kokardom na vratu. Gledala je, kad su ga zajedno s bojnim druzima bez lijesa spuštali u zajednički grob. Treći je sin bio još negdje u polju, Bog zna, da li živ ili mrtav, zdrav ili ranjen. Pa kad su njezine sinove vukli po zimskim ugarima

podivljali konji, kad oni ne nadjoše krova, da sklone glavu, ni dasaka za lijes u toj zemlji, za koju su dali svoj život, — šta je njoj do toga, ako je tudj čovjek našao u njihovoj kući njege i zaštite? Sve bješe njezinu srcu ravnodušno. Ona se zamisli, zaklima glavom i onda ode iz sobice.

U to je vrijeme Odrowąź opet zapao u bolest. Jedne noći, oko dvije nedjelje prije dolaska Rudeckih, javi Ryfka zakucavši u prozor, da dolazi vojska. Prije nego dospješe da probude kuhara, bio je dvor već opkoljen, i knez je bosonog i u košulji morao da umakne kroz pokrajni trijem u vrt. Pobjegao je na brdo za zaseokom i sakrivao se u grmlju sve dotle, dok nije četa opet otišla. Kad su ga ujutro našli, bio je promrzao do mozga u kostima i gotovo sasvim bez svijesti. Iza toga dobije jaku groznicu i padne u tešku bolest, ali nitko nije znao kakvu, jer nije bilo ljekara, da je istraži. Čitave je dane i noći buncao u groznici. Pomisliše već više puta, da će taj čas umrijeti. Kad su se gospodari vratili kući, bilo je bolesniku već mnogo bolje, ali je još uvijek bio u opasnosti. Groznica nije prestajala. Bolesnik nije ništa jeo ni pio, nego je samo staklenim pogledom gledao pred sebe.

Gospodin Rudecki provede prvu noć u svojoj sobi bez sna. Sutradan ustane rano, — premda ga je žena opominjala i zadržavala, obuče debele čizme, staro svoje odijelo i podje iz kuće. Sidje s hodnika i stane da sve pregleda: razvaljene plotove, vrt, koji je zarastao korovom, tragove od konja, gdje su stajali oko dvora, izgorjele gospodarske zgrade, od kojih su još samo opaljeni stupovi stršili iz zelenila . . . Zaviri u puste staje, prazne obore i prazne rovove za krumpir. Promatrao je neuzorana i nezasijana polja — i svu tu pustoš, koja je prekrila taj kraj.

Stajao je tako na gumnu i pomno razgledao oko sebe. Onda se vrati u kuću. Ali kad se tamo našao, jako mu pozli. U rdjavom ga stanju prenesu u krevet. Gospodja Rudecka

uputi Szczepana, da ma za koju cijenu najmi u selu ili kod židova par konja i dopremi iz obližnjega gradića ranara, koji je u cijeloj okolini uživao velik glas i slavu. Predveče stigne ranar, pravovjerni židov, čovjek već u godinama. On pregleda niezdolskoga vlastelina, izvidi, kako je s njime, pucne ustima. Preporuči mir i prepiše različite ljekarije. Onda ga stane gospodjica Salomeja živo moliti, da isto tako pregleda i ustašu, — pa on učini to, ali u velikom strahu i još većoj tajnosti. Tu pronadje tešku, opasnu bolest. Nije htio da joj kaže ime. Zabrani, da se itko razgovara s nesretnim knezom i da mu ne dolaze u blizinu, osobito da ga čuvaju od svakoga uzrujavanja, jer — reče on otvoreno — to bi ga moglo stati glave. Napokon stane mudro i tajinstveno da prevrće očima i izjavi, da će, ako Bog da, možda oba bolesnika još ozdraviti. Sam on da tu ne može mnogo pomoći. A onda ode.

Gospodin Rudecki nije preživio toga, što je vidio i što ga dočekalo u Niezdołama. Poslije tri dana on premine. Pogreb mu bijaše jednostavan i siromaški, kako je odgovaralo onom vremenu i prilikama. Svijet iz sela ne dodje na ukop. Samo nekoliko starijih seljana zaviri u dvor, da pogledaju vlastelina, više iz radoznalosti i da vide, je li zbilja umr'o. Lijes skuje seoski majstor, koji je svojim suseljanima gradio to zadnje utočište.

Pošto je mrtvo tijelo gospodina Rudeckoga odvezeno na župno groblje i sahranjeno, nastanu u niezdolskom domu još tužnija vremena. Lila je noću suze udovica i sirotna majka. Prepletalo se u nje dvoje — osjećaj, da joj život dosadio, i potreba, da živi za ostalu djecu, — gadilo joj se, da se ičega lati, a morala je da revnuje i radi. Opet su redom i naizmjence pretraživali dvor vojnici, i svraćale se u nj razbijene ustaške čete.

Pored svega toga u toj pustinji nijemoga bola motala se i ona vječna utvara, obilazio je Dominikov duh. Kao da se on

svemu rugao. Udovica je neprestance slušala njegove korake, slušala, kako lupa vratima, kako se smije u praznoj, dalekoj sobi, iza desetih vrata... Činilo joj se, da on neprestance hihoće od veselja, što je u tom dvoru, u toj kući, u toj sreći sve pošlo tako po zlu. Njegova patnja, životna dosada i divlja smrt — uzeše odmazdu. I tako je hodao noću po pustom dvoru, provlačio se kraj pokućstva, zavirivao kroz odškrinuta vrata, vrebao iza ormara... Promatrao je sve, — cerio se i grohotom smijao zao duh niezdolskoga dvora.

XIII.

Dodje već i krasni mjesec svibanj, a Józefu Odrowążu nije se još vratilo zdravlje. Proljetno je zelenilo prikrilo rane na izderanoj zemlji. Perca, lišće, stapke, vriježe, šarovite i promjenljive boje zastriješe zemlji rane i nametahu se ljudskom oku. Baš onako, kao što su usisali u sebe vlagu i trulež, tako su bojama, oblikom i beskrajnom snagom svoga rasta htjeli da usišu u sebe patnju iz duša, da izbrišu spomen o onomu, što je već palo i umrlo. Sve je raslo i bujalo novomu životu na dobro, — smrti na štetu. Noću je pjevao slavuj kraj vode, nedaleko od humka, pod kojim je počivao Hubert Olbromski. U niezdolskom dvoru započne nešto malo drukčiji život. Gospodja Rudecka stane da pogadja i uzima sluge i radnike, da kupuje inventar, uvodi poredak, rad i točnost u gospodarstvu. Smišljala je već i to, da nanovo digne štagljeve, obore i žitnicu. Kuhali su se redovito ručkovi i večere. Szczepan je opet stajao kraj tepsija, zdjela i lonaca. Imao je na pomoći za sudoperu jednu prljavu curu, djevojku, koja je prala sudje i čupala piliće. Vječno se na nju derao divljim glasom i udarao je u rebra, da dvostruko nadoknadi, što je propustio za nekadašnjega kuharsko bezvladja. Razgovarao se po svom

starom običaju s ognjem, nešto mu je izjavljivao, dokazivao, svadjao se, tvrdio i protivio se. Vatra mu se često očito nije pokoravala, jer je stari lupao opancima i prijetio joj šakom.

U dvoru su neprestano čekali, da dodje otac gospodjice Salomeje, stari gospodin Brynicki, koji je već mnogo godina bio pravi gospodar u Niezdołama i upravitelj svega imanja, da se on neopaženo vrati iz čete, preuzme upravu, uvede opet red, namjesti i pokrene cijeli taj veliki, stari gospodarski sat. Uzalud su čekali... Jednoga predvečerja stigne u dvor neki seljak, umoran od puta, iz dalekih strana, iz świętokrzyskih šuma i donese strašan glas: otac gospodjice Salomeje nije više živio. Ranili su ga negdje u bitki u gorama, pa se onako teško bolestan krio po seljačkim kolibama u okolini samostana svete Katarine, kod dobrih ljudi u nekom šumskom selu. Liječio se tamo, kako je mogao i znao, na stare, vojničke načine. Metao je na rane razne masti, pio vodu od kuhanih ljekovitih trava, koje je on dobro poznavao. — Uzalud! — Nadodje čas, kad je vidio, da je došao konac njegova života.

Tada je on namolio seljanina, koji ga je skrivao i držao u svojoj kući, da odnese glas njegovoj kćerki. Napisao joj je pismo. Na hrapavom i tvrdom odresku sivoga papira, koji je ponio odnekud s pohoda, napiše kćerki pred smrt svoju poruku, i to posljednjim olovnim tanetom, zašiljivši ga nožićem, jer nije imao druge sprave za pisanje. Preporučivao je kćer Bogu i plemenitosti rodjaka svojih, s kojima je tolike godine dijelio kruh i trud. Zaklinjao ju je, da čuva dobar glas, da živi i radi u poštenju. Pisao joj o sebi, da je teško bolestan i da mu nema više izgleda, niti da bi mogao otići odande, gdje piše, niti se gdje drugdje liječiti. Noge su mu oduzete. U glavi šumi. U očima je mrak. Pisao je još i to, da ne osjeća više u duši staru svoju snagu, a u srcu da mu je velika tuga. U pripisu je dodao, da šalje kćerci Salomeji posljednji svoj novac, što mu je još ostao — četrdeset i sedam zlatnih poljskih forinti. Još jednom je preporučivao „ćerčicu Miju" Bogu, s kojim u srcu umire, Njemu, koji — „bez prestanka bdije nad svijetom", — opraštao se s njom i blagosivao je.

Seljak, koji je donio pismo, doda naustice, da je onaj ustaša umr'o nabrzo iza toga pisma i da su ga seljani noću i kradom sahranili na starom groblju kod kapelice u tom gorskom selu u świętokrzyskom kraju. Seljak razveže čvor i pošteno izbroji na klupu u hodniku povjerenih mu četrdeset i sedam zlatnih poljskih forinti. Zatim je pripovijedao još mnogo pojedinosti o posljednjim časovima staroga ustaše. Bio je taj seljak sasvim drukčiji nego niezdolski seljaci. Držao je stranu „svojoj vjeri" kao i svi seljani u tamošnjim selima. Čudom se čudio, da ima seljaka, koji mrze „poljake", a naišao je na takve na svom putu, kad je noseći poruku, dolazio u daleki kraj, gdje je sada prvi put. U njegovu je naime kraju svijet vjerovao svojima i bio na poljskoj strani, — pomagao je ustaše na prolazu, sakrivao ranjenike, od njih je pače i sve, štogod bijaše mladje i vatrenijega duha, otišlo u četu. Gospodjica Salomeja obaspe ga hvalama, okrijepi jelom, i on krene odmah natrag, jer mu se valjalo žuriti na daleki put, nepoznatim stramputicama, kuda su ljudi slabo prolazili, kroz šume, da se ne namjeri na vojsku. Gospodjica Salomeja otprati nekoliko vrsta uz poljske medje — toga posljednjega svjedoka i tužnoga vjesnika. Kad se rastala s njime, gledala je dugo i dugo za njim, — za tim glasnikom, koji joj je došao od oca, a sad ide onamo, gdje on počiva. Lik se seljakov smanjivao, bivao je sve sličniji zemlji . . . sutonu . . . Kad se sasvim udaljio i nestao, zapadne ona u dubok očaj. Ubio joj dušu taj glas. Dvostruka, trostruka, tisuću puta veća bijaše njezina patnja, kad je brojala dane pa se osvjedočila, da joj je otac izdisao u samoći onda, kad se ona podala svom dragom. Umirao je on baš onda ili oko te noći nezaboravne, kad joj se očeva ljubav činila te-

retom, ropstvom. Klone od tuge. Bez suza u očima potrči preko cvjetnih polja k onom domu. Bolni se krik kidao s usta. Ali tada zaplamti u njoj to veća, strašnija, jedina i beskrajna ljubav prema dragom.

XIV.

Gospodja Rudecka odluči da radi za cijelu porodicu i za sve njezine članove. Laćala se gospodarstva. Ali sada se sve kidalo, kvarilo, izmicalo iz ruku. Svakako su se prilike sasvim promijenile. Ljudi bijahu drukčiji, to zlobniji i drskiji, što su prije niže sagibali šiju. Sve je nestajalo, sve je raskradeno, i to gotovo sasvim javno. Rasipao se sav trud i gubio u ništa.

Gospodjica Brynicka morade kao mladja i zdravija da uzme na svoja ledja glavni dio posla. Pa zato nije više mogla da se ispava, a jela nije skoro ništa. Skrb za kneza dotjera je dotle, da se nalazila u neprekidnom očaju, ali ona ga je neprestano prikrivala lijepim licem, šalom i veselošću, samo da odvrati od sebe svaku sumnju. San je zamijenila polujava, polusnatrenje, koje poznaju samo zaljubljene ženske. Jednim je uhom bila u svijetu snovâ i sanjarijâ, a drugim je osluškivala bolesnikov dah i budno hvatala svaki šuštaj. Misao joj je prskala, dizala se u vis, polijetala stotinu milja nad zemlju, pa ipak ona nije prestajala da neprekidno pazi, razmišlja i logično zaključuje, kako bolest napreduje i u kom je sada stanju.

Vojska nije sad više tako često prolazila i dolazila, jer su ustaše bili stisnuti u šume, a time su odvraćali neprijatelja od ljudskih naselja. Usto je glavno težište gerilskoga rata bilo za neko vrijeme preneseno na drugu stranu.

Obadvije ženske staroga dvora upotrijebiše priliku, koliko im je sila dotjecalo, i radile su od zore do mraka. Bilo je toliko zaostataka! A pritom su se glasno smijale i razgovarale

samo o veselim stvarima, da prikriju svoje prave, unutarnje osjećaje, — napokon možda i zato, da smijehom sapnu dušu i oduče srce od navike: plača. Ali to nije uvijek uspijevalo. Jednoga sunčanog dana vjetrile su u vrtu kovčege, koji bijahu cijelu zimu čvrsto zaključani. Vadile su stvari obje rodjakinje i vješale ih u vrtu. Radile su živo, i veselio ih taj posao. No tada ode gospodja Rudecka nešto u kuću i dugo se nije vraćala. Uto začuje gospodjica iz dvora grčevit krik. Poleti onamo. Tražeći pojuri iz sobe u sobu. U blagovaonici u kutu, — bila je to velika soba kraj kuhinje, — zateče gospodju Rudecku, gdje sjedi na podu, za ormarom. Nesretna je mati našla u pretincu malo dječje odijelo svoga Gucia, — onoga sina, što su ga sasjekli u ustanku. Zgrabila je sada njegov nekadašnji kaputić s pozlaćenim pucetima i prekrstivši ruke preko njega pritiskivala ga na prsa, čučala je tako na podu, ljuljala se naprijed i natrag, slijepa, gluha, izvan sebe od bola. Divlji krik, sličan pisku kopčevu, prodirao je izmedju njezinih stisnutih zubi. Kad ju je rodjakinja podigla sa zemlje, otvori ona oči, osvijesti se, stane se i ispričavati, što se nelijepo ponijela, i dade se opet na posao.

Sve kolike vijesti, koje su dolazile iznapolja, svaki štropot u dvorištu uzrokovao je drhtanje, strah i patnju, jer je onda uvijek trebalo bježati. Zato i zamrziše u niezdolskom dvoru na štropot i tutanj. Medjutim jednoga popodne u drugoj polovici svibnja zaustave se pred dvorskim hodnikom velike, blistave karuce sa četiri gojna i ugrijana konja. Gospodja se Rudecka strašno uplaši, istrči u predvorje, stane za vrata na glavnom ulazu i počne gledati napolje kroz pokrajni prozorčić očekujući kakav novi udarac. Gospodjica Salomeja promatrala je takodjer karuce sakrivši se iza zastora u velikoj sobi. Na sreću ne izadje iz kočije muškarac, nego ženska, a onda im odmah bude lakše. Strana gospodja bijaše visoka, i unatoč sijedoj kosi razbirali joj se na licu tragovi ljepote. Ona pridigne velo svoga crnoga šešira i uzme se obazirati na sve strane, jer je zacijelo čekala, da joj

tko izadjeususret. Ali u ona vremena bijahu domovi negostoljubivi, a ljudi nisu bili željni ni da vide druge ljude. Domaćica se nije žurila da primi gosta, sve u nadi, da će se ta dama onako, kako se dovezla, i odvesti u svojim sjajnim karucama. Crna se gospodja približi hodniku i stane se penjati po stubama.

Stepenicâ bješe nekoliko, — a ona kao da nije mogla da zakorači na njih. Sad je već trebalo otvoriti vrata i izići joj ususret. Kad se gospodja Rudecka pokazala na pragu, opazi je došljakinja i klimne joj nekoliko puta glavom. Bila je blijeda kao papir, upalih očiju i modrih usana. Pošto je stupila na prvu stepenicu hodnika, spotakne se o drugu i upravo čudnom nespretnošću poklekne na nju. Drhtavim glasom, kroz zube, koji su cvokotali kao u groznici, upita:

— Nije li to vlastelinski dvor u Niezdołama?

— Jeste . . . — odvrati domaćica.

— A vi ste može biti gospodja Rudecka?

— Jesam . . .

— Kazivali mi . . . Saznala sam, da se tu zimus liječio ranjenik . . . Tražim već tri mjeseca . . . rekli su mi . . . To je mladić. Smedjokos. Vitak. Visok.

— A kako se zove?

— Zove se Odrowąź, ime mu je Józef.

— Možda ste vi njegova majka?

— Majka . . .

— Izvolite unutra.

— Je li tu?

— Jeste.

— Živ?

— Živ.

— O, Bože! Tu, u toj kući?

— Tu. Udjite samo, gospodjo.

Ali došljakinja nije više imala snage da udje. Presretan osmijeh, koji se pojavio na njenim usnama i licu, kanda je bio

posljednji stepen njene snage, ostatak sve kolike sile. Ona klone na koljena, pruži ruke prema gospodji Rudeckoj i — onesvijesti se. Gospodjica Salomeja doleti u pomoć, podigne i počne da vodom doziva k svijesti kneževu majku. Kočijaš, koji je slušao sav razgovor, ošine konje, zaokrene u dvorištu četveropreg i brzo odjuri. Kneginju Odrowąževu unesu obje niezdolske domaćice lijevo, u odaju, koja je bila daleko od ranjenikove ložnice. Tek što je ona došla k sebi, pogleda gospodjicu Salomeju i zapita:

— Vi ste to spasli moga sina od smrti?

— Otkuda znate to?

— Od doktora . . . — šapne ona.

— Od doktora Kulewskoga?

— Da. Tražila sam na sve strane, prešla sam sva bojišta, prenoćišta, dvorove, sela, raspitivala se u svih ljudi. Napokon . . .

— Ali on je teško bolestan . . .

— Bolestan! Šta mu je?

— Ne znam. Bio je ranjen . . .

— Znam za te rane. Na glavi, na ledjima . . . onda oko . . . Sve mi je kazao doktor. Je li ono tane još u rani?

— Nema više taneta.

— Nema ga više!

— Ali je došla neka bolest.

— Bože moj! A gdje je on?

— Sada ne ćete moći da ga vidite, jer on možda ne bi preživio takvo ganuće.

— Zar je tako bolestan!

— Tako je rekao ranar, koji ga je pregledao.

— Dovest ćemo doktora! — stvori odluku mati.

— Dobro! — šapne isto tako tiho djevojka.

Onda se nagnu jedna k drugoj, i počnu šaptati, kao da prisluškuje kakav neprijatelj, o pojedinostima te bolesti, o najsitnijim njezinim pojavama, simptomima, mogućnostima i spa-

sonosnim sredstvima. Zaboraviše sav svijet, svezaše se najednom jedna uz drugu, sjediniše zajedničkim osjećajima, koji su se u jednoj i drugoj odmah pojavili, spojili i spleli u čvor. Gospodja Odrowąževa sjedila je na kraju sofe, a Salomeja kraj nje na taboretu. Majka neopaženo obujmi rukama nepoznatu djevojku oko struka, — podje joj dlanovima do vrata, privuče je na prsa, privine k sebi njene ruke, glavu, ledja i stane se zajedno s njom ljuljati u zahvalnom svom zanosu. Gladila joj sjajnu kosu tankim prstima, milovala joj bez prestanka dlanovima obraze. Nije ni sama opazila, kako je u mahnitoj svojoj radosti uhvatila gospodjicu Miju za ruke i pritisnula ih na svoje usne tako naglo, te je ona jedva dospjela da povikne i da ih istrgne. Nasuprot njima sjedila je u svom fotelju gospodja Rudecka. Uljudno se smiješila i bila je onako udvorno mirna, kako se pristoji pred gostom. Prignula je radoznalo glavu i slušala razgovor, dijelila je radost s majkom, koja je našla sina na vijugavim stramputicama i dalekim stazama poljskoga ustanka. Ali njene oči nisu zapravo vidjele lica, a uši nisu ništa čule od pojedinosti, koje su tako beskrajno zanimale one dvije. Njene su oči gledale kroz njih nekamo u stakla na prozoru ili u hrapave dvorske zidove, u polja, u daleke šumske dolove, a možda su se usudile pogledati i u nedohvatne oči strašnoga Boga.

Kneginja zaboravi za svijet, za društvene običaje i za sve, što je najprije trebala učiniti, nego stane moliti gospodjicu Salomeju, neka joj dopusti da vidi sina. Ali mlada zaštitnica nije htjela da na to pristane. Odveć je dobro poznavala bolesnikovo stanje, znala je, da bi on, ako ugleda mater, mogao zapasti u stoput jaču groznicu, a ta groznica da bi ga mogla ubiti. Dugo su se pogadjale. Jedna je neprestance molila i preklinjala, druga nije htjela da popusti. Slože se napokon u tom, da majka vidi jedinca kroz pukotinu izmedju vrata. Zaboravivši gospodju Rudecku podju na prstima kroz predvorje i salon. Gospodjica Salomeja proleti kroz veliku sobu, udje u ložnicu i ostavi

za sobom pritvorena vrata. Kroz pukotinu se vidjelo bolesniku u lice. Gospodja Odrowąževa pristupi i zagleda se kroz tu rupu tako tiho, da Salomeja nije znala, je li ona već tamo, gdje je trebala da bude, ili još stoji podalje od toga mjesta. No ustašina se majka već primaknula sasvim polagano otvoru izmedju dovratka i vrata, klonula je na koljena i zagledala se u sina. S molitvom na uzdrhtalim usnama, kroz potoke neiscrpnih suza gledala je u predrago lice. Prodje tako jedan, a zatim i drugi sat. Gospodjica Salomeja nije mogla da je digne i otkine s toga mjesta. Tek kad se približilo veče i počelo da zakriva bolesnika, odvuku kneginju silom u jednu podalju sobicu, gdje je za nju već bila spremljena postelja.

XV.

U dvoru nastane drugi život. Kneginja je, da spase sina, dovodila liječnike i plaćala im bogato za njihove savjete i strah. Pod različitim izlikama najmi služinčad, a sve njemu za poslugu. Plaćala je za sve i sipala novac desno i lijevo, samo da joj ljubljeni jedinac dodje opet do zdravlja. Medju ostalima pomogne se tom prilikom i stari kuhar Szczepan Podkurek i postane svoj čovjek. Kad je gospodjica Salomeja ispričala, na koji je način starac toliko puta spasavao mladiću život, — kako mu je poklonio opanke i nahranio ga kašom — i koliko je za nj poslije učinio, gospodja Odrowąževa naprosto nije znala, kako bi djedaka nagradila. A što je i mogla da mu učini, nego da ga nagradi novcem? Turi mu dakle u ruke kesicu zlatnika, pošto ga je prije toga obasula tisućom hvala. Djedo spremi kesicu u njedra i čuvao ju je kao oko u glavi. Ali to, što je došao do toga silnog zlata, okrene strmorom sve njegove misli. Hodao je kao i prije u pustenoj košulji i hlačama, štono su bile izbijene na koljenima, izderane i prljave, — išao je još uvijek u starim

*

papučama s drvenim potplatima. Kao i dosad nije nikako pokrivao glavu, jer odvajkada nije nosio ni šešira ni kape. Kuhao je i dalje za dvor i služinčad, — ali je morao po želji gospodje kneginje da za mladoga gospodina gotovi sve sam, i to sve osobitija jela. To, što je imao novaca, bilo je dakle za nj nešto sasvim izvanje i nerealno. Svaki se čas mašao rukom u njedra i opipavao svoje blago, da se osvjedoči, ne varaju li ga ćutila i je li zbilja baš on, kuhar Szczepan, taj bogatun, o kojemu sada i sam neprestance sanjari. Kad u kuhinji nije bilo nikoga, razgovarao se po svojoj staroj navadi — s ognjem. Razgovor se uvijek ticao neke kradje:

— Ukrao! — zalijetao se on šakama na oganj, — a komu sam ukrao? Govori onda, kad znaš, — komu! Ukrao! Vidite vi, ljudi moji... Ukrao toliku kesu, — a komu? Je li nju tko imao ovdje, ili je ostavio, ili šta? Svinje ste vi, ne ljudi! Gospoja mi dala, milostiva gospoja, zato što sam joj sina spasao. Eto zato mi je dala! Još mi prevukla ručicom preko gubice i cmoknula me u čelo svojim usnicama. Eto, da znate sad, vi svinje, a ne ljudi! Svjedoka, — kažete, — nije bilo pri tom poslu... Pa dâ da nije bilo! A jesam li ja kriv? Otkud sam znao, šta hoće ona sa mnom, kad je ušla tu u kuhinju? Da sam znao, onda bih vas, kujini sinovi, pozvao: hajd amo pa bleni! Mogli ste stati u kraj pa gledati. Onda biste sami vidjeli, prokletinje jedne, kako je bilo. Eto tu je stala, kraj ognjišta... Gledam ja, gleda ona. Onda ti ona uzme tu kesu, — iz džepa je uzela, pa meni u šaku... Nâ, — kaže, — brate, — tako je kazala sama milostiva, gospoja kneževica, — pa Bog neka ti plati! Pa kupi sebi, štogod hoćeš! No eto — a šta sad? Je l' istina, ili nije? Kazujte, mrcine, jedan za drugim! Nek zapovjede, da se zakunem, pa ću se zakleti! I ona će posvjedočiti, kako je bilo. Tu je stala, kraj ognjišta... Gledam ja, gleda ona. Onda ti ona uzme tu kesu, iz džepa je uzela, pa meni u šaku... Ukrao! Nisam ukrao, kujini sinovi, već je moje...

Oganj očito nije vjerovao, — plamsalo je u njem nevjerovanje i sumnjičav smijeh, jer se Szczepan i dalje derao i sipao prostačke psovke, koje se ne mogu ponoviti.

Svaki čas kad nije imao posla, odšuljao se kradom na brijeg za vrtovima, tu bi se uvukao u najgušće grmlje i vadio iz njedara kesicu. Pomno je iz nje istiskivao komad po komad sjajnoga zlatnoga novca, redjao ga na prostrto lišće jedan do drugoga i trudio se da sračuna. Ali točan zbroj te svote prekoračivao je njegovo računsko znanje. Nije mogao da procijeni i odredi, koliko je to njegovo blago. Dosjećao se neprestance iz davnih godina nekih velikih brojeva i dugačkih računa, koji obuhvataju mnogo desetica. Ronio je mislima u nepoznati mrak čovječjega računanja, mozgao je i vadio iz ništavila nekakav osobiti, svoj sistem, dodavao je naime jedan novac drugomu, da dodje do čitavoga zbroja, — zbrajao je s mukom, kako to rade sluge, kad vilama bacaju snopiće na sjenik. Ali sve se to mjestimice plelo i bunilo, jer je zapinjalo za nepoznatu vrijednost zlatnika. Morao je da ostane pri tom, da ležeći potrbuške pilji u sjajne kolutiće, koje je poredjao po lišću, i da se kesi na njih svojom rupom u zubima i smiješkom neopisive sreće. Nije se usudio da ikoga zamoli, neka mu ustanovi veličinu imanja, jer se bojao izdaje, prevare, podvale, kradje i razbojstva. Tako je pri tom i ostao. Poslije nekoga vremena rodi se u njemu želja, da podje u svoj „kraj”, to jest u selo, kakve tri milje daleko od kuhinje, u kom nije bio već više od dvadeset godina, jer je neprestano kuhao u dvoru. Sanjario je, kako bi se podigao u tu daleku zemlju, kako bi slavodobitno krenuo u rodno selo s blagom u njedrima. Vidio je sad opet kao kroz maglu svoje selo, — blato, putove, kolibe, nagnute pletere, izlomljeno i savijeno drveće, — slušao je opet, kako ondje psi laju, kako se ljudi prepiru, kako škripi djeram tamo, gdje je uz cestu najdublja bara. Smijao se u sav glas gledajući u oganj i pričao mu o tom čudu, kad on podje u svoj kraj sa silnim blagom u njedrima.

— Uputit ću se nadesno od raskršća kroz onu rupu u Walkovoj tarabi, ponda ću stazom do prolaza kod Bartosieve staje. Ta tamo me poznaju psi, — premda, — tko bi znao, možda su već i pocrkali?... He — he — ala će mi se Bartosieva žena klanjati . . . — Sjedite, sjedite, Szczepane, bogme ste se i umorili, nije šala toliki put, a sve o suhom grlu. — Ti, ženo, bajagi ne znaš, čemu tako kriviš gubicu? Ko da ja ne znam vas, — Bartosieve! . . .

Ali nekud se sve kvarilo to putovanje, jer se stari ljutio i bjesnio, lupao na nekoga nogama i prijetio šakom. Najteže mu je bilo izabrati zgodan čas za put, jer kad je o tom mislio, onda mu je taj čas u navali posla iščezavao bez traga tako, da ga više nije mogao uhvatiti. Složio je sebi i pjesmicu, pa ju je hihoćući dovikivao plamenu, koji je plamsao pod pločom na ognjištu. Pjesma nije bila duga, a počinjala se ovim riječima:

„Ja odlazim, a ne bježim
Iz te bijede izać težim" . . .

Ali pored sve te bijede i pored divne slike očinskoga seoca Szczepan se i dalje mučio oko niezdolskoga ognjišta u starom svom kostimu i sa starom radinošću. Nije bilo nikakve nade, da će izvesti plan, koji je ono složio u pjesmu. Nije to napokon bilo ni moguće, jer je posao bio sve veći i sve raznovrsniji. Morao je da kuha za bolesnika okrepne pileće juhe i birane umoke. Kneginja je sama stajala kraj čadjava ognjišta, pa je kuhala i pekla jela za sina. Kako da je Szczepan ostavi samu, bez kuhara? Tko bi kuhao ručak pravoj njegovoj gospodarici, pa i gospodjici „Salomeji", kojoj je on poslije smrti staroga Brynickoga bio kao neki skrbnik?

Kneginja Odrowążeva nije još uvijek smjela da izidje sinu pred oči. Promatrala ga samo potajno kroz pukotinu na vratima. A Salomeja je bila uza nj kao sestra milosrdnica i postepeno je bolesnika pripravljala za susretaj s majkom. Svaku zgodu, kad se osjećao bolje, upotrijebila bi ona, da mu spo-

mene majku, i zapitivala ga, ne bi li joj možda napisao pismo . . . A zatim je dodala, ne bi li ona u njegovo ime mogla obavijestiti majku i zamoliti je, da dodje. Bolesnik ne htjede ispočetka ni čuti o tom, protivio se odlučno. Poslije ipak pristane i počne i sam da govori o majci. Pošto je napokon bio zavaran, da je tobože poslano pismo, stane ispitivati, zar nema odgovora. Salomeja ga zavaravala kojekakvim izmišljotinama, tako da je list predan, da je majka već na putu, da će po svoj prilici doskora doći . . .

Gospodja Odrowążeva slušala je za vratima te razgovore dršćući od želje, kad će napokon smjeti da se približi sinu, hvatala je izdaleka svaki njegov pogled, kretnju. — Hvatala je očima dah i jauk, — plućima je osjećala njegov kašalj, a srcem sve jače kucaje njegova srca.

A dok je tako sve gledala, nije mogla da ne opazi prave osjećaje i odnos bolesnikov prema njegovoj zaštitnici. Izraz sinovih očiju, kojim je pozdravljao i ispraćao mladu djevojku, kad je ulazila i izlazila, kazao joj je sve već prvih dana toga čudnoga zajedničkoga života. Nesretna majka željela je sada samo jedno: da spase djetetu život. Koliko joj je patnje uzrokovao svaki šum, štropot, tutanj, koji je navješćivao dolazak vojske! Bila je poslušna Salomeji kao dijete, jer samo ona je znala, što valja raditi u nesreći, kako treba spasavati. Nesretna je majka strelimice razabirala sva sredstva, uhodarenja, skrovišta, mjere opreza — i strelimice je izvršivala odredbe. Mrki i prljavi Szczepan zapovijedao joj je u iznenadnoj opasnosti, izdavao je neopozive naloge, i to na takav način, da nije ni moglo biti prigovora. Bila je poslušna kao sluškinja. Trčala je, kamo su joj naložili, činila je bez mrmljanja sve, što je prije radio sam Szczepan. Za tih nekoliko dana zbližile se Salomeja i majka Józefa Odrowąża tako silno, da su se obje pretvorile tako reći u jedno biće. Razumjele se uzajamno pomislima, a osobito u osjećajima njihovim ne bijaše medju njima nikakve tajne.

Što je za druge ljude bilo riječ, naziv, — bijaše za njih svijet. Jedna je poimala ganuća druge, znala je da ih raspozna, kad bi ih riječju samo dodirnuli, da opazi, kakova su, da ide s njima kao po nekom zasvjetovnom kraju, koji je pun humaka, cvjetnih dolina, pećina i provalija, iz kojih zijeva smrt. Dok je bolesnik spavao, privijale se one jedna uz drugu i povjeravale svoje dojmove i uspomene. Salomeja je bezbroj puta pričala sve doživljaje, koji su bili u svezi s mladićevim boravkom u tom domu, — sve odsjeke u njegovim patnjama, zgode, žalosti i radosti. Majci je to bilo tako zabavno i vječno zanimljivo, te joj je morala da ponavlja i tisuću puta istu stvar. O drugom čemu nisu mogle da govore. Njihov je svijet bio u mladićevoj sobi. Što je na tanjem koncu visio njegov život, to je uzajamna ljubav tih dviju žena bivala dublja, zanosnija, prelazila je u mahnitost. Jednim stiskom ruke kazivale su medjusobno više, nego bi stalo u dugi razgovor. Jednim pogledom povjeravale su sebi sve. Kad bi bolesnik zakašljao ili zastenjao, letjele su kao dva krila jednoga andjela, da ga zastru, da mu hlade čelo, da ga razveseljuju, — jedna javno, druga tajno, ona riječju i brižnim dodirom ruke, ova samim pogledom, prema njemu pruženom rukom i molitvom.

XVI.

Vrućica popusti. Bolest bješe svladana, počela je da uzmiče. Kroz otvoren prozor tekao je iz vrta miris rascvjetanog drveća i vonj noćnoga cvijeća. Topli je vjetar liječio bolesnika. Kanda je mjesečina, koja se krala u sobu, dodirom svoga traka ozdravljala mladi organizam, a jutarnje sunce kao da mu je krijepilo sile uspješnije nego mlijeko. Bolesnik je već mogao da sjedi u krevetu, osjećao je, kako mu se vraća tek i tjelesna snaga. Tada dodje majka u njegovu sobicu. Ozdravljenik se silno

uzrujao, kad ju je ugledao. Sad se vidjelo, da je pravo imao iskusni ranar iz gradića sa svojim opomenama. Mladi knez padne majci u naručaj i dugo nije mogao da dodje k sebi. Ali kad je i ta uzrujanost prešla, stane da se još brže oporavlja. Tada nastane najveća briga, da ne bi baš sada opet došla vojnička pretraga i sve uništila. Već je mnogo ljudi znalo, da je u dvoru ustaša. Skupilo se dosta služinčadi, a pred njom se to više nije moglo sakriti. Već je i cijelo selo dobro znalo za to. Počeo je opet gospodarski život, to je dovodilo u dvor razne ljude, a svaki je od njih ne možda iz podlosti ili iz nitkovske želje za dobitkom, nego iz obične težnje za spletkarenjem mogao svaki čas odati, da se tamo nalazi ranjenik i tako ga upropastiti. Nije više bilo ni zgodnoga mjesta, gdje bi se sakrio u nuždi, jer je sijeno iz suše i sjenika povadjeno, a teško je bilo naći kakvo drugo skrovište. Gospodja je Odrowążeva dobro osjećala, da izvrgava novim pogiblima taj dom, koji je i onako bio nesretan, i njegovu gospodaricu, koja je podnijela tolike udarce, znala je, da njoj ta stvar s njezinim sinom truje dane i noći. Sve ju je dakle navodilo na odluku, da ga odveze. Ali gdje da ga skloni u domovini. Svagdje je vrebala ista opasnost. Odluči dakle da pod svaku cijenu i čim on samo stane na noge, pobjegne s njime preko granice.

Na tu ju je odluku navela i strašna briga, da će se on, čim samo nešto ozdravi, opet istrgnuti iz njezinih ruku i poći u četu, — a bio je napokon još jedan razlog . . . Kneginja je odavna vidjela, u kakvom je odnosu njezin sin prema hranjenici gospodje Rudecke. U maternjem svom srcu imala je ona milijun osjećaja za to djevojče, — ljubila ju je, — obožavala, što se žrtvovala za Józefa, — prema njoj jedinoj na svijetu gojila je u duši najdublje osjećaje, — ali nije mogla bez zgražanja pomisliti, da bi joj sin mogao uzeti za ženu tu priprostu djevojčicu . . . Ta knez se Odrowąż valjda nije mogao oženiti s gospodjicom Brynickom. Pored sve svoje lju-

bavi k njoj kneginja očito nije mogla da slomi u sebi otpor, koji su probudili u njoj razni nazori, priproste predsude, niezdolske navike i izjave te gospodjice. Grizla je od muke usne, kad je gledala izraz njihovih lica, jer je znala, da to nije samo obično ljubakanje izmedju bolesnika i njegovateljice, nego duboka ljubav. Nije mogla noću da spava, jer se borila u sebi, kako bi izašla iz te protivnosti. Nije imala snage da učini krivo toj djevojci, kojoj je srce držala na svom dlanu, — ta ona se jedina podigla u ljubavi za njezina sina do iste visine kao i ona sama. Nije smjela da joj dirne i povrijedi osjećaje. A u srcu svom i nije mogla da ne dopusti tu ljubav, jer je dubinu njezinu u njega i nje izmjerila maternjim svojim srcem. Lomila se u protivnosti. Našla je u sebi tisuću načina, kako bi riješila tu stvar, ali nije imala snage da izabere ikoji od njih. Znala je samo to, da mora sina osloboditi, uzeti i odvesti. Željela je samo jedno : da se nadje s njime za granicom. Kad već bude tamo, udesit će sve pametno, zgodno i dobro. Samo da dospije onamo! Medjutim je živjela neprestance usred pogibli, straha i duševne borbe. Savjetovala se s gospodjom Rudeckom, a ova je dakako mislila od riječi do riječi baš tako kao i ona. Preostajalo joj je još da se posavjetuje sa Salomejom i sinom. Ali tu su nesretnu majku ostavljale sile. Imala je da izvrši jednostavno djelo, ali je pri tom trebala oprez i um najokretnijeg diplomata, — a možda i snagu krvničke ruke . . . Bujne i vruće suze lila je gospodja Odrowąževa, kad je gledala Salomeju i njezine brige, kad je vidjela, kako se trudi oko ranjenika i brine bez pameti i razuma, — kad je gledala njezinu izgubljenu i mahnitu ljubav, za koju je djevojka mislila, da je brižno sakrivena, a bila je otvorena kao na dlanu. Oh, kako je bilo teško pristupiti tom čuvstvu s neumoljivom odlukom, koja je već bila napisana! Kneginja ne imadjaše snage. A bojala se i za sina. Nije znala, šta će on na to reći. Preživjela je već jedan potajni

njegov bijeg u šumu, u četu. Medjutim, dok se to kolebanje zbivalo u svijetu, ili bolje u zasvijetu i snu osjećaja, fizičko zdravlje — činilo je kao uvijek svoje. Kad je mladi Odrowąž stao da ozdravljuje, počne njegova majka, koja nije vidjela sve etape bolesti, da smeće s uma bolest i sve, što je bilo s njom skopčano. Umanjivale se, udaljivale, nestajale patnje, napori, brige, nastojanja i skrb, koje je valjalo podnijeti i primiti na sebe, da se stekne i povrati to zdravlje. Tonule su u zaborav i gubile se u ništavilu tmurne prilike, koje su pratile čitavu tu stvar, a uporedo s tim procesom smanjivale se zasluge gospodjice Mije. Pred očima majčinim izraste novo brdo briga za budućnost. A pred tom budućnosti stajala je u taj mah Salomeja kao glavna zapreka. Majčino je srce već stupalo s njom u borbu za dobro svoga sina. Trn neraspoloženja prema toj djevojci već se zabo u majčino srce . . .

Gospodja Odrowąževa pošalje, kradom od sviju, skupo plaćenoga poslanika, — a te se robe lako našlo u krčmi na raspuću, — u jedan nešto udaljeniji aristokratski dom s molbom za pomoć. Obećaše joj odande konje i karuce, koje će u svako doba biti spremne, da na prvi znak odvezu ugovorenoga dana njezina sina preko granice. Isti se ljudi zauzeše s pomoću svojih razgranjenih veza, da njoj i sinu pribave putnice na izmišljena imena za put preko granice. Jednoga dana donese putnicu ugrijan i umoran poslanik. Zdravlje Józefa Odrowąža poboljšalo se već toliko, da je mogao poći na putovanje, — ako i nije još ustajao iz kreveta. Dodje dakle čas, da se stvar riješi na odlučan način, jer odlagati se više nije smjela.

Jednoga lipanjskoga dana, kad je već sve bilo spremljeno, a glasnik poslan po konje i karuce, povuče kneginja Salomeju sa sobom u vrt i sidje s njom na rijeku, u staru sjenicu. Unaokolo je šumilo drveće, pokrito mladjahnim lišćem. Divlja loza vijući se oko pocrnjelih stupčića i ispucanog kro-

vića na sjenici, nije propuštala izvana ni suton i povećavala je unutri mrak. Čim je kneginja prestupila prag sjenice, klone na klupčicu i privuče k sebi Salomeju. Obujmi je čvrstim zagrljajem i upije se u nju ustima. Privijala je k srcu jecajući osušenim grlom. Riječi joj zapinjale u grlu, zubi se stisnuli i nisu mogli da se otvore. Suze stanu curiti iz kneginjinih očiju, suze tako bujne, da su pokvasile djevojci lice, solju joj napunile kutove usana, ovlažile vrat i tekle čak na grudi pod rastvoren oplećak.

Salomeja je drhtala čitavim tijelom. Neke misli su blješkale u mračnoj dubini osjećaja, kao kad munje u ljeto noću navješćuju, da dolazi bura. Te suze, što su tekle po njoj, pretvarale se na nepojmiljv način u tragove nesreće, koja joj se polagano slijevala prema srcu tražeći ga u prsima. Kneginjine ruke obuhvate još čvršće, grčevitije ramena i vrat Salomejin, a tihi, prigušeni glas prošapće:

— Dijete! Ti ga ljubiš...

Salomeja je šutjela, ali drhtaj njezina tijela dade jasan odgovor.

— I on tebe ljubi. Zar ne?

Šutnja je opet vrijedila kao odgovor.

— A da li ti je govorio, da te ljubi?

— Govorio je.

— I ti si mu to isto kazala?

— I ja.

— Odgovori mi, smjesta! Kaži mi cijelu istinu, ne zataji ništa! Hoćeš li govoriti istinu?

— Hoću.

Salomeja oćuti, da svakako mora slušati i priznati samo potpunu, živu istinu. Kao da joj je s tijela spala odjeća, rublje i sad stoji pred crnom vladaricom svojom kao bespomoćna i uzdrhtala duša.

— Jeste li se ljubili?

— Da.

— Kod njega, noću, tamo?

— Da.

— Jesi li mu se podavala?

— Da.

— Koliko puta?

— Ne sjećam se.

— Je li ti obećavao, da će se oženiti s tobom?

— Obećavao je.

— I zato si mu se podavala?

— Ne.

— A reci mi! Ali samo suštu istinu!... Hoćeš mi kazati?

— Kazat ću.

— Ali zakuni mi se! Nek ti se onaj Dominik svaku noć javlja nad posteljom, ako rekneš krivo makar jednu riječ!

— Ah!

Salomeja jekne i klone gospodji na ruku.

— Govori dakle istinu! Jesi li već bila kada s kim — tako kao s njime?

— Ne!

— Nikada, ni s kim!?

— Nikada!

— I nitko te nikad prije toga nije poljubio?

— O da, ljubio me...

— Tko?

— Jedan ovdje...

— Tko je taj bio?

— Jedan kuzen.

— Jesi li ga voljela?

— Ne.

— A zašto si mu dopustila, da te ljubi?

— Jer mi se dosta svidjao.

Kao da je to priznanje dalo kneginji nove snage. Glas joj bude sigurniji. Prodirala je kroz taj glas nesavladiva i pobjednička snaga oštroga razuma.

— Slušaj, dijete! Hoćeš li ti, da Józef opet ode u četu?

— Oh, ne!

— Ne ćeš, da ga tamo opet izrane?

— Oh, ne!

— Hoćeš li, da ozdravi?

— Kako ne bih htjela?

— Dakle što da počnemo, što da poduzmemo, da on ozdravi?

— Ne znam.

— Misli cijelom glavom, napregni cijelo srce!

— Ja ne znam ništa.

— A što bi ti htjela, sama za sebe?

— Da budem uz njega, da mu služim...

— Tako! Onda slušaj... Zar ne bi trebalo da ovako uradimo? Ako ne tako, a ti svjetuj! Ja ću učiniti, što ti budeš htjela.

— Ne znam da savjetujem. Ja ću biti poslušna.

— A ti slušaj! Ja mislim, da ga treba svakako odavde odvesti.

— Odvesti...

— Zar nisi na to pomislila?

— Ne znam...

— A kamo da ga odvedem ovdje u domovini? Ako podjem na jednu stranu, — naći će ga! Podjem li na drugu, i tamo će ga naći! Odvući će ga u tamnicu. Objesit će ga pred mojim očima! ili iza mojih očiju! Što dakle? Treba ga odvesti preko granice.

— Bože moj!

— Ali on ne će poći onamo dobrovoljno. Treba mu obećati, da će, čim se njegovo zdravlje popravi, moći opet natrag u

svoju četu. Ti mi moraš pomoći, da ga nagovorimo, neka otputuje.

— Ja to moram!...

— Jer gdje će se on tu izliječiti? No, reci mi, što misliš!

— On se izliječio ovdje.

— Ali zar može ovdje dalje ostati? Zar će on sam htjeti da ostane, kad se izliječi?

— Ne.

— Tamo bih ga ja brzo postavila na noge. A kad mu bude bolje, — da ne bi otišao u četu, — odvest ću ga u Italiju.

— U Italiju!

— Jer samo tamo može potpuno ozdraviti. Pa i ti hoćeš, da on ozdravi, — da više ne ide u boj i ne dobije opet onakve rane. Zar ne govorim istinu?

— O da, istinu!

— A ako ja govorim zlo, neistinu, onda mi ti daj drugi savjet! Šta će mi tvoj tvrdi glas!

Salomeji se kao krvav bol vinuše kroz dušu nekadašnje njezine sanje o putu s mužem po dalekom, nepoznatom, talijanskom kraju. Spomene se izmišljenih gradova, gora i mora, kojih još nikada ne vidješe njezine oči. Podigne se prema toj grozovitoj gospodarici svoga udesa i zapita je:

— I tu nema više druge pomoći, nego da on sada podje za granicu, a zatim u Italiju?

— Nema.

Glas u Józefove matere bijaše jak, oštar i probijao je kao tane. Salomeja zašuti. U ramenima ju je bola studen, a prodirala je i u nutrinu tijela. Očaj je milio u kosu kao mravi. Ali tada se javi na njena usta nutarnji glas:

— A ja?

Gospodja Odrowążeva počne da govori sve tiše, sve jasnije pritiskujući je sebi uz bok:

— Ta ti si sasvim mlada . . . Ljubiš ga. Spasla si mu život. On ljubi tebe. Bili ste zajedno. Ja sve znam i opraštam. Ali on je sada tako bolestan! Pomisli, ti, jedina, koja ga ljubiš . . . Ta on mora da se liječi u miru, u dobroj klimi, daleko od tih strašnih polja i šuma. Mora da drugim očima pogleda na sve te stvari. Mora da u duši svojoj prokune te lakoumne svoje odluke, te bezumne osnove!

Salomeja ugleda iznenada u dubokoj svojoj tuzi očev duh, — i duh onoga, koji je nedaleko od te sjenice ležao u zemlji. Ponositi bol zadrhta u njoj. Neslomiv osjećaj časti, koji nije nikada dosada oćutjela u sebi, zapovjedi joj, da rekne:

— Ne će on prokleti te bezumne osnove!

— Mora! Što zaslužuje prokletstvo, mora da bude prokleto!

— Ne! To, što su oni radili, ne zaslužuje prokletstvo.

— Moj se sin mora sjetiti, da nije njegova zadaća, da se prebija po gnjilim brlozima, da se krije u sijenu, — jer on je — gospodin — i knez po rodu!

Salomeja je razabrala u riječima svoje gospodarice taj posljednji naglasak i razumjela ga je. Zatvori se u njoj nešto poput brave, kojoj ključ ne će više nitko nikad naći. Šutjela je. Prestade drhtanje i samo je jednoviti bol trgao u srcu i ostao u njezinu biću. Slušala je i dalje, kad je kneginja govorila:

— Ti si moje drugo dijete . . . Moja jedina! Nikad, baš nikada ne ću tebe zaboraviti. Na samrtnoj postelji pamtit ću tvoje lice i tvoje ime. I on — vjeruj mi, mila moja! Sjećat će se tebe, najmilije svoje. Ne ću mu ja nikada ni riječi reći protiv tebe. Pokarao me Bog, ako ne govorim istinu! Ali ti imaš jednu dužnost. Tebe je odgojila gospodja Rudecka, bila ti je druga mati, kad si ostala siroče. Zar ne? Zar ti nije ona bila mati i zaštitnica?

— Jeste.

— A sad je ona sirota, najjadnija na svijetu, majka poginulih sinova, u tom pustom domu. Zar bi ti imala srca, da je ostaviš samu, kad je na tvojoj brizi cijela kuća i gospodarstvo?

Salomeja se ohrabri i upita u mahnitom svom beznadju:

— Zar ja ne bih mogla da budem od kakve koristi na tom putu u Italiju?

— U kakvom svojstvu? U kakvom?

— Kao služavka.

— Ne, dijete, ti ne možeš biti služavka. Na takovo tvoje poniženje ne bih nikada pristala. Baš zato, što mi društveno nismo medju sobom jednaki, ne bih pristala, da se ti poniziš. Ti bi mogla da pratiš Józefa samo kao žena . . . A to nije nikako moguće. I sama dobro uvidjaš, da je to nemoguće.

— Što treba dakle da učinim?

— Zazovi u pomoć Boga, ljubav Józefovu i ljubav tvoje zaštitnice, koja te je othranila. Možda i moju, ako u svom srcu nadješ za mene te milosti. Naloži srcu svomu, da šuti . . . Vrijeme će zaliječiti tu ranu, koju ti ja sada zadajem . . . Kćerčice moja, mila moja kćerčice! Predraga! Najdraža!

Kneginja se spusti na koljena i jecajući obujmi Salomeju. Stenjala je plačući:

— Da možeš oćutjeti, kako moje srce plače nad tobom i nad nesretnom tvojom ljubavi! Uvijek smo jedna drugoj vidjele do dna srca, i samo sada . . . Sada, gdje ti tako trpiš, ne mogu ti pomoći. Ja ti zadajem taj udarac! Nož zabadam u srce, koje mi je vratilo sina . . . O, Bože! Prije nego sam došla, da ti to kažem, oči sam isplakala sa suzama. Ah, zbilja, — zaboravila sam . . .

Kneginja počne da nešto traži u džepovima. Usto je govorila:

— Nemoj mi to za zlo primiti i ne prosudjuj, kao što se obično . . . Hoću da podijelim s tobom sve, što imam, i dušu

i imutak. Kad se vratim kući, osvjedočit ćeš se i sama... A sad, — polovicu toga, što imam kod sebe... Moraš uzeti! Moraš!

Kneginja metne Salomeji u ruku dugu i debelu kesicu, nabijenu zlatnim novcima. Složi njene prste oko kesice, digne joj ruku i onako mrtvu turi je s poklonjenim blagom u džep njezine suknje. Gospodjica Salomeja letimice pomisli:

— Ah, — novci...

Srce joj probadala vijest, da on zauvijek odlazi i da će ona tu ostati sama samcata. Iza toga bio je mrak. Kao odjek groma letjele su kroz srce riječi:

— „Vrijeme će zaliječiti tu ranu"...

Zaslušavala se u zvuk i smisao tih riječi — izdaleka, sa svoga samotnog mjesta. Željela je već da ode. Da bude sama! Da nekamo bježi! Prošapće nešto nerazumljivo ne otkidajući usana od ruke svoje vladarice. Kneginja privine k sebi mladu djevojku, obujmi je rukama. Bujne suze, neuzdržavane, prave materinje suze navru opet iz njenih jakih očiju Salomeji na lice. Bile su tako iskrene i tako srdačne, da su se upile u ranjeno srce s nekom sjenom utjehe. Obujmiše jedna drugu i umuknuše gledajući u ponor svojih osjećaja i videći uzajamno do dna srca. Salomeji bijaše neprestance, kanda je već otišla s toga mjesta i ide nekud, na vrlo daleki put. Dovukla se osjećajima na nekakvu veliku visinu. Pa sad gleda na onu drugu, nikad nevidjenu stranu. Uzdahne pod težinom neznane misli: ah, dakle to znači riječ — mati... Vidjela je majčino srce i sve osjećaje u njemu... Shvatila je, što ona može da osjeća i kako teku njezine misli. Gledala je na to kao na zemlju, što leži pred njom, i na oblake, koji lete na nebu. Divila se, koliko je u majke osjećaja i kakvi su oni. Razabirala je, kako se oni lome, svijaju... Osmijeh preleti nad svim tim dalekim vidicima kao sveti sunčani odsjev preko uboga kraja. Htjede da otvori usta i rekne, da i ona već nosi plod u svomu krilu, ali ta unutrašnja riječ uzmakne u stid i nestane na dnu srca.

Kneginja je zatvorenih očiju grlila Miju. Vidjela je njezine ljubavne osjećaje. Bili su to tako reći njezini osjećaji. Cvjetna livada, koju jednom u životu ugledaju čovječje oči... Na mirisnom vjetru lebde lepiri, lelija se šarena trava i cvijeće. Vesela se pjesma vinula iz djevojačkih usta, a bose noge trče po rosnoj cvjetnoj livadi.

I baš ona mora da na taj rajski zakutak, na božanski zametak u ljudskom životu baci smrtnu kletvu, pogazi cvijeće, ubije lepire, ugasi svijetlo, a cvjetni miris pretvori u mrtvački zadah!...

Stisne ruke, spusti glavu prijateljici na rame i znajući sve to zaplače. Čemu je cvijeće i čemu sunce? Zašto mora da učini to strašno djelo? Zašto mora da se uzdigne do grozovite srčanosti i neizbježive okrutnosti? Zašto mora da digne ruku, zašto baš mora da stisne šaku i davi vrat, koji je ovinula zagrljajem ljubavi?

Jauk duboke patnje ote se iz usta, jecanje uguši riječi.

XVII.

I Józefa Odrowąža uvjeri majka, da mora svakako otputovati, ali to izvrši ona na drugoj osnovi. — Kneginja se nije protivila mladiću, kad se odlučivao i spremao u četu, — a što je više ozdravljao i što su mu se više vraćale sile, postajao je on sve nestrpljiviji. Molila ga samo za jedno, da se sasvim izliječi i zdrav podje na nove napore. No da se potpuno izliječi, da se nakon tolikoga bolovanja ispava i tjelesno ispuni, jer je izmršavio, trebalo je više mirnih noći i besposlenih dana. A gdje bi se to našlo, ako ne za granicom?

Majka postigne kod sina, te on pristane, da otputuje s njom najprije u Krakov, kako bi se odanle tobože najlakše protukao do čete, jer bi naime tamo nabavio opet odijelo, oružje i bojnu

opremu pa bi s kojom novom četom, pod novim vodjom, — a o pripremi takve nove čete majka je već nešto čula, — i osobito s novim tjelesnim i duševnim silama, — krenuo u boj. Mladić pristane. Nije znao, gdje je sada njegov stari odio. A gdje da ga traži i kod koga da se raspita? Gdje da pribavi kakvogod oružje? U Krakovu će razmotriti situaciju, saznati, kako napreduje pokret, bit će dosta da baci pogled na kakvu mapu, odabrat će novi odio, ugledati nova lica i dahnuti novom nadom. Razbijao je sebi glavu, tko to sastavlja novu četu, o kojoj mu je ono govorila majka. Kako li je čeznuo za vojvodom, za neumoljivim, željeznim strategikom, koji će udariti nogom o krvavu zemlju i probuditi legije! Želja za bojem bijaše u mladoga kneza tako duboka i silna, kako su bile silne one patnje, koje je on prošao. Hladnim se očima zaglédao u budućnost i vidio u njoj skitsku vojnu, svijetu nepoznatu borbu na život ili smrt, koja se rodila iz poljske nevolje. Ugasnuše u njemu sve uspomene i ostade samo jedna težnja: da stupi u četu i sluša zapovijed.

Ti osjećaji, a povrh toga bojazan pred pretragom, poticanje i strah gospodje Odrowąževe učiniše, te je on pristao da smjesta otputuje. Salomeja ga nije zadržavala. Naprotiv, — ona ga je poticala. Tihi joj osmijeh lijetao oko stisnutih usana, kad ga je poticala na odlazak . . . u četu . . . Govorili su njih dvoje o umnom, lukavom, tvrdom i neustrašivom vojvodi, koji mora da je negdje na zemlji, o Napoleonu s dušom Machnickoga. Govorili su o velikoj bitki, koja će satrti i uništiti ropstvo, otkupiti sve bolove, nagraditi rane poginulih i njihovu junačku smrt. Šta znači, ako dobije tane u glavu, kad se to zbudne, — i za to, da se zbudne? Ne će li biti najveća sreća izdahnuti na polju preporoda iz te sramote?

Pripovijedao joj o nekom spomeniku u Parizu, na kom je prikazan vojnik, kako umire, a zadnjim je zagrljajem obujmio topovsku cijev i na njoj izdiše. Govorio joj o nepojmljivom

ognju, koji mu je uvijek zahvaćao dušu, kad je gledao toga tučanog vojnika. Bila je to radost. A baš i sada je u njemu savršena radost, što će opet da podje.

Oči gospodjice Salomeje pretvarale se iz sasvim crnih u mutnosive, kad ga je ukočeno gledala. Kneginja ih sada nije ostavljala nasamo. Postala je budna i nepobjediva u svojoj odluci. U krugu tih triju lica imala se da dovrši osobita igra na napetim žicama osjećaja. Mladi je knez polazio nesvijesno na tobožnje svoje djelo i radi toga djela žrtvovao je ljubav, gazio ju je bez milosrdja, sabijao u zemlju. Nemilosrdje njegovo bijaše tako veliko, kako je nemilosrdan udes Poljske. Stiskao je zube, dok mu se osmijeh ljeskao na usnama, i tako je gledao Salomeju.

Sunce je zapadalo, a Pupinetti je pjevao. Knez digne ruku i pokaže Miji na ptičicu. U toj jednoj kretnji ležalo je sve. I ona je dobro razumjela. Odgovori na taj mig klimnuvši glavom. Ali u isti čas pomisli, da će morati otvoriti krletku i pustiti pticu na slobodu, — jer kako će podnijeti njezino pjevanje, kad ostane tu sama? Neka ona poleti u sunčane krajeve, tamo, gdje će biti njezin dragi Vrtjela se marno slažući stvari gospodje Odrowąževe u jak, kožni putni kovčeg. Zabavila se jednim otkinutim uhom na tom kovčegu, sitnicama, rubljem, jelom, koje je Szczepan zgotovio za put. Sve je došlo tako iznenada. Začas se može čuti topot vojske ili štropot kočije, koja će ga smjesta odnijeti . . . Odnijeti zauvijek. Bilo je samo na oko, da je to samo za neko vrijeme . . . Ali ona bar dobro zna, da je to zauvijek. Zaboravit će i on sam u dalekom kraju. Gospodin knez . . . Samo bi još Bog mogao sve preokrenuti, slomiti strašnu volju, rastrgati nakane. On bi jedini mogao da pošalje neznanu pomoć, svemogući svoj blagoslov, — čiju smrt . . .

Odlazak je imao da bude noću, da što veći dio puta, — to jest prvi komad — do imanja kneginjine prijateljice, koje je

ležalo na granici, — prevale kroz šume i ne za dana. Noć je povećavala strahotni nemir srca. Ono se utišavalo kakvom sitnom utjehom, varalo se nestalnim trakom ishitrenoga mira. Velik teret na malom vlasu . . . Neka bezumna nada, da će doći još — Bog zna što! — rasla je do granice cinizma. Eto, — eto već je bolje u srcu. A tada se neopazice opet sve rušilo u strahotu, smrtnu tminu. Kosa se dizala na glavi, dim divljega bjesnila provaljivao je kolutima u osjećaje i u ognjenim jezicima izgarao je pomahnitali um. Šta li se to zbiva! Začas će opustjeti to mjesto! Taj grozoviti dom . . . Dominik će proći kroz samotne sobe, stat će nad prazni log raskoši, mahnut će glavom naprijed i natrag, poslušati pjesmu žute ptičice — i zahihotati nečujnim smijehom. Kako da tu dalje diše? Kako da živi? Šta da počne! Digne oči na toga mladog čovjeka, koji joj je život uzeo i pretvorio se sam u njezin život. Priznavala mu očima cijelu, bezdanu istinu. Usta mu ne će reći, — ne! — ne će reći. Ali oči nemaju vlasti nad dušom.

Tada on proplače — on, tako plemenit i jak, koji se nije bojao smrti i mnogo puta je molio za nju, — koji je sad opet išao u nju odvažno, uvjeren, da u nju ide . . . Njeno srce zakipi u veličanju. Kupiše je iznova te muške suze. Ne će se pred tobom izdati i ne će te izdati srce tvoje dragane, viteže poljski! Šutjet će ono, ma što se dogodilo, šutjet će sve do zadnjega časa! Pritiskala je izdaleka na oči i na usne svoje njegovu kosu, usta i ruke, — predavala mu očima tijelo svoje, golotu svoju i ponos, čast svoju i život, sve do zadnjega časa!

Józef Odrowąź bio je već obučen u elegantno putničko odijelo, ali nije mogao još da hoda iza bolesti, nego se spuštao s kreveta na soficu, s nje na naslanjač. Kako je sada bio sasvim drugačiji! Odijelo, koje je napose doneseno iz grada, potpuno ga promijenilo. Zar je to onaj, komu je oprala krvave rane? Pojavio se sada pred očima kao nevidjena i nečuvena ptica. Crna brazgotina, koja se zasjekla ispod oka u obraz, davala

mu uzvišen, napola božanski izgled. Sasvim do kože ošišana kosa činila je toga novaka još mladjim. A oči mu plamte. Usne se stiskaju. Smiješak . . .

Sjedne malo u fotelj, — utone u nj. Ruke je opr'o na naslone, glavu zabacio natrag . . . Nije dizao tu tešku glavu, nego se zagledao izdaleka u mater i gospodjicu Salomeju i zapjevao tiho u neslomivom zanosu:

„Naslovi na stran: — i knez i pan —
Satrimo ljeta sramotnih trag! . . ."

Gospodja Odrowąževa promatrala ga takodjer dobrodušnim i blagim osmijehom. Časak. Onda počne da podvostručenom brigom sprema svoje i njegove stvari ne ostavljajući više ni za čas onu sobu, gdje je bio sin i Salomeja. Njih dvoje bijahu sada prekriveni koprenom spokojnosti, umireni u duši. Ali u jedan mah sjeti se gospodjica Brynicka nečega, uspomena provali kroz izvanje mrtvilo kao kroz ljusku, probi se i prsne unutarnje vrelo. Makne se uznemireno. Htjede da nešto izvrši, da nešto učini, nešto rekne . . . Gušila se. Stane da se proteže i bolno pomalo zijeva. Ah, napokon! Zbilja — zbilja! Nadje u svom oplećku zašiveno tane. Raskine noktima šav, istisne iz njega olovno tane, koje je ispalo iz Józefove rane. Neprimjetno, brzo poljubi taj komad moskovskog olova. Pruži ga na dlanu gospodji Odrowąževoj. Mucala je, nije mogla da nadje prave riječi, zubi su joj cvokotali, i jedva istisne uljudno i mirno:

— To tane . . . Eto od mene . . . Od mene . . . Na uspomenu! . . .

Gospodja Odrowąževa uzme tane i kao da ga je vagala na krasnoj bijeloj, nježnoj ruci. Duboka zamišljenost zareže joj se u pametno čelo. Gledala je od patnje turobnim očima Salomeji u lice. Oh, kako je zaboljelo to osvetničko djelo te djevojke! Mladoga kneza veoma uznemiri taj poklon. Nešto ga dirnu! Nešto mu sine u glavu! Osloni se mršavim rukama na naslon sjedala, htjede da ustane. Pogleda inkvizitorskim očima u lice

majci. A ona klimne bespomoćno glavom. Kao da ju je prostrijelilo ono tane. Ruke su joj drhtale. Józef htjede da skoči s mjesta i nešto zapita, ali uto se začuje štropot kola... Svi istrče na hodnik. Pred njime je stajala putna kočija bez fenjera. Salomejinim se očima pričini, kad je ugledala tu kočiju i četiri konja, kao da vidi mrtvačka kola.

Nasloni se s jaukom u duši na zid. Čovjek, koji je bio obučen u kočijaša, izgovori lozinku. Žurno na brzu ruku nahrani malo konje, dok su iznijeli i privezali za kola kovčeg. Kneginja i njezin sin oproste se brzo sa svima i sjednu u kočiju. Kola krenu ispred hodnika polagano, tiho, nogu pred nogu, da ne dignu štropot i buku. Utonu u noć i mrak. Nestane ih.

Gospodja Rudecka, umorna i tužna kao uvijek, ukloni se, što je brže mogla, s hodnika, — a bila je i zadovoljna, da je napokon otišao taj pogibeljni gost. I Szczepan, koji je pomogao tovariti kovčeg, takodjer ode. Gospodjica Salomeja ostane sama na klupi. Gledala je na onu stranu u mrak, koji je progutao kočiju. Koljena joj se stisnula. Ruke su ležale na njima. U srcu bješe spokojnost.

U krugu njezinih osjećaja nastane nepredvidjen preokret. Ona poče s nekom nasladom da misli na novac, koji joj je darovala kneginja Odrowążeva. Kanda joj je ta misao pritisnula srce, prigušila svako ganuće. Čas, koji je prije pri samoj pomisli pritiskao dušu grozom, čas odlaska — prodje, minu gotovo bez ikakva osjećaja. Salomeja se u mislima bojažljivo doticala svega: — prazne sobe, kanarinčeve krletke, straha pred Dominikom, — i sa zadivljenjem opazi, da sve to ne zadaje više bola, da je svaki osjećaj otupio. Ružnu joj olakšicu pruži misao, što je toga novca baš toliko... Da je živ otac, ala bi se zacijelo obradovao! Ta pošteno je zaslužen, za veliku i iskrenu uslugu... Ne bi otac više morao da bude ubogi upravitelj, koji uvijek nosi jedan kaput i duge čizme, koji ne može da se ispava i najede, nego se na sedlu prebija u svetak i petak od jednoga zaseoka do drugoga, vječno se svadja i tare glavu teškom brigom, uvijek je na polju po žegi i nevremenu, vječno se pati i skrbi za tudju korist...

Tko zna, ne bi li za tolik novac mogli uzeti u zakup u kojem drugom kraju, — kakav zaselak, gdje bi na svojem i u miru procvalo gospodarstvo, — gdje bi imali sve potrebno, i konje za rad i dva konja za vožnju i kočiju na pera, da se na njoj voze u crkvu, i svečano odijelo. Seljaci bi govorili, kako se dolikuje, — „milostivi gospodine"... Misao je lutala tamo po tom neznanom mjestu. Ali jer je morala da se vrati iz kraja besciljnih sanja krutoj zbilji, povuče se s toga na daleki grob. Oh, — da je poći onamo na koljenima, da je naći humak, baciti se na nj prsima, zagrliti ga rukama! Da iskaže toj šaki praha, što se zbilo, da joj prizna svoj grijeh podli, strašni, sramotni! Da razloži svoj pad i otkrije krivnju! Treba podići za taj zlatni novac željezni križ na grobu... Metnuti napis...

Stane razmišljati, kako bi našla ono mjesto. Sjeti se posljednjega pisma, koje je bilo napisano olovnim zrnom. Padne joj na pamet i sitnica, da je tamo ime onoga seljanina, kod kojega je otac ležao pred smrt. Izvadi iz džepa pismo i držala ga u rukama. Tamna noć nije dala, da čita posljednje očeve riječi. Ruke klonu.

No tada počne božja ruka da skida sa zemlje gustu noćnu koprenu. Izviše se iz tame obrisi joha kraj vode, kojima su se krošnje na visokim stablima nagnule na razne strane. Pojaviše se likovi čudni, neočekivani, kao što su i oblici osjećaja u patnji. Ocrtavale se te pojave na nebu i prigrlile medju se pogled. Časak samo, jer se on odmah istrgao izmedju njih... U daljini je sivo praskozorje odijelilo zemlju od neba. Meke se magle kao crnkasta pruga zaljuljale nad riječnim dolom. Iz magle se oglasiše ptice tako harmonično, kao da se to ona sama javlja i kanda se to pokazuje sama njezina pojava, kanda iz mraka poziva tim glasovima, otkriva boju

i oblik svoj. Lagašan, u dolinama ovlažen vjetar maknu sneno granje. U blizini, na lijehama u vrtu sinu bijela boja. Ta boja potopi u srcu žalac uspomene, — i sama stade pred oči kao vidljiv, nagi bol. Ali srčane oči svladaše i nju. Ona morade da upije u sebe osvetu i bude samo ono, što jest. Prodje i to . . .

Teška pospanost obuze tijelo i dušu. Sad će se napokon moći poslije tolikoga umora ispavati u svom krevetu, koji je tako dugo zapremao stran čovjek. — Ne će više srce drhtati, kad stanu da lupaju u okno. — Neka dolaze i gledaju, neka traže i njuškaju. — Ne će više biti mahnitoga truda, beskrajne trke i neizmjerne, besane brige. — Nema više koga da čuva. — Bit će mir, tišina, red. — Treba ići spavati! — Salomeja se digne, da izvrši naum i podje u svoju sobu. Ali mjesto toga, nakon kratkoga kolebanja, krene na rijeku, da se malo prodje. Računala je, da će svanuti, prije nego stigne na vodu, pa će moći da pročita u očevu pismu ime sela i onoga seljaka, u čijoj je kolibi umr'o otac. Išla je polako putem dolje, po mekom pijesku, koji je noćna rosa dosta ovlažila i pokrila odozgo tamnim slojem. Zatim zadje u mokru travu i podje prema rijeci, a da sama nije znala zašto. Časak se zadrži i zastane u sjenici, koja je obrasla mirisavom vinovom lozom. Misli joj bjehu tihe, smirene, i bavile se samo pitanjem, što bi sada kupila za novac, koje bi stvari sada nabavila. Budila je u sebi ponos, što ne će više biti pepeljuga, na milosti svojih dalekih rodjaka, — sirota, od koje hoće da pobere poljubac svaki milostivi gospodin gost. Namučit će se i izmoriti svi oni, koji se budu natjecali oko nje, dok progovori s kojim . . .

Polako i neopaženo rastao je osvit. Sve je glasnije odjekivala ptičja pjesma. Već se vidjele i daleke, cvjetne, nekošene livade, koje je sasvim ujedinila mutna boja rose. Tamnosive njezine kapljice visjele su na listićima i pupovima kao zrnca živoga srebra. Daleka je šuma poplávila. Na raznobojnom je nebu sve više prevladavao crveni sjaj. Salomeja izadje iz sjenice i

zaputi se na rijeku, koja je do vrha nabujala od ivanjdanske poplave. Voda bijaše mutna, žuta kao glina, jurila je i smatala se u virove. Zamuljila je crveno i žuto cvijeće, savijala je u luk polegle stabljike, zahvatala je strujom tanahne grančice jelšova grmlja, ivâ i vrbâ. S rijeke je udarao vlažan zadah i jak vonj bezbrojnoga bilja. U dubokoj jutarnjoj tišini začuje najednom Salomeja odjek, kratkotrajan tutanj, kao da je u daljini udario bubanj. Prisluhne. Onda zaklima glavom. To se kočija, koja je nosila gospodju kneginju i njezina sina, prevezla u livadama, pod šumom po dalekom mostu preko iste te rijeke. To je zatopotao četveropreg i zatutnjali točkovi kola o okrugle mosne grede. Stane misliti o tom zvuku.

I tad se najednom razdere u njoj duša, kao kad bi komad platna djavolje ruke potegnule na dvije razne strane. Neopisiv očaj, slijepo i gluho divlje čuvstvo, kakva je požuda u tigra, kad se baca na žrtvu, izleti iz neznanog skrovišta u duši. Tijelo, besvijesno od mahnitosti, potrči nekamo na obalu rijeke, uz vijugave zakretaje, čas nadesno, čas nalijevo. U jedan mah, na jednom mjestu Salomeja zastane. Zagleda se u bučnu, zamućenu vodu, kako se valja crvenim kolutima i virovima. Zamisli se, — zamisli . . .

Nešto se u njoj podiže, vinu se iz cijeloga bića i stade tvrdo kao željezo. Nasmije se glasno. Izvadi iz džepa kneginjinu kesicu, punu zlatnih novaca, — odaspe jedan dio u šaku, digne visoko ruku, zamahne i baci u brzu vodu. Voda pljusne — za znak.

Salomeja istrese iz kesice drugi i zadnji dio — i raspe zlato u brzu vodu.

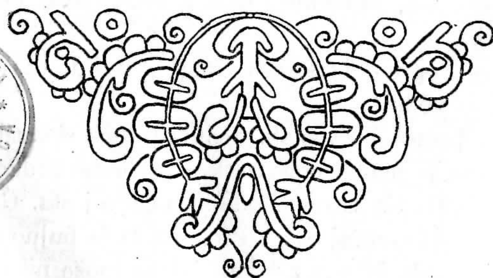
Voda pljusne — za znak. Jedina je ona shvatila, što trpi srce. Ona mu je jedina odgovorila shvaćenim zvukom. Kad se Salomeja riješila tih novaca, ode s onoga mjesta. Gazila je po visokoj, rosnoj i mokroj travi. Promatrala je bujno cvijeće. Činilo joj se, kanda je ono žali, ali joj ne može nikako pomoći.

Htjede da izadje na suho mjesto, jer joj se smočila obuća. Nadje se na pjeskovitom putu, koji je vodio od dvora do najbližega mosta. Već je svanjivalo i u mokrom su se pijesku mogli raspoznati duboko usječeni tragovi točkova i konjskih kopita. Kad je Salomeja opazila te svježe tragove, kako se bijele u crnom, rosnom pijesku, trgne se opet kao u čudu. Nešto se u njoj kidalo i razdiralo . . .

Išla je polagano k dvoru. Ali na nekom sitnom kamečku spotaknu joj se noge. I tako pade ondje licem u mokri pijesak.

Stari Szczepan ustane kao svaki dan u zoru i podje sa čabrovima po vodu na vrelo, koje je tamo pod kruškom odvajkada izviralo. Gundjao je stari kuhar sam sebi i poškripivao čabrima, kao svaki dan. Sidje s puta na stazicu, koja je vodila na mali izvor, jer je tuda bilo bliže. Ali — skrene okom na put, učini mu se, — kanda tamo leži nešto crno. Odmah ga dirnu zla slutnja : bit će opet kakva bijeda s poljske strane. Već se trgnuo : neka to tko drugi nadje . . . Ipak podje oprezno onamo iz same radoznalosti. Kad se dobrano približio, baci čabrove na zemlju — i pojuri k njoj, što je brže mogao ! Jakim rukama oprezno poduhvati sa zemlje nemoćno tijelo, — privine klonulu glavu na svoje rame i ponese polagano u kuću kukajući :

— A što ti je, sirotice, — što ti je? O, znao je stari, znao . . . Zahvatili te eto, — zgodili te dobro, o da — da, ubili te sasvim ! . . .

Popis knjiga

na skladištu M. H.

I. PJESME.

Alaupović Tug., Probrane pjesme. 1902. 1.—

Arnold Gj., Čeznuća i maštanja. 1907. 2.—

Aškerc A., Izabrane pjesme. Priredio i uvodom popratio dr. A. Bazala. 1913. 2.—

Nazor Vl., Hrvatski kraljevi 1912. 1.50

Tresić-Pavičić A., Valovi misli i čuvstava. 1903. 1.50

Trnski Iv., Iz slavenske rodbine. Pjesme. 1904. 1.—

II. DRAME.

Car Emin, Zimsko sunce. 1903. —.80

Fürst I., Kraljević Radovan. 1897. —.50

Krstinić P., Bratski inat. 1911. 1.50

Kuzmanović A., Vitropir. Slika u tri čina. 1901. 1.—

Milčinović Adela, Bez sreće. 1912. 1.50

Slovacki J. Lilla Veneda. Preveo J. Benešić. 1910. 1.—

Šenoa M., Ban Pavao. Hist. drama. 1903. —.80

Tomić J. E., Veronika Desinićka. 1904. —.80

Tresić-Pavičić A., Finis reipublicae. I. Ciceronovo progonstvo. 1909. 1.—
— Finis reipublicae II. Katon Utički. 1911. 1.50

III. ROMANI I NOVELE.

Andrijašević N., Slike i priče iz neretvanske krajine. 1907. 1.—

Budisavljević Bude. Sličke grude. Pripov. 1913. 2.—

Car-Emin Viktor, Iza plime. Roman iz savrem. istarskog života. 1913. 3.—

Kovačević A., Posljednji Nenadić. Roman. 1913. 2.—

Lepušić I., Pustolovka. 1908. 1.50

M. Lisičar, Pripovijesti. 1910. 1.50

Maglajlić F., Iz staroga vilajeta. 1909. 1.20

Merežkovski, Petar Veliki. Roman. Preveo J. Pasarić. 1912. 5.—

Nazor Vl., Istarske priče. 1913.
Za članove 1.50
Knjiž. cijena 2.—
Originalni uvez —.60

Nušić Br., Priče. Zbirka humoreska. 1912. 2.—

Slovenske novele i pripovijesti. Uredio F. Ilešić. 1907. 1.—

Šimunović D., Tudjinac. Roman. 1911. 1.50

Tomić J. E., Manja djela I. Pripovijesti. 1907. 1.—

Turgenjev I. S., Izabrane pripovijesti. Sv. V. Oci i djeca. 1904. 1.80
— VI. Novi rod 1908. 2.—
— VII. Dim. Roman. Preveo M. Divković. 1913. 2.—

IV. ALMANACI I ZBORNICI.

Hrvatsko Kolo. Naučno-književni zbornik. S prilozima hrv. naučenjaka i beletrista.
III. sv. 1907. 5.—
IV. sv. 1908. 5.—
V. sv. 1909. 5.—
VI. sv. 1910. 4.—
VII. sv. 1912. 5.—

Kolo hrvatskih umjetnika. I. 1906. (I. sv. raspačana!)
II. sv. 1907. 2.50
III. sv. 1908. 1.50
IV. sv. 1909. 1.50

Posljednji Zrinski i Frankopani. Str. 340, sa 108 sl. Sa prilozima Vj. Klaića, F. Šišića i dr.
Broširano 3.—
Uvezano izdanje 6.—
Sjajno uvez. divot-izdanje (prije K 50.—) 25.—

V. OMLADIN. KNJIŽNICA.

Narod. pripovijetke. Ilustrovao Lj. Babić ml. Izdanje na umjetno-tiskovnom papiru. 1911.
U običnom uvezu 2.—
U platnenom uvezu 3.—

Napomena za naručivanje. Naručitelj treba da unaprijed pošalje novac naputnicom, na kojoj treba točno napisati, koje knjige naručuje. Trošak poštarine i otpreme otpada na naručitelja, i to tako: ako se naručuje jedna ili dvije knjige, koje nisu zajedno teže od 1 kg., to se ovakova pošiljka šalje kao preporučena tiskanica, i za nju treba uz cijenu knjige priložiti 40 filira; ako bi pošiljka bila teža od 1 kg., to se šalje kao paket, a za svaki paket do 5 kg. treba poslati unaprijed za poštarinu i otpremu 80 filira.

Naručitelj treba da točno i čitljivo napiše potpunu svoju adresu.

Napisi za listove i uplate neka glase: **Matica Hrvatska, Zagreb.**

31-I

